

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várad Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

<i>Nádas Péter:</i>	Párhuzamos történetek (I) • 1435
<i>Kántor Péter:</i>	Megtanulni élni – II. • 1458
<i>Horváth Elemér:</i>	dante a 2. körben • 1460
	montaigne • 1461
	a hold alkonya • 1461
<i>Somlyó György:</i>	„Miért inkább” • 1462
	Ne most • 1462
	Summa sin’ laude • 1463
<i>Határ Győző:</i>	Majomhajó • 1464
<i>Bán Zoltán András:</i>	Hölgyszonáta (III) • 1465
<i>Radnóti Sándor:</i>	Gradiwa (I) • 1477
<i>Pósfai György:</i>	Trapezunti esték • 1490
<i>Tóth Judit:</i>	Karácsonyi eső • 1493
	Egy pálmafáról • 1494
<i>Gerevich András:</i>	Odüsszeusz • 1495
<i>Tatár Sándor:</i>	Odüsszeusz, végleg otthon • 1496
	.ölt. • 1497
<i>Vörös István:</i>	A fejlődésről • 1497
	A halandóság munkában • 1498
<i>Litvai Nelli:</i>	Trigorin délutánja • 1499
<i>Grécsi Emőke:</i>	Infúzió • 1507
<i>Vadász Géza:</i>	Duende • 1509
<i>Lackfi János:</i>	Doku • 1510
	Encián • 1511
<i>Lövétei Lázár László:</i>	Mészfehér • 1511
<i>Kormis Mihály:</i>	Trópus • 1512
<i>Tandori Dezső:</i>	Vízjel • 1522

FIGYELŐ

- Lator László:* Látvány, káprázat (Tóth Krisztina: Porhó) • 1536
- Ferencz Győző:* A köztes költő (George Szirtes: The Budapest File) • 1539
- Rácz I. Péter:* Láthatatlan háború – önidegen területeken (Végel László: Exterritórium) • 1544
- Gyáni Gábor:* A magyar Sonderweg története (Péter László: Az Elbától Keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből) • 1547
- Voigt Vilmos:* Tűz és víz (Kovács Ákos: Játék a tűzzel. Fejezetek a magyar tűzijátékok és díszkivilágítások XV–XX. századi történetéből) • 1554
- Forgács Éva:* Mattis Teutsch • 1555
- Radnóti Sándor:* Sigmund Freud: Művészeti írások • 1559
- Malina János:* A „Máté-passió” esete Harnoncourt-ral • 1560

VITA

- Csordás Gábor:* A térhatású Montaigne • 1564

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
 és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)

Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00

Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Nádas Péter

PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK (I)

Egy úri ház

Abban az esztendőben, mikor azért sok másféle homályos ügyre végre fény derült, a távoli magyar fővárosban felettébb balul sikeredett a nemzeti ünnep.

A meteorológiai jelentésben az állt, hogy az elkövetkező napon derűs, meleg, napfényes, kifejezetten kellemes tavaszi idő várható. Ilyenkor azonban senki nem tudhatta igazán, mire számíthat, mert hivatalos ünnepek előtt a jelentéseket rendre meghamisították. Vagy jobbat írtak, vagy rosszabbat a várhatónál, néha azonban megmaradtak a valódinál, avagy éppen csak kozmetikázták kicsit. Volt ugyan némi remény, hogy most ez nem így lesz, hiszen a megelőző napok tényleg derűsebbek és melegebbek voltak az átlagosnál, ám akár tudtak a hivatalosok valamit jó előre, akár nem, március tizenötödikének hajnalán már viharos északi szél tombolt az ország felett, amolyan háromnapos orkán, amely a fővárost különösen megviselte. A hamisítást az összesített hangulatjelentések és a napi kívánságok alapján végezték el a titkosszolgálat dezinformációs alosztályán, de a felterjesztett javaslatot csupán a politikai bizottság ülésén fogadhatták vagy éppen vethették el a felelős pártférfiak. A különös utakon járó időjárás-jelentés ilyenkor nem a Meteorológiai Intézettől érkezett, hanem szigorúan titkos anyagként futár vitte az újságok szerkesztőségeibe, ahol a főszerkesztő kötelessége volt, hogy a valódit még lapzárta előtt lecserélje a hamisra.

Amikor márciusban a nap a kos jegyébe lép, és közeleg a napéjegylenlőség kivételes órája, az elemek bizony elég gyakran összezsapnak.

Hirtelen nyolc fokot zuhant a hőmérő higanyszála, csaknem fagyott ismét. Valami rettenetes történt a hivatalos ünnepség színhelyén, ám erről még senki semmi közlebbit nem tudott. Duzzadt fellegek rohantak az égen, kivilágosodott, elsötétedett, permet csapódott, lecsorgott, jeges szélrohamokban rázkódtak a csukott ablakok. Az üres pesti utcák fölött csapzottan csapkodtak az ünnepi zászlók, két vörös között a nemzeti. Cserepek potyogtak a tetőkről, a kiszakadt esőcsatornákból szabadon ömlött a víz. Járókelőket alig lehetett látni, mert aki ebben az ítéletidőben menni kényszerült, könnyedén kaphatott egyet a fejére. Elhagyott csatatérre változtak az utcák a zajban. Súlyos faágak heverték szerteszét. Ha valaki az épületek lábazatához tapadva osont, akkor az eső az arcába vágott, a nyakába csurgott a lyukas ereszekből. Volt aztán egy hosszú pillanat, amikor a zaj a tetőfokára hágott, mert a város különböző, egymástól távol eső pontjain fölüvöltöttek a tűzoltók, a rendőrségi rohamkocsik. Szirénázva hajtottak a Belvárosba.

A halott Nagykörúton kötelékben húztak el a mentők.

Miért nem veszi föl már senki, hallatszott szinte ezzel egy időben az óriási nagykörúti lakás mélyéről egy követelődző női hang.

A fürdőszobából kiáltozott, s mivel fiatalos erejében immár alaposan megfogyatkozott, a világítóudvarokban, a cserépkályhák kürtőiben üvöltöző szélén és a mentőkocsik sívításán nem nagyon tudott átkiáltani. Vegyék már föl, valaki, a kutyafáját.

A telefont erre sem vette föl senki, holott rajta kívül még legalább hárman voltak a

polgári kényelemmel berendezett, ápolts valamennyire a történelmi időkkel is dacoló óriás lakásban.

A távolodó mentők szirénái lassan ismét föloldódtak a szélben.

A második emeleti lakás négy szobájából az ónosan felfénylő és elsötétülő Oktogonra lehetett kilátni, két további szobája pedig éppen úgy, miként a konyhából nyíló cselédszoba, a minden évszakban homályos belső udvarra nézett. Júniusban volt egy hét, amikor delente az udvari szobák egyikébe néhány óráig meredeken besütött a nap. Most azonban minden zúgott, csapdosott, füttyült és pattogott ezen az elsötétedett udvaron, mintha a tetőcserepeken dobolna, a vörös márvány körfolyosók kovácsoltvas korlátait pendítené meg, a mélységben trombitálna. Ráadásul ebben a délelőtti órában, a begyűjtás és a takarítás idején, nyitva álltak a nagy, fehér szárnyas ajtók a lakásban, s ezért aztán jó szívvel egyikük sem állíthatta volna, hogy ne hallaná a csöngetést és az idősebb hölgy kiáltozását a kádból. A készülék háromszor zendített rá a legtágasabb helyiségben, amelyet hol szalonnak, hol meg nappalinak neveztek a háziak. Kétszer abbahagyta, harmadszorra azonban nem adta föl. Kitartóan csöngetett. Mindhárman arra számítottak, hogy majd a másik fölveszi, mert mindhármuknak volt rá személyes indoka, hogy ne tegye.

Egy harmincas éveinek elején járó, sápadtan szeplős arcú asszony, aki az egyik udvari szobában térdepelt, és a begyűjtással bajmóldott, éppen úgy nem mozdult a helyéről, mint az a másik, nála néhány évvel fiatalabb nő, aki a szomszédos udvari szoba sötét mélyén, a felgyűrődött ágyneműk között, a széles franciaágyban hevert, s hogy ne is kelljen semmit meghallania, vékony, sötét bőrű, mezítelen karjával görcsösen és kétségbeesetten a fejére szorította a párnáját. Jelenlétét nem nézték valami jó szemmel itt, s ezért a telefont inkább csak szükséghelyzetekben vette fel. Illetéktelen személynek, betolakodónak érezte önmagát, jogosan, mert annak is tartották, s egyre tisztázhatatlanabb lett a helyzete.

Nem volt innen hová elmennie, illetve nem érzett elég erőt a megkerülhetetlen elhatározáshoz.

A kályha előtt tevékenykedő sápadt asszony viszont nemcsak azért nem ment, mert a léghuzatban lángra lobbanó gyújtós a következő szélrohamtól minduntalan kihuny, majd örült füstfelhőkkel fújtatott ki a cserépkályha ajtaján, hanem legfőképpen azért nem ment, mert tartotta magát a szabályokhoz. Mikor itthon voltak a háziak, hívás nélkül még a délelőtti takarítás óráiban sem jelenhetett meg a belső szobákban. S most tudta ugyan, hogy a szalonban nem tartózkodik senki, mégse ment.

Vegyék fel, ha akarják, mondta magában, mintha a fürdőszobából kiáltozó idősebb hölgynek válaszolna, s rángatta hozzá a vékonyka vállát.

Igazán nem volt lázadó természetű, s egyáltalán nem lehetett elégedetlen ezzel a helyével, olykor mégis csöndes bosszút állt rajtuk, és élvezettel. Tulajdonképpen a kislfia sérelmesnek érzett helyzete készítette ilyesmire, s kicsit persze a saját önbecsülése. Az örökké sötét cselédszobában éltek, és a háziak kívánságára meg kellett tiltania gyermekének, hogy a konyhából kilépjen. Mozgásterüknek ez volt a bűvös határa, a konyha. Amit a gyermek természetesen fölfogott, de miként fogadhatta volna el. Ő viszont nem csupán nem tudott úrrá lenni a dühödt határsértéseken, hanem a kisfiú lázadásai minduntalan leleplezték a saját készséges szolgáltságát. Nagyon nehéz volt kettőjüknek helyet találnia, s a nehéz órákban úgy tűnt, hogy a biztonságukért túl nagy árat kell fizetni. Az alig ötéves, felettébb élénk, hozzá hasonlóan sápatag kisfiú még a hallnak nevezett, pállott levegőjű, félhomályos átjáróban sem játszadozhatott, ahol pedig az étkezések idején kívül nem tartózkodott senki.

Éles megjegyzéseket tettek, nem tűrték. Jó lenne, Ilona, ha ezt a gyereket visszarakná a konyhába, szólott ilyenkor kellemetlen fejhangon a ház asszonya. Nem szeretném, ha itt valamit összetörne.

Ez volt egyébként az egyetlen helyiség a lakásban, amely az idők változásáról és a körülmények kellemetlen szűkösségéről sok mindent elárult. Eredetileg nem volt más funkciója, mint hogy ezen keresztül közelítsék meg a mellékhelyiségeket, a két hálósobát, az ebédlőt és a konyhát, amolyan belső folyosó, bár annál azért jóval tágasabb. Egy régebbi házirend szerint itt kellett állniuk a nagy fehérneműs szekrényeknek, és itt vassaltak. Néhány éve azonban tekintélyes méretű régi tálaló állt benne, s itt helyezték el a hozzá tartozó nagy ebédlőasztalt a szigorú székekkel. Még véletlenül sem mondták volna, hogy ez lenne most az ebédlő. Szükség és célszerűség nem teszük föltétlenül barátságossá az életet, s ezért nem is mondhatták. Hiába rejtette selyemdrapéria, hiába a homályosított üveg, a helyiség ablaka mégis csak egy szűk világítóudvarra nyílt, s ha állandóan csukva voltak is az ablaktáblák, a levegőt olykor átható csatornabűz, máskor idegen konyhák nem kevésbé tolaikv illata járta át; nem beszélve az idegen illemhelyekről, az idegen fürdőszobákból érkező kínos zajokról. Étkezés közben legfeljebb úgy tehettek, mintha mindezt nem éreznék, mondjuk nem hallanák, hogy valaki az elsőn nyög, nyom és rotyogtat, miközben ők kulturális témákról társalognak, és élvezettel falják *à point* sültöt *bifteckjüket*. Egyszer még az is megesett, hogy miközben a vacsoránál ültek, valaki a harmadik emeleten kihajított dühében egy szétégett, forrón füstölő tejleslábast a világítóudvarra, a lábcs pedig szerencsétlenül falba ütődött, visszapatant róla, áttörte a homályosított dupla ablakot, és a lábuk előtt kötött ki.

Hosszú percekig szóhoz nem jutott az asztalnál senki.

A szűkségből adódó kellemetlenségeken nem segítette őket át, hogy keleti szőnyeg borította a padlót, nagyjából rendben volt minden a terítéssel, és két kivételesen becses kép függött a falon. Ez utóbbiakat egyébként nem is nagyon lehetett látni. Régi, elfüstölődött képek voltak, nehéz aranykeretben, s az átjáróban általában csak egyetlen ernyőtlen falikar világított. Éjjel és nappal égett, nehogy a véletlenül felgyűrdött szőnyegben valaki megbotoi, vagy egy óvatlanul félrelökött szigorú széknek ütődjön. A sokágú, aranyozott, barokk csillárt, mely bonyolult indáival úgy csüngött alá a mennyezetről, mint egy súlyos, mindenféle átváltozásra képes idomtalan árnyék, kizárólag a közös étkezések idejére gyűjtötták fel.

A telefon csöngetése idáig elhatolt, most azonban nem tartózkodott itt senki. A nagyobbik képen éppen csak látni lehetett egy csatajelenet körvonalait, ágaskodó angol teliverek fényes, mélybarna tomporát, magyar zászlót, amint kihullik a zászlós kezéből, paták alá tiport félmeztelen emberi testeket. A másik kép mélyített aranykeretből egy fiatal férfi lazúrosan megfestett rózsás ábrázata derengett elő, név szerint Lehr József negyvennyolcas honvéd százados, aki ábrándos szemmel nézett ki a valamelyest széthúzott csikos selyemdrapéria résén a világítóudvar örök homályába. A fürdőszobából csobogást, a szappan gyors, rövid cuppanásait lehetett kihallani.

Aki pedig a kagylót minden további nélkül fölvehette volna, egy alig tizenkilenc éves, szépen megnyúlt, a merevségig egyenes tartású ifjú ember, egyszerűen nem volt abban a helyzetben, hogy fölvegye. Mindent látott, fölmért, jól hallotta a telefon csöngetését, hosszú ideje mégsem volt sehol egészen jelen. Különben is sok mindent nem tett meg, amit megtehetett volna, hiszen sokkal fontosabb dolgokkal foglalkozott. Mintha egész elkövetkező életét előre át kéne látnia, s aztán ebből az imaginárius távlatból mérlegelni, hogy mit tehet és mit nem tehet meg.

Ekkora felelősséget ki lenne képes a vállára venni, megbénította.

Környezete legfeljebb a futó szórakozottságát érezelte, a szellemi veszélyeztetettségét nem. Hibátlan neveltetése volt, s így aztán amikor beszélt valakivel, kitartóan mosolygott rá, lankadatlanul figyelt, nem tolakvón, de érdeklődött és kérdezett, ami általában elegendő az embereknek ahhoz, hogy valakit igazán megnyerőnek tartsanak. Viselkedésének kiszámíthatatlanságait a saját hozzátartozói sem vették tudomásul, kissé különcnek tartották, ám lényegében derék fiúnak.

Most az egyik utcai szoba ablakánál állt, s miközben valamit nézett, ölével olykor puhán az ablakpárkányra dőlt. Valamit szemmel tartott, valamibe, amit rajta kívül senki más nem láthatott, szinte belenőtt a tekintetével, erről azonban inkább csak természetellenes testtartása, a merev kis félfordulat árulkodott. Amikor éppen előredőlt, s ágyékán megérezte a deszka nyomását, akkor majdhogya a halántékát érintette az üveghez. Ezzel egy időben a nyakába kellett húznia a vállát, nehogy benyomja vele az ablaktáblát. Senki nem érthette, mit művel itt. Ha egyszerűen megállt volna az ablaknál, nem figyelt volna különösebben semmire, akkor az ünnepélyesen üres teret kellett volna látnia, néha áthúzott rajta egy sárga villamos, vagy a szélben hintázó fák egymáshoz verődő, csupaszon csillogó ágait, netán a hatalmas eget, amelyen fehéren izzó rések nyíltak, és egymást kergették, de soha nem torlódtak fel az esőtől súlyos, mégis könnyedén száguldó fellegek.

A látomásnak volt valamilyen kiszámíthatatlan ritmusa.

Nem föltétlenül akkor verte végig az ablaktáblákat a zápor, amikor az égbolt elsötétedett. Odafeinn ugyanis sebesebben haladtak a felhők, mint ahogy az eső alázúdulhatott belőlük, s ettől aztán olyan lett, mintha inkább a fehéren felizzó réseken ömlene ki.

Ezt is látta, bár nem nézte, mint ahogyan olyan dolgokat is nézett, amelyeket egyáltalán nem láthatott. S még csak azt sem lehetne mondani, hogy valamin gondolkodott volna. Nem gondolkodott. Testével válaszolt a széllökések ütemére, s ezáltal mindazt, ami gondolatként vagy megnevezetlen érzésként átfutott az elméjén, önkéntelenül erre a ritmusra rendezte el. Mintha benne is az elemek vették volna át az uralmat, miként aznap az egész városon. Elkomorodott és felderült, érveket talált, és ugyanezeket az érveket kisvártatva elvetette, előmlöttek rajta, majd éppoly váratlanul kiapadtak az érzései, elcsüggedt, s reménykedett. Az egyidejű sokféleségre nem volt magyarázata. E kínos hiányból a lélek zűrzavara ásított ki rá, a sajátja. Arcán viszont egyetlen vonása sem torzult el, ellenkezőleg, az önfegyelem ijesztően közömbössé tette a tekintetét.

Volt benne valaki, egy másik, akinek nem volt személye, aki minden mozdulatában és gondolatában elkísérte. Bármit mulasztott, bármit tett vagy bármit szándékozott tenni, ez a valaki részvétlenül figyelte, nem nyilvánított véleményt, de nem is tágított. Ha nagy volt a baj, akkor kiült a vonásaira a semleges ábrázatával, a cselekvés pillanatára várt, nem avatkozott bele semmibe. Mintha ilyenkor némán azt állítaná, hogy minden morális parancs vagy erkölcsi megfontolás másodlagos, hiszen a cselekvés vagy akár a lemondás mindig megelőzi. Hanem a görcsös, ágaskodó fejtartásával, a csaknem durcásan felcsücsörített felső ajkával mégis elárulta, hogy nem közönyösen bámészkodik, hanem valamit akar, vagy valamit nem tud nem akarni, lát valamit, valamit mániákusan szemmel tart, el nem engedheti. Ez a valami túl a téren, odalenn a Nagykörút torulatában, a szemközti oldalon van. Néha eltakarja egy áthúzó villamos. Talán a busz megállóban. Mikor egy busz megállt, akárha át kéne rajta látnia, még jobban ágaskodott. Valakinek tán meg kéne érkeznie, erre vár, s ezért nem hagyhatja el őrhelyét.

Miközben erre, netán valami egészen másra várt, s élvezte ágyékán a kemény ablakdeszka élének ritmikus nyomásait, a fiatal nő mégis megmoccan az ágyban, a belső udvari szobában. Meztelen karján mintha türelmetlenség vagy tiltakozás futott volna át, netán valamilyen érzékeny testi izgalom. Ellentétesen rándult a sima, barnás bőre, és másként rándultak karjában izmai. Valójában az álom legutolsó taktusa volt, amelyben ott kísértett a nem kívánt felébredés.

Már kora reggel egyedül maradt az ágyban, az eltávozott személyről a felcsapott paplana s néhány szerteszórt ruhaneműje árulkodott; sötét zoknik az ágy előtt, valamivel odébb egy pizsamanadrág és egy fehér alsónadrág a szőnyegen, levetett ing és ennek a vajszínű selyempizsamának a kabátja egy távolabbi fotelban. Mióta elrohant, a fiatal nő hol álomba kényszerítette magát, mert el akarta felejteni az éjszakát, elszenderedett, hol meg ismét fölriadt. Nem a reggeli zajok, nem a kitartó csöngetés miatt. Mintha kompon kelne át egy lapos tájban hömpölygő folyón, s hol ezen, hol a másik parton kötne ki vele a komp. Úgy látszik, tényleg álmodott, átkelésről álmodott. Partokról álmodott, melyek között nem volt semmi különbség, sem bokrok, sem fa, egyetlen fa sem, hanem csak szekerek, tülekvő szarvasmarhák és emberek, amint a felvert por felhőiben áradnak a végtelen pusztaságból. Álmának utolsó képei egy ideig még megragadtak ébersége felszínén. De nem is folyó volt ez, hanem hatalmas folyam, homoktól zavaros, tompán fénylő vízének színe csaknem domború. Egyik partjáról nem lehetett átlátni a másik partjára. Pedig látnom kéne, gondolta félig éberen az elhagyott partra emlékezve, de képtelenség, ez képtelenség. Ugyanakkor nem tudta pontosan, hogy mit kéne látnia. Üresen zakatoltak a fejében a szavak, melyeknek értelmét éberen sem fogta fel.

Mintha kinézne alóla, kissé fölemelte fejéről a párnát, s ezzel egy időben a fejét is megemelte. Az értelmetlen szavak helyett inkább arra fülelt volna, hogy valaki fölveszi-e végre a telefont, vagy talán mégis neki kéne átmennie. A mozdulattól megérzett hirtelen egy illatot, mely egyszerre volt idegen és ismerős. Egyáltalán, mi történik körülötte. Elégedetten nyugtázta, hogy az idősebb hölgy távoli követelődzése ellenére sem veszi föl senki. És ő sem. Semmi köze hozzá. Kristóf végül is ott van valamelyik utcai szobában. Figyelmével ismét bejárta az egész lakást, ahányszor fölébredt, éber érzékeivel haladt szobáról szobára, mintha letapogatná a benne tartózkodók helyzetét és lelki állapotát, s ebben a tevékenységében bizony volt valami nyersen állati.

Ez a Kristóf nevű ifjú ember az idők során különben is a gyöngéje lett.

Képzeletével leste meg, érzékeivel ment utána, tudni akarta, mikor mit tesz.

Kristóf a velük szomszédos udvari szobában lakott, s bizonyos félelemmel kellett arra gondolnia, hogy többet tudna róluk, mint amennyit az illendőség elvisel.

Nem mindig uralkodtak az erősebb hangokon, hiszen immár a közös élvezet volt az egyetlen, ami összekötötte őket. Bizonyára nem szívesen vallotta volna be önmagának, hogy Ágostról lassan leszakad, s már csak hasonlóságuk miatt is vonzódik Kristófhöz. Nemcsak képzeletében kísérgeti az érdeklődésével, hanem olykor egyenesen neki szánja a hangokat, amelyeket Ágost vált ki belőle. Egy kicsit neki élvezett. A kellenénél valamivel hangosabban élvezett, hogy Kristóf részesüljön belőle a szomszédos szobában. Ugyanakkor persze nem lehetett biztos benne, hogy célját elérte-e. Csöngesetek, csak csöngesetek. Valaki állandóan beszélt a fejében. Abban sem volt egészen biztos, hogy a követelődző női hangot is nem álmodta-e. Kristóft megfogta a kétségbeesett képzeletével, de ettől a fürdőszobában kiáltozó hölgytől álmában és éberen rettegett.

A cserépkályhában égett, valósággal süvített a tűz, s ágyából egyenesen a lobogás fényébe bámult.

Akárha először látna tüzet. Ezen a parton idegen volt minden, távoli, amit a másik part, az ismerősebb kedvéért el kellett hagynia. Csodálkozott, nem tudta, honnan a csudából jött elő az álom, hiszen ekkora folyót soha életében nem láthatott. Ilyet nem láthattam, nem láttam, ez akkora, mint a Gangesz vagy a Mississippi. Visszhangzott a feje a saját hangjától. Már jó ideje föl kellett volna kelnie. Párnájából érezte áradni a lakás megszokhatatlanul idegen illatát, ez pedig lökte volna, ki. Nem is az ágy melege tartotta fogva, hanem kilátástalannak látta a napot, amelynek elébe néz. Minden napja kilátástalan. A két part között közlekedő komp pedig valószínűleg azt jelentette, hogy tényleg sehol nincs, nem volt s nem is lesz otthona.

Édesanyja, akiből a pusztá neve maradt csak fenn, Mózes Borbála, néhány napos korában hagyta hátra a nagykőrösi szülőotthonban, ahol aztán az újszülöttet az édesanya vezetéknevén és Gyöngyvérként jegyezték be az anyakönyvbe. Nem tudhatta, ki az apja, melyikükre hasonlít, vagy hasonlít-e bárkire. A gyűlöletes keresztnévet talán az anyja kérte. Kitartóan és sötétén gyűlölte az ismeretlen leányanyát e név miatt, a gyöngy miatt, a vér miatt. Előbb egyházi, később állami intézetben, nevelőszülőknél, majd középiskolai, végül főiskolai kollégiumokban nevelkedett. A bizonytalan értelmű szavak pedig valószínűleg azért zakatoltak a fejében, mert a fájdalomtól szinte lüktetett a homloka. A folyam két barátságos partja közt ellenben szétmosódott a kellemetlen érzéseivel a víz illatában, a tájban oldódott föl a görcsös fájdalom. Finom párára izzott át a kora délelőtti napsugár, nyár volt, egy nyár, amelyre éberen nem emlékezett; rövid, puha, korai kis boldogsága, amely annyi év után még mindig kárpótolta a kízó főfájásokért. Titokban néha nagyokat ivott. Az egykori boldogságot legfeljebb az felhőzte be, hogy más utasokra kellett várakozniuk, ő pedig mindig ment volna, át, gyorsan. Csillapíthatatlan volt az éhsége és a szomjúsága, mint aki mindig egy másik partra vár.

Most azonban már igazán nem késlekedhetett, fel kellett volna kelnie. Hólyagja is feszítette, éles kis szúrásokkal adott a hasában sürgető jelzéseket.

A szobában kellemesen marasztaló félhomály uralkodott, jól összeszorította a combját. Az ablakok sötétítő tábláit a kései óra ellenére sem nyitotta ki még senki. Már megint fölfáztam, állapította meg bosszúsan. Annyi fény volt, amennyi a tárt ajtón tört be, a falon pedig a vöröslő lángok hosszú árnyai.

Bámulta a lángokat, de nem látta, amit nézett, mert képzeletének csápjaival tovább nyúlka, kapdosott, hiába; nem tudta megállapítani, hogy mire emlékezik az álmával. Ez egy emlék, hiszen ez egy emlékem, ismételtette magában, miközben csaknem elérte, és mégsem érte el. Mielőtt a szavak zakatolásától menekülve, ingerülten átfordult volna a másik oldalára, hogy oldódjanak szét, tűnjék el végre a tájban a fájdalom, ösztönösen mégis az éberségébe kapaszkodott; nem üres álmot, talán a másik ember részvételét kívánta.

Ilona édes, kiáltott át a másik szobába kissé sírósan éneklő hangon, nem nyitná ki végre azt a rohadt kurva ablakot. Ha még sokáig füstöl, akkor tényleg megfulladok.

Panaszos hangvétele persze nem sokat enyhített a mondat brutalitásán. Igazán nem kívánt sokat, mégis minduntalan messzibbre ment a kelleténél, s ezért gyakran volt elégedetlen önmagával. Hol az volt a benyomása, hogy túl engedékeny lenne másokkal szemben, máskor meg túl erőszakos, tolakvó, támadó, mint aki nem találja a megfelelő mértéket. Nem mintha nem rendelkezett volna mértékegységekkel, hanem több-

féle, egymással nem nagyon egyeztethető mértékkel rendelkezett, ezek gyakorta összecúsztak, bántóvá tették a hangsúlyait és a viselkedését.

A másik nő jó ideig nem válaszolt. Nem azért, mintha meg lett volna bántva, hol visszahőkölt a kicsapódó füsttől, hol meg előredőlt, hogy fújhassa, csupasz lélegzetével élessze fel a kihunyó lángokat. Naponta hat cserépkályhába befűteni, egyenletesen táplálni őket, még akkor sem kis munka, ha nem tombol tébolyult vihar.

Hajnal óta olyan migrénem van, hallatszott a másik szobából, a fejem majd' szétreped. Nem tudom, már megint miért. Talán a szélről.

A bocsánatkérésnek beillő panasz hosszú pillanatokig tehetetlenül lebegett a két szoba között a levegőben.

A háztartási alkalmazott, akit teljes nevén Bondor Ilonának hívtak, értette, valamennyire át is érezte a fiatalabb nő szorult helyzetét, s azt sem kellett neki külön elmagyarázni, mitől kaphat valaki hajnalra migrént.

Már megint nagyot ivott titokban, vagy Ágost megint csak nem elégítette ki.

S nem úgy, ahogy a másik megkívánta volna tőle, de határozott részvétellel is volt Gyöngyvér iránt. Szabálytalan, kerekded arcán, sűrű, halovány szeplőiben, melyek kéken árnyékos szeme alatt és az orrán csaknem összeértek, vékony szálú, mindig gondosan kibodorított vöröses hajában és a keskeny kis vállában volt valami meghatóan eseten, gyámoltalan. Fejletlen, kissé angolkóros gyereklányra emlékeztetett, holott egyáltalán nem volt éretlen vagy bizonytalan ember. Határozottabb, mint ahogy a külleme alapján elvárták, netán jó néven vehették volna tőle. Tudta, hogy kit mire kell tartani. Most is csak akkor nézett föl, amikor a gyújtós kicsi lángja végre belekapott a fába.

Szerintem az lenne a legegészségesebb, ha a Gyöngyike most szépen kimászna az ágyából, kiáltotta vissza a vállá felett. Még a telefont is szépen fölvehetné. Tegnap azt mondta nekem a Gyöngyike, hogy ma aztán korán kell fölkelnie. Énekóra előtt el akart volna még menni az uszodába, mert azt mondta, hogy szereti kihasználni a szabadnapjait. Ami nagyon szép dolog lenne, de hogyan sikerülne, ha egyszer benne marad az ágyban. Igazán nem szép a Gyöngyikétől. Azt hiszi a Gyöngyike, hogy a migrénje majd elmúlik így. Hát nem múlik el. Inkább keljen föl azonnal, és menjen a levegőre.

Áthatóan erős hangja volt, s furcsa módon úgy beszélt a másikkal, mintha egy harmadik személyről beszélne.

A másik nő azonban nem talált ebben semmi sértőt. Maga is alig néhány éve élt a fővárosban, miként Ilona, aki egy Buda környéki tót faluból származott. Amikor olykor a konyhában, máskor pedig valamelyik ajtófélfához dőlve, csöndesen mondták egymásnak a magukét, és egyikük sem figyelt különösebben arra, miként beszél vagy miket beszél a másik, a kívülállónak nem kis mulatsággal szolgálhatott a két távoli nyelvjárás találkozását hallani. Miközben Gyöngyvér nyitott torokról őzött, Ilona fölkerékített ajakkal ázott, s ráadásul olyan kifejezéseket használtak, amelyeket sem a másik, sem a fővárosi nem nagyon érthetett. Vidékiségüknek volt egy titkos kis árama, mely hol összehozta, hol meg féltékennyé tette és szembefordította őket; másra figyeltek, másként ítélték, s ezért bármi történhetett velük, egymást mégis jobban értették, mint ahogy a környezetük megértette őket vagy ők másokat. Nem volt az sem kérdés, hogy Bondor Ilona miért beszél Mózes Gyöngyvérrel úgy, mintha egy harmadik személyről beszélne. Ezzel a furfangos módszerrel kerülte el, hogy a nála fiatalabb nőt magázza, amit az iskolázottságuk különbözősége miatt meg kellett volna tennie.

Sokkal inkább elmúlik, ha uszodába megy a Gyöngyike.

Ne beszéljen már ilyen ostobaságokat. Éppen azért nem mentem el, mert úszás után mindig erősebb lesz.

Mégis jobb lenne, ha elkészülne rá a Gyöngyike, hogy nemcsak ablakot nyitok, kinyitom én a Gyöngyikének, rögtön, hanem el kell kezdenem takarítani. Másutt nem tudom elkezdni, mert a nagyságos asszony sem jött ki még a fürdőszobából. Ha kijön, akkor a Gyöngyike már mehetne be. Szerintem ez lesz a menetrend.

Most meg ez a mondat maradt ott a levegőben. Ami a napi takarítást illeti, tényleg nem lehetett másutt elkezdni. Ilona vagy a legtávolabbi utcai szobában, vagy a legbensőbb udvari szobában kezdte el, ennek ez volt az alapszabálya, másként nem történhetett. Nem érkezett rá válasz vagy olyan moccanás sem, mely arra utalhatott volna, hogy ez a Gyöngyike kimászna végre az ágyából. A telefon viszont hirtelen ismét elhallgatott.

Jó ideig nem is lehetett mást hallani, mint az impozáns bérház üregeiben, résein, csatornáin és nyílásain zenélő szelet.

Senki nem mutatkozott a körfolyosókon, az udvaron sem, üresen maradtak a tágas lépcsőházi fordulók.

Ebben az órában különben sem jöhetett volna más, mint a sváb tejesasszony Budakesziről vagy a tót asszony Pilisszentkeresztről a tojással, netán a postás. Ők azonban az ítéletidő miatt elmaradtak. Ilona a saját kisfiát kora reggel elvitte az óvodába, nem lehetett egész nap láb alatt. Kisiskolás mindössze egy volt a házban, s ilyenkor már csaknem mindenki dolgozott.

Ebben a házban ötvenhat októberének egyik szörnyű éjszakáján voltak utoljára jó sokan, egymásnak teljesen ismeretlenek, mert beszorította őket a körütről az ágyúzás. Amikor az erősen sántító, púpos és kopasz házmeister hajnalban kinyitotta a súlyos tölgyfa kaput, majd kinézett, az üres Nagykörúton már tombolt a szél. Azóta a távozók nagy erőfeszítések árán, de gondosan betették maguk mögött, amire egyébként egyetlen felirat emlékeztette őket. Az egykor igazán előkelő kocsibehajtó mégis úgy hatott, mint egy pokolbéli szélcsatorna, ahová éppen tutulva megérkezik maga a sátán. Zörögtek, reszkettek, kalapáltak a szemetesedények fedőlapjai. A pokoli zajnak volt azonban banálisabb magyarázata. Fenn, a kapuboltozat ívébe illesztett két üveglakot azon az októberi éjszakán nyomta be a légnyomás, s ilyen súlyos, ütészálló üveget, hiába a házmeister minden elkeseredett fáradozása, azóta sem lehetett felhajtani a városban.

A mindössze nyolcvanéves, föltűnően arányos épület persze inkább amolyan ritkaságnak számított a környéken, hiszen az elmúlt évtizedek megrázkódtatásait majdhogya sértetlenül vészelte át. Nem csak a szerencséjének köszönhetette. Már a maga idején is a környék talán legkevésbé szembetűnő építménye volt. Bérpalotának készült, miként összes többi hivalkodó szomszédja, ám szerény méreteivel inkább magánpalotára emlékeztetett. Az egész Terézvárosban nem volt masszívabb épület. Találat szerencséjére nem érte, s mivel puritán homlokzatának észrevétlen díszei szintén nemes anyagból készültek, a légnyomások sem tettek benne kárt. A házat egy békétlen, összeférhetetlen ember építette, maga is vidéki, vagy legalábbis valaki, akinek az elméje nem városi lépték szerint működött. Építménye el is ütött a többitől, ami persze inkább előnyére vált. Értők úgy vélekedtek, hogy a csaknem teljesen dísztelen épület a klasszicismus és az eklektika között helyezhető el, s így a budapesti építészetben egy mindenképpen hiányzó s felettébb fontos láncszemet képvisel, habár a körülmények szerencsétlen alakulása miatt tervezője később alig épített önálló épületet, s így e hiány a mai napig alaposan rá is nyomja bélyegét a városképre.

Az ilyen emberre mondták, hogy rossz karakter, holott nem kevés dolog volt, melyben kiválónak bizonyultak a képességei. Tán azt nem tudta eldönteni, hogy hadakoz-

zon és különcködjön, avagy ellenkezőleg, minden közönséges és ostoba normának megfeleljen-e. Tulajdonképpen egész hosszú életében önmagával viaskodott, amihez persze mindig talált olyan tárgyat, amely jótékonyan elfedte őrült egoizmusának nyers háborgását. Hol boldognak és boldogtalannak alárendelte önmagát, akárha tiszta önfeláldozás vezetné, olykor még undorítóan alázkodott is, hol meg a mindenkitől független, önfejű nagyurat játszotta. Demén Samunak hívták az építész.

Néhány évvel a szabadságharc leverése után egy tehetős zsidó gabonakereskedő egyetlen fiaként látta meg a napvilágot Jászberényben, és kivételesen jófejű gyerekek számított. Hat nővére után ő volt a legutolsó a sorban; velük élt még az apai nagymama, két anyai nagynéni, amolyan szegény rokonok mind a ketten, s így aztán alig elképzelhető, hogy milyen kényeztetések közepette nevelkedett e nők között. És akkor a belső cselédséghez tartozó lányokról, asszonyokról vagy Le Vau és Papanek kisasszonyokról, a francia és a német nevelőnőkről még nem is beszéltünk. A családnak biztos volt az anyagi helyzete, tekintélye pedig egyre megingathatatlanabb, holott Jászberény elég tartósan és sikeresen tartotta távol a zsidó betelepülőket. Mire a fiúgyermek serdült korba ért, s a lányokat jórészt a városon kívül férjhez adták, atyjuk az új törvény adta lehetőséggel élve kiterjedt birtokot bérelt, és nemcsak szigorúan, hanem szerencsés kézzel irányította. Sokak haragját és irigységét hívta ki ezzel a városkában, mások viszont hasznát látták az általános fellendülésnek, bár ezek közül is csak kevesen tudtak belenyugodni, hogy akkor most már a föld is zsidóé legyen.

A fiú mindenesetre korlátozás vagy külső kényszer nélkül, a saját különös ábrándjait követve választotta meg az életútját. Előbb Berlinben, később Bécsben tanult építészetet, néhány hónapig Görögországban utazgatott, s egy teljes évet itáliai tanulmányúton töltött. Tanulmányainak logikája szerint innen Angliába kellett volna továbbmennie, mivel azonban egyetlen idegen nyelven sem tudott tisztességesen megtanulni, s e képesség hiánya állandó bizonytalansággal és szorongással töltötte el, tanulmányainak utolsó két évében visszairatkozott a pesti műegyetemre, ahol az akkoriban már nagynevű és nagy hatalmú Hauszmann Alajosnál diplomázott. A professzor becsülte, s azt sem lehetne mondani, hogy ne támogatta volna a feltűnően mutatós küllemű fiatalembert, mégsem tartozott kedves tanítványainak körébe, mert ezek a professzor minden ügyeskedése ellenére sem túrték meg maguk között. Elviselhetetlen volt a modora, vagy legalábbis az érzelmessége és az indulatossága szokatlan a többiek szemében, a vaskos, levetkőzhetetlen tájszólása, vagy ha németre váltottak a társalgásban, akkor a kínos hebegése, vagy a rossz szokása, hogy a főnevek neveit állandóan fölcserélte, de főleg az állandó harsogása, amivel sokakat elriasztott vagy alaposan megviselt.

Ha föltűnt az amúgy is zajos kávéházak valamelyikében, az Újvilág utcai Sasban, a Vadászúrkúrtban, ahol külföldi lapokat olvasott, a Kávécarnokban, ahol valamilyen igen sötét politikai ügyben szervezkedett mindenféle gyanús alakkal, vagy néhanapján a fényűzően berendezett Angol Királynőben, egy botrányos kaland miatt, ami egy fensőbb körökhöz tartozó hölgyhöz fűzte, akkor délcegnek mondott alakjával és választékos öltözkéivel azonnal magára vonta s hosszú pillanatokra lekötötte a közönség figyelmét. Akik ismerték, hízelgő vagy éppen csípős megjegyzéseket tettek, akik nem ismerték, föltétlenül tudni akarták, ki ő.

Az ajtóban a pincér figyelmesen átvette a sétatálcáját, ami rendőrhatalósági előírásra történt, ő pedig újjáról az újjára haladva legalább ilyen szertartásosan húzta le szoros szarvasbőr kesztyűjét, miközben szórakozottan és fensőségesen körbehordozta te-

kintetét. Híres külföldi művésznek, idegen arisztokratának nézhették volna, mintha azonnal azt mondanák, mutatós ember, aki persze nem közülünk és nem közénk való. Levette cilinderét, kesztyűjével együtt ezt is átadta, a pincér pedig csak ennek utáná vezette az asztalához vagy éppen az asztaltársasághoz, mely reá várt.

Léptei mindig határozottak, mozdulatai simák és hajlékonyak voltak, kényesen nemes vadállat haladt át az asztalok között.

A varázslat addig tarthatott, míg le nem ereszkedett egy székre, avagy foteljának puha mélyéről kihajolva beszélni nem kezdett. Minden finoman megmunkált volt rajta, hosszú, hosszúdad, csontos, bár nem hústalan, miként kezén az ujjai. Ugyanakkor valami vad és zabolázhatatlan, mint a sima szálú, fényesen fekete haja, mely valósággal kidőlt a fejfedő alól. Ugyanilyen vad a szemöldöke, mely a kicsit sárgásan csontszínű bőrön engedetlen szálakkal nőtt össze az ornyereg felett, és a csaknem bántón vastag ajka, melynek peremén kicsiny, éppen csak vonásnyira nyírt bajuszkát viselt. Pusztá megjelenésével, ajka szegletében játszó öntudatos és elkényeztetett mosolyával, mozdulataival, bőrének színével, sötét, hol idegesen forgolódó, hol pedig hosszan elidőző tekintetével közel tudott férkőzni csaknem mindenki szívéhez. S ugyanennyi idő alatt zúzta szét a zavarbaejtő vonzalmakat, hogy aztán éppen maguk az érintettek ne tudják pontosan, miként állnak vele.

Vízöntő jegyében született, s a természet végzetesen osztotta rá csillagképének teljes szerepkörét, ám sajnos semmi mást. A látvány embere volt, mindenhez értett, ami a látványhoz tartozott, tudta, mivel tartozik a harmóniának, mivel a diszharmóniának, jól ismerte a szimmetria és az aszimmetria mértékegységeit, kedvelte a szimmetriát, bár nem ragaszkodott hozzá, hiszen az arányok monotonája ellenére volt. Mindezek az adottságok azonban nem úgy működtek benne, mint valami szerzett mérnöki tudás, hanem a zsigereit érintették, a zsigereiből táplálkoztak. Képzetlen sem volt, nála jobban mindezekkel a szó matematikai értelmében sem számolhatott senki. Bánni tudott továbbá a színekkel, formákkal, anyagokkal, vonalritmusokkal, ösztönösen érzékelte e komponensek kölcsönösségét és viszonyosságait, ahol azonban a vizualitás felségterülete véget ért, ott elveszett embernek számított.

A tökéletes botfúlóság bizonyára éppoly kivételes adottság, mint az abszolút hallás. Nem arról volt szó, hogy a valcert ne tudta volna megkülönböztetni a mazurkától, olykor ezt sem tudta megkülönböztetni, ám az ilyesmi még elmegy, hanem betegesen érzéketlennek bizonyult mindenféle *auditív* aránnyal szemben, s talán ezért nem volt képessége meghallani másokat vagy éppen visszahallani önmagát. Nem voltak barátai, csak csodálói voltak és ellenségei. Demén Samu a hangsúly és az értelem finom feszültségeit és árnyalatait nem fogta fel. Nem is hallgatott végig senkit, érvelni nem tudott, hanem rögtön lehurrogott, belebeszél, rádörrent bárkire, beleszólt mások beszélgetésébe, olykor valósággal rábeszél mások beszédjére. Akkor érezte elemében önmagát, amikor szabadon szárnyaló magánbeszédet tarthatott. Mozdulatainak nemessége kevesekkel feledtette, hogy csemcseg és csámcsog az étkezőnél. Egy szép test, amelyben valószínűleg soha nincsen csönd, és nem is kívánja a csöndet. Voltak, akik egyszerűen kerültek. Mindezt persze érzékelte, de amióta elhagyta a családi otthont, nem értette, miért történik minden úgy vele, hogy végül is magányos legyen.

Építményein nyoma nem volt a bántó végleteknek. Nem kívülről befelé, hanem belülről kifelé építkezett. Akárha előbb látná az udvart, mint a homlokzatot, előbb látna akár egyetlen szobát, s ennek arányaihoz rendelne minden mást, és soha nem fordítva. Meggyőződésévé, mi több, rögeszméjévé vált, hogy a lakóház vagy a lakótér akkor szerencsés, amikor alaprajza a görög templomhoz hasonlóan a megnyújtott téglalap,

egyes helyiségei ellenben csaknem szabályos négyzetek. A tértől azt kívánta, hogy bensőséges maradjon, gyöngéd és meghitt legyen, ne fojtsa bele az emberbe a kívánságait, de nagyravágyását se táplálja, ne kapassa el. A helyiségek magassága az alaprajz méreteit követte. Amiből nemcsak az következett, hogy nem tervezhetett túlságosan nagy szobákat, mivel nem kívánhatott értelmetlen belmagasságot, hanem az is, hogy a helyiségeket csaknem egyformára kellett méreteznie, s ezek végül a kiszolgálóhelyiségek-nél sem lehettek jóval nagyobbak.

Kényelmes, meghitt, nyugodalmas, masszív és derűs lehetett volna mindaz, amit megtervezett, ám épp a korszak szellemével nem volt egészen egyeztethető, s ezért is nem tudta kivitelezni; többnyire rajzon maradt. Elképzelései nem annyira kollégáival fordították szembe, ezek legfeljebb nevetgéltek terveinek láttán. Demén Samu csinos kis udvarházakat tervez, mondogatták, de semmiféle elképzelése nincs arról, hogy milyen legyen egy városi bérlakás. Terveivel elsősorban a lehetséges megrendelőket riasztotta el. A kolléga urak által tervezett bérpalotákban valóban mások voltak a belső arányok. Miközben az utcai frontokon egyre magasabbra és nagyobbra nőttek a reprezentatív helyiségek, a szalonok, a dolgozószobák, a dohányzók és az ebédlők, a lakások udvari fertályán minden helyiség egyre szűkebb lett, sötét folyosók, kamrák, zugok, hurkák és benyíló, s ezeknek szükségszerűen ijesztővé váltak a belmagasságai. Az épületek udvari lakásaira pedig még ennyi sem jutott arányból, itt minden egymásra zsúfolódott, egymásba ért. Konyhából a szobák, abból meg az ablaktalan alkóvok, a benyíló, a hálókamrák, a hátsó lépcsőházak fordulóiban a közös illemhelyek, egy-szóval a város átláthatatlan és tisztátalan sűrűje.

Ő mindezekkel ellentétben oly bőkezűen gazdálkodott a térrel, hogy egyetlen emeleten nem tudott elhelyezni többet, mint két lakást, ami a telekáraktól megilletődött vagy azokkal éppen spekuláló építtetőknak persze kedvét szegte. Mikor pedig igaza mellett udvariasan és ügyesen érvelnie kellett volna, akkor mindenki láthatta, hogy majd' szétveti az indulat.

Értse meg, kérem szépen, amennyiben a tűmpanon felső csúcsán áthúz egy krépidómával párhuzamos vonalat, s ezeket összeköti, jól van, látom, nem érti, bizonyára nem látott még görög templomot, szóval akkor kap egy csaknem szabályos négyzetet, ez a dolog lényege. Kérem szépen, jegyezzük meg, ez a klasszikus arány. Egy csaknem szabályos négyzet, amely azért elmegy a fekvő téglalap felé. S ehhez képest én még messzibbre elmegyek, de értse meg kérem szépen, csak addig mehetek, ameddig ez optikailag még elviselhető. Tovább nem megyek, bízsa rám, egyszerűen nem megyek. Kérem szépen, ha erre az épületre még egy emeletet rárakunk, két emeletet, három emeletet, ahogy kérem szépen megkívánja, akkor a feje tetejére állítottuk a világot. Akkor nézze meg, kérem, látja, kap egy rideg hasábot, az eget föllöki. Ezt kérem szépen én nem, velem nem, én ilyet nem vállalom.

Építményének homlokzatáról valóban csak egy dór oszlopsor és a nagy tűmpanon hiányzott ahhoz, hogy valamiféle ódivatú, antikizáló képződményt láthassanak benne élcelődő kartársai. Holott nemcsak ilyen elemeket nem alkalmazott, hanem azokat a reneszánszból és barokkból kölcsönzött látványos díszítményeket sem, amelyeket ezek olyannyira kedveltek, a megrendelők pedig oly szívesen megfizettek. Ez nem ment a fejébe. Miért költenek ilyen értelmetlenségekre, amikor ugyanebből a pénzből megfizethetnék a kényelmes és kiegyensúlyozott teret.

Mindhárom emeleten minden egyes utcai és udvari szoba két szimmetrikusan elhelyezett ablakot kapott, amelyeknek a homlokzaton csak annyi hangsúlyt adott a sós-kúti homokkőből faragott lemezes profilokkal, amennyit az emberi szem kap a szem-

öldöktől és a pilláitól. Az egyiket fenn, miként a klasszicista építményeken, jócskán az ablaknyílások fölött, már csak azért is, hogy az eső közvetlenül ne az ablaktáblákat verje, a másikat pedig az ablakpárkányok támasztékeként, mint a gyámkövet. A három keskeny lemezből álló profil a jón oszloplábazatról vette mintáját. S ugyane profilból nemcsak a földszinti üzletek felett futtatott végig egy vastagabb léniát, hanem az erősen megemelt tető alatt is, amolyan kiemelt párkányzatként, hogy lezárja a homlokzat függőleges tagolását mintegy előre jelző frízeket.

Kortársainak vele szemben hangoztatott elvei, élcei és kifogásai persze nem voltak teljességgel megalapozatlanok. Mert nem csupán ezekkel a szinte észrevétlenül tartózkodó utalásokkal és jelzésekkel, hanem leginkább a téglalburkolat függőleges szelvényeivel csempészte vissza a klasszikust. Miközben a szerkezeti igények és a megvalósított belső arányok között a feszültséget ő sem tudta eltüntetni, megjelent a korszakra oly jellemző szemérmetlen dekoráció.

Ötvenhat októberében néhány értelmetlen géppisztolysorozat futott át e jelképes oszlopsoron. A többször égetett téglá elég jól állta a lövedékek ütéseit, bár követni lehetett a lövések ívét. Itt kiütött egy darabot, ott a téglá élét pattintotta le, amott meg belefűrődött a puha vakolatba. A vakolt felületeket vidám, napsütötte sárgával színezték, s akkoriban a vörösbarna téglalburkolat szelvényei valósággal lebegtek a könnyű párkányok között. Színeknek, lebegésnek mára nem maradt nyoma, az épület homlokzatának szelíd részleteit a szállongó por és korom szürkére mosta át, a profilokról, a frízokról és a párkányzatról pedig hosszú, fehér csíkokban csorgott alá a mindennap újra megkövesedő galambszar.

Aki a kapun belépett, és elhaladt a szemetesedények hosszú sora mellett, amelyekről a macskák a fedőt minduntalan félrelökdösték, s így a patkányok még világos nappal is rajokban járhattak lakmározni rá, immár azt sem nagyon vehette észre, hogy a foltosan elmocskolódott falsíkokat ugyanaz az egyszerű, lemezes profil díszíti, mint a homlokzatot. A mutatós ívben boltozott mennyezetről valamilyen emeleti csőrepedés miatt, amelyet hónapokig nem javítottak ki, nagy foltokban szakadt le a vakolat, s az elrothadt vakolónád foszló szálai közül kilógtak a csupasz téglák, sőt a villamos vezetékek. A házmester, akit csaknem sihederként még az agg Demén Samu hozatott fel magának Jászberényből, mindennap többször fölnézett oda elmentében, mert őszintén szólva katasztrófára számított. Félő volt, hogy a boltozat téglái között a meglazult habarcs nem tart ki, s a mennyezetről alácsüngő, lassan rozsdálló, hatalmas lámpatest kiszakad. Előbb viceházmesterként, majd csakhamar rendes házfelügyelőként immár több mint harminc éve viselte gondját e háznak, s ezt olyan kíméletlen és szenvedélyes buzgalommal tette, mintha nem tudná elfelejteni, hogy állása híján másként alakulhatott volna az élete.

Szellemileg ép volt, erőszakos, ravasz, alattomos ember, de testi korlátozottságai súlyosak, s ezért kicsi gyermekként a maga környezetében vérszenes sodródni kezdett a gyors vég felé. Valamiként mindenkinek az útjában állt, rendes mezei munkára nem volt használható, testvérei ütötték, rúgták, föllökték, a saját anyja, a saját nagymama sem kímélte, s ha a gondviselés véletlene nem ragadta volna ki innen, akkor nem végezhetné volna másutt, mint az istálló sarkában, kivetetten. Kivételes viszony fűzte az állatokhoz. S az öreg Demén halála óta úgy élt, mint akinek egy élettelen tárgyon, a házon kell ledolgoznia a gondviselés előzékeny kölcsönét. Az utóbbi hónapokban mégis teljesen váratlanul megtört e szenvedélye, vagy valami elhasználódott, kimerült benne, elszakadt. Betegségnek nem mutatkozott ugyan jele, de egyik pillanatról a másik-

ra belátta, hogy annál azért sokkal nagyobb léptékű a pusztulás, mint hogy fogyatkozó erejével még föltartóztathatná. S hirtelen imádott lányai is a fejére nőttek, ittak, csúnyán káromkodtak, éjszaka nem jöttek haza. Lopakodott felé a teljes összeroppanás.

Mióta a szemetes sem jött minden áldott reggelen, hanem mindössze hetente kétszer, ám valamilyen előre soha nem látható ok miatt néha teljesen kimaradt a szemeteszállítás, ezzel sem bírt. Lassan nem bírt semmivel. Szemetesedényt nem kapott, valamiben azonban tárolnia kellett a ház halmozódó szemetjét, hisz olykor egy hétig sem jöttek érte. Hogy enné a rosseb őket. Ő is csúnyán káromkodott. Elrozsdásodott festékeshordókat szerzett, füleket forrasztott rájuk, ezeknél fogva vonszolta ki a járda peremére. Ha nem jöttek, akkor délben vissza is. Más hordók fenekéből szerkesztette rájuk a fedőket. Csinálta, persze hogy megcsinálta, de közben arra gondolt, hogy egye a rosseb, ha kiszakad a lámpás, akkor szakadjon, szakítsa magával akár az egész boltozást, a házat. Dőljön össze minden, úgyis mindennek el kell egyszer rothadnia. Régebben soha nem merészelt volna ilyesmit gondolni, most meg jólesett erre gondolni, ettől lett szabad ember. Még azért szemmel tartott mindent, de a tehetetlensége meg az efölött érzett dühe egyre jobban elterpeszkedett. A rothadás bűzétől sem kímélhette meg a kapubejáratot, amelyet Demén Samu oly nagy gonddal tervezett.

Akkor még a lovas fogat volt az úri közlekedés eszköze, s Demén olyan behajtót tervezett, mely számolt a jóval nagyobb málhás kocsikkal is. A tébolyodottan sárga kerámiával burkolt, egészen enyhén domborodó kapubejárat értelmes, nemes arányait azok is érzékelték később, akik immár nem lovas kocsival közlekedtek, hanem automobillal, villamossal, gyalog vagy taxival. Látszott, hogy valaki a lehetséges mozgulatok zavartalanságát és kényelmességét számolta ki előzékenyen. Meg azzal is számolt, hogy a ló bizony vizez, ennek színe sárga, s valahogyan, valahová el kell csorognia. A víz és a vizelet elvezetésére szolgáló kis csatornanyílásokat, amelyek a kapubejárat két oldalán végigfutó szélesebb kőpárkányok alatt rejtőztek, most patkányok használták, éppen elfértek benne. Hosszú évek munkájával rágták át magukat a finoman kiképzett sárgaréz szűrőrácsokon, hogy feltűnés nélkül juthassanak a szemetesedényhez. Ezek a mára értelmüket veszített kőpárkányok viszont arra szolgáltak egykoron, hogy a fogatok lépcsőiről erre lépjenek le az érkezők, s a következő lépésüknek se kelljen megdöccennie. Amikor úgy számolt, hogy egyszerre akár mindkét oldalon ki lehessen tárni a fogatok ajtaját, és se az érkezőknek, se a kocsisoknak ne kelljen közben a falhoz préselődniük, akkor a méltóságukkal számolt. Jó ideje semmiféle fogat vagy automobil nem állt már be, ám a viselkedés méltóságának igényét megőrizték a tér arányai.

Bizonyos ünnepélyességgel fogadta be az érkezőket az épület, s ugyanígy a lépcsőház, melyet a kocsibejáratától roppant méretű szélfogó választott el. A meglepően jól tagolt, a természetes fénytől minden emeleten megvilágított lépcsőházat e szélfogó hatalmas felületű, csiszolt üvegtábláin át pillantotta meg az érkező. Az üvegtáblák is rendszeren átvészelték a háborút, ám egy éjszakai botrány következményeképpen a négy közül egy betört. Ekkora üveglapot nem lehetett beszerezni, a lakók méltatlankodtak a huzat miatt, s ezért a házmaster furnérlemezzel pótolta. Még így is a tér szépsége uralkodott. Ide nyugodtan beléphetett az érkező, nem kellett attól tartania, hogy azonnal a felvonó ajtajába ütközik. Néha egész társaság jön, épp akkor távozóban lehetnek mások, ilyesmivel egy úri házban számolni kell. A lovak sem mindig egyformán türelmesek, legyen helyük kényelmesen megfordulni a kocsival az udvaron. Demén az udvart mélységében megnyújtotta, ám az első emeleten a körfolyosót valamivel előbbre hozta, s így optikailag megint csak visszacsempészte a négyzetet.

Igaz, az első emeleti körfolyosó elfogta a napfényt a házmester félemeleti lakásától, de ezzel együtt nem volt sötét, s főleg nem volt barátságtalan. Az udvart burkoló fényes, sárga kerámia visszfénye ugyanis megtöltötte a konyhát és a két szobát. A napfény soha nem érte el, mégis erős fényt, átható színt kapott. A helyiségek mennyezeten most is hol felragyogott, hol meg elhalványodott a tébolyultan sárga, ahogyan vonultak odafenn a felhők. Bár innen, letről még akkor sem lehetett fellátni a tiszta égre, ha valaki a halántékát szorította rá az ablak üvegére. A házmester e pillanatban éppen ezt tette a konyhájában, mert innen látott föl még leginkább a tetőre, ahonnan úgy potyogtak a cserepek, mintha a szél bontaná, hajigálná. Valószínűleg úgy történt, hogy egy kilazult cserép leszánkázott a tető meredélyén, a következő követte, s aztán már minden további szélrohamnak könnyű dolga lett. Szabályosan alányúlhatott, megemelte a hiányos sort, s nekilódíthatta a cserepeket a gyöngébb pontokon. A házmester, akit Balter Imrének hívtak, még egyszer visszanézett, de nem késlekedhetett tovább, vette az ellenzós sapkáját, vette a padlás kulcsait, ment. Fenyegetőn, hosszan, élesen csikorogva csúsztak a cserepek, az ereszen csattantak, hogy aztán kiszáratva szabályosan szétduzzanjanak az udvaron.

Máskor talán Balter is gyorsabban határozta volna el magát. A rosseb ott egye meg, morogta. Elég valószínűtlen volt, hogy a romlást sikerül egyedül feltartóztatnia. Meg hetek óta a lift sem működött. Elég hosszú ideig tartott, míg a csípőficamával levonszolódott a falépcsőn a félemeletről. És akkor még előtte volt a veszélyes udvar meg a három emelet fölfelé. A technikus a házkezelőségen azt állította, hogy ezt a liftet többé nem lehet megjavítani, ez bizony kiszolgált. Mindenki tudta, hogy ebből egy szó sem igaz. Hogy enné meg őket a rosseb. Mire az udvarra ért, vége lett a potyogásnak, de már a szakadó eső miatt is inkább az első emeleti körfolyosó védelmező árnyékában sántikált. Ahogy elhaladt előtte, lenézett a pincelejáraton, még ciccegett is, hiszen ma még egyetlen macskája sem jött elő, akárha nem is lennének éhesek. Macskákat azóta tarthatott kedvére, amióta ráébredt, hogy hiszen nincs többé háziúr. Ehhez az államosítások után még tíz évnek kellett eltelnie, már csak azért is, mert az örökösök a mai napig itt éltek a másodikon, s nem szóltak ugyan soha egy szót sem, a tekintetükkel mégis fogva tartották a házmestert, mikor önkényeskedett, vagy megsértette volna a régi házszabályokat. Meg soha nem lehetett tudni, mi lesz. Ötvenhatban majdhogy visszakapták. A kapubejáróban visszhangoztak sántikáló csoszsanásai. Gondosan betette maga mögött a szélfogót, elment a tetszhalott lift előtt, melynek sötétbordó mélyéről mindig a szivárvány színeivel világoltak a szemébe a tükrök csiszolt szélei, aztán a korlátba fogódzva lassan kapaszkodni kezdett.

Demén Samu halála után az örökösök mértékkel és ízléssel, de a magasabb jövedelem határozott reményében valamennyire mégiscsak átalakították ezt a tereivel tékozló házat, valamelyest proletarizálták. Úgy vélekedtek, hogy a konyhák, kamrák, cseledszobák lehetnének jóval kisebbek, s abból, amit levettek, az épület udvari szárnyán minden emeleten kialakítottak két újabb lakást. Az első emelet egybefüggő utcai frontját, melyet Demén eredetileg egy igen rövid életű nacionálkonzervatív pártocska szükségletei szerint épített, majd ennek megszűntével még mindig működő hetilapjuknak adott bérbe, szintén átszabták, valamelyest modernizálták. Ami inkább pusztítást jelentett. A nemes faburkolatot letéptették a falakról, s valamennyi szobából kidobatták a márványkandallót. A két örökös eredetileg nem óhajtotta volna elfoglalni az így kialakított lakások egyikét sem, hiszen az épület sem az ízlésüknek, sem a korszerűségről alkotott elképzeléseiknek nem felelt meg, aztán mégis úgy alakult, hogy Demén

legkedvesebb unokája, Ágnes beköltözött a nagyapja elhagyott második emeleti lakásába, míg Miklós, a másik unoka, aki akkor még a kommunisták illegális szervezetének dolgozott, egy Aréna úti házba költözött, amelyet szintén a nagyapjuk épített. Mindez valamikor a harmincas évek közepén történt, s azon kívül, hogy most Leninről nevezték el a Teréz körutat, s az orosz forradalom tiszteletére November 7. térnek nevezték az Oktogont, ebben a nagykörúti házban szinte semmi nem változott meg. A lakók is alig cserélődtek. De azóta nem festették a lépcsőházat, nem mázoltak ajtót és ablakot.

A lépcsőháznak sem volt más dísz, mint az arányai. A feltűnően széles és feltűnően alacsony, márványsímaságúra polírozott lépcsői, amelyeken most a házmaster kapaszkodott fölfelé, s amelyekről néhány hónappal a ház államosítása után rendelettel távolították el a vörös kókuszszőnyeget, természetesen a sárgaréz szőnyegtartó rudakkal egyetemben. Az emeletközi pihenők voltak a lépcsőház díszei, az emeleti fordulók jól tagolt falsíkjai, amelyeket szintén szelvényenként kereteztek be a homlokzatról és a kapubejáróból ismerős jón profilokkal. Ezek a bekeretezett falsíkok még mindig nem sötétedtek el egészen, helyesebben annyi látszott, hogy a profilokat eredetileg fehérre, a falsíkokat viszont feltehetően halványsárgára festették. Arra is ügyelve, hogy a nap melegéből valamennyit azért benne tartsanak. Ami úgy érhető el, hogy egy kis vöröset kevernek bele. Ennek akkoriban azért is így kellett lennie, hogy a lakások bejárati ajtajának ragyogó fehérét s e ragyogó fehérén a sárgaréz borításokat, pántokat, ütközőket, névtáblákat, kilincseket, a kukucsáló cizellált rácsozatát és a csontból esztergált csengőgomb ovális címerét tartózkodóan kiemelje.

A házmaster minduntalan megpihent, mélyre szorult szeme szigorúan és sebesen körbejárt, s azon volt, hogy ne lihegjen annyira, mint amennyire lihegnie kéne. Önáltatásának két szélső pólusa ért össze ilyenkor. Úgy tett, mintha az örökös lépcsőjárás nem fárasztaná, holott voltak napok, amikor szemetesedények nélkül is alig vonszolta béna testét, másfelől csökönyösen úgy tett, mintha fölmélné, mit kéne mielőbb elvégeznie, ami viszont immár alig érdekelte, s hol ezért, hol azért nem is volt elvégezhető.

Akkor ért föl a második emeletre, amikor a telefon odabenn épp elhallgatott.

Mióta betette lábát a házba, ezen az ajtón csupán annyi változott, hogy az eredeti névtábla mellé később felcsavaroztak egy másikat. DEMÉN, állt az egyikén szép, nagy antikva betűkkel. DR. LIPPAY LEHR, ez állt a másikon. Egy kicsit azért hallgatózott. Nem kíváncsiságból tette, inkább a természetes lustaság édes ösztöne működött. Ha már így történik, akkor ne kelljen továbbmennie, hanem hallja, honnan telefonálnak, ki vette föl. Konyhájában volt egy leshelye, s valójában mindent tudott mindenkiről. Tudta, ki van otthon, ki ment el, sejtette, ki mikor fog visszajönni. A professzor urat hetek óta nem látta, mert a Kútvölgyi úti kórházban ápolták, onnan már ezt a temetőbe viszik ki. A fiatalabbik Lippay meg elég korán fejvesztetten elrohant. Nem emlékezett rá, hogy valaha is megesett volna ilyesmi. Tudta, hogy délelőttönként a szobák között minden ajtó nyitva áll, mégsem hallott ki a folyosóra semmit. Egyé rosseb.

Úgy döntött, hogy biztosan a szél miatt.

A professzor hitvese, akit valamilyen rejtélyes okból csaknem mindenki Nínónak avagy éppen Nínó néninek szólított, most lépett ki a kádból. Tartása mit sem változott, dereka majdhogyan olyan formás maradt, mint egykoron, csípője, combja, feneke, sokak által csodált keble azonban elég mértéktelenül kitelt. Elsúlyosodott, a bőre alatt úgymond ikrásodott a zsír, ez volt a rideg valóság. Amikor meglátom, elhányom ma-

gam, mondogatta bizalmas barátnőinek, akik valósággal bálványozták a szókimondása miatt. Amivel persze még mindig csak a valóság egy kis részét nevezte meg. Egyre hosszabb időt töltött néma és elmerült testápolással. Mégis egyre erősebben érezte, hogy a testéből mindenféle tolavkvó, teljesen idegen illat párázik és árad, s ezekkel nem tud megküzdeni. Erről azonban soha senkivel nem beszélt. Ha jó ízlésű idegen pillantotta volna meg így a fürdőkád előtt, akkor bizonyára az jutott volna először az eszébe, hogy ez azért még most is impozáns. Nem föltétlenül a formák bomlásával volt baja, hanem a leküzdhetetlen illatokkal. Mi történt velem? Volt egy ilyen kérdés a világban, mely inkább kijelentésnek hangzott. Szájából, öléből, nem tudta, honnan, póru-saiból párázott a bomlás illata. Mikor a kádból kiszállva, a tünetető kín élvezetétől hajtva végül is nem kerülhette el, hogy a szemközti falon elhelyezett, enyhén párás tükörben megpillantsa önmagát, akkor kijelentés, kérdés nem segíthetett. Mintha azt kérdené, ki lett belőlem, holott készen állna a válasz, ez nem én vagyok, ezt a testet nem ismerem. Inkább gyorsan elrántotta a tekintetét róla. Amit látott, ne kelljen egész nap a tagjaiban cipelnie. Vitte magával a megváltozott, az ismeretlen, a parfümje alá rejtett illatot. Ha ellenben elfelejtette, vagy sikerült nem tudomást vennie önnön tükörképéről, s inkább ez utóbbira volt hajlamos, akkor olyan elszánt s kifejezetten vidám magabiztosság áradt belőle, mint leánykorában.

Olaszos hangzású beceneve különben onnan származott, hogy Ágoston, a kisfiuk hosszú ideig nem tudott mást kimondani. Igyekezett, de nem ment. Ez volt az első és egyetlen szava, amely egyszerre vonatkozott az evésre és az anyára. Ha az anya lassan, szépen tagolva, az ajkát a szóhoz csücsörítve, szinte a szájára adta a szavakat, figyelj, Ágó, édesem, mama, akkor Ágó csökönyösen és ravasz-kás élvezettel csak azért is egy diadalmos nínóval válaszolt. De nemcsak becenév lett belőle, hanem az ifjú házások között az élvezet titkos mértékegysége.

Neked hány nínó volt, kérdezte a fiatalasszony álmosan elnyújtózva a széttúrt ágy-neműk között.

Százegy, válaszolta az ifjú férj zavartan.

Furcsa, mert nekem legalább ezer, mondta erre a fiatalasszony, s talán nem is tódított, bár ilyesmire az ember már csak a jövője reményében is hajlamos.

Az ágyukba emelt gyerekek olykor félórákat is gyakorlatoztak, mert dőltek a nevetéstől, az oldaluk megfájdult belé, valósággal vonaglottak az élvezettől, amit a gyerek természetesen szintén élvezett. Nekik viszont ettől támadt ismét kedvük, hogy egymásban megmártózzanak. Mama helyett mondta, papa helyett mondta, kaka, pipi, baba, papi, minden helyett. Ágó, figyelj, édesem, mondd szépen, mama, mondd szépen, papi. A gyerek tényleg figyelt, ám inkább arra, hogy vajon megint nevetni fognak-e. S ezért aztán mindig ugyanúgy válaszolt.

Nínó.

Még ha valaki minderről semmit nem tudott is, mint ahogy tényleg nem tudhatott, mégsem mondhatta volna, hogy a becenév ne lenne találó. Ágnes asszony az ismerősei körében és a családban is súlyos egyéniségnek számított, olyan valakinek, akit respektálni kell, és egykönnyen nem is lehetne megkerülni. Lényének voltak ugyan olyan vonásai, amelyek miatt nem lehetett egészen komolyan venni. Most éppen túl volt egy anginás rohamán, ami fizikailag persze minden alkalommal alaposan leverte a lábáról. Mérgelődhetett a telefon miatt. Ritkán adta látható jelét, de sokat zsörtölődött vagy egyenesen dühöngött magában. Ugyanakkor vigyáznia kellett, mértéktelenül ne húzza föl magát, hiszen ez újabb rohammal járhatott. Csakhogy épp a kis dühöngései

nem voltak igazán megfékezhetők, hiszen soha nem robbantak ki. Miközben bosszúsan törülközött, s pillantása többször is szórakozottan átfutott a saját tükörképén, akárha ez lenne az utolsó csepp a pohárban. A saját elővigyázatlansága. Minek bámulom meg magam. Legfőképpen ahhoz nem tudott hozzászokni, hogy hatalmas és sötét mellbimbója, ki tudja, mióta, örökösen lefelé néz. Egyik mérge növelte a másikat, s immár attól is dühönghetett, hogy mi a csudának dühöng. Édes istenem, milyen ostoba, milyen végtelenül ostoba vagyok. Egy buta liba vagyok, mondta magának abban a reményben félhangosan, hogy le tudja csillapítani a háborgását. Egy közönséges lúd vagyok.

Dühöngött, nem dühöngött, a rohamokat nem lehetett sem megelőzni, sem kiszámítani. Jöttek és mentek, s attól függően, hogy az érkoszorú melyik ágában jelentkeztek, nem voltak azonosak a szimptómái sem. Hol a mellkasában érezte a fájó szorításukat, hol a bal kezén zsibbadtak el az ujjai. Hol nagyon szorongatta, mégsem lett belőle nagy roham, hol meg éppen csak szorított kicsit, mégis leterítette. Hol a vállában érzett olyan fájdalokat, mintha a csontvelőn verne át a felgyorsult pulzusa, hol meg csak valami olyasmit, mint aki falánkságában telitömte a gyomrát. Volt, amikor majd' beszakadt tőle a háta, a válla. Semmi, csak puffadás. Ha némi kis bélgázokat óvatosan kiereget, akkor majd rögvést jobb lesz, megkönnyebbedik. Mert úgy tűnt neki, mintha a belső nyomást érzékelné fájdalomként. Bármiként fegyelmezte volna is önmagát, a fájdalom nem volt elviselhető, helyesebben elviselte, de szabadulni akart volna tőle. Ám a beleiben nem volt semmiféle szél, nem volt mit kiengednie, hanem mégiscsak ez a lassan felnyomuló, feszítő fájdalom, a roham hamisítatlan előjele. Aztán már úgy érezte, mintha mellcsontját akarná belülről szétpattintani. És ugyanakkor a légszomj. Hogy venné a levegőt, ám valamiként nincs elég. Másutt talán van, de itt nincs. Az ajka fölött, a homlokán a jéghideg izzadás töri át valamennyi pórusát, egész arcát ellepi a nyálka, akárha jeges maszkot hordana. Mégsem hűti. Ki kéne nyitnia az ablakot. Nincs levegő a szobában, nincs levegő, nincs levegő a levegőben.

Jaj, ezt nem fogják kibírni a csontjai, szétpattan. Látja mások levegőjét, nekik van, ami neki nincs. Istenem, milyen boldogok az emberek. Mennek az utcán, és észre sem veszik, hogy van levegőjük. Jaj, ez valójában nevetséges, hiszen nincs honnan levegőt venni a levegőből. Vagy nincs benne oxigén. Még tudja, látja, másoknak van levegőjük, csak éppen neki nincs levegője már, elvették, nem jutott.

Ha idejekorán nem veszi észre, hogy mi közeleg, akkor késő. A késő azonban mindig adott még egy kis haladékot, s ilyenkor azzal viaskodott, hogy a késő pánikja ne lepje el, mert akkor a késő tényleg beteljesedne. Ám a testét nem nagyon viszik a lépétei, túl súlyos is, minden lelassult, sötétedik, s nem lehet tudni, hogy a teljes elsötétedés előtt vajon egyáltalán eléri-e. Micsoda örökkévalóságok telnek el, míg az egyik lábnak sikerül a másikat utolérnie. Pedig közben egyre könnyebbnek érzi a testét, alig érintik a földet a léptek. És még egy idegen ember is van itt, aki egyre hangosabban sípol a lélegzetével a fülébe. Nem lehet tudni, meddig érezheti, hallhatja még, holott gyűlöli.

Ilyenkor vakon megy, béna ujjakkal kutat táskában, fiókban, szelencében, fiolában, hogy legalább az utolsó utáni pillanatban körmének élével ragadja föl a gyógyszerét. Néha tényleg csak így sikerült, hosszú, ápolt, vérvörösre lakkozott körmével érte el. Ujjainak nincs többé elég biztonsága a sok közül egyetlen szemecskét kiválasztani. A köröm alá viszont beragad, s így segítheti a szájához, be a nyelv alá, ahol szét kell olvadnia. A nyelvtövön fut egy ér, ez a *vena lingualis*, s az értágító hatású nitroglicerin

ezen a meghitt helyen könnyedén feloldódik, és átszivárog az érfalon. Néhány hosszú, alig kivárható másodperc múltán már a szívben van, benn a koszorúérben, ahol megtágtja a meszesedéstől és a vérsírtól összeszűkülő járatot. És akkor mégis kering a vér. A vérnyomás csökken, a pulzus esik, az oxigén eljut a szív izomzatába, a rettegésre feszített test ellazul.

Volt, amikor tényleg rögtön hatott. Máskor egyáltalán nem hatott.

Olykor éppen valamicskét, vagy áltatta önmagát, hogy igen, most már jobban vagyok, holott egyre rosszabb lett. Vagy hatott, s néhány perc múltán, mikor az idegen sem fújtatott oly undorítóan a fülébe, és arcán kellemesen átlangyosodott a jeges maszk, akkor megint, hirtelen, még erősebben, itt a következő. S hogy a kínból a sok se legyen elég, a gyógyszer járulékos vérbőséget okozott a hasüregben, meglazította a hasfalat, a záróizmokat, rájött egy hasmenés, s a légszomjtól hápogva, üres falakra, csúszkáló bútorokra bízva testének súlyát, fohászkodva kellett átvergődnie az egész lakáson. Ha ilyenkor valaki a segítségére akart sietni, némán elhárította. Eddig még az utolsó pillanatban mindig elérte a végét. Ahol valósággal kirobbant a szar a végbelén. Miközben a fájdalom, a szorítás, a mellcsontok feszültsége persze nem tágtított. Miközben tudata tombolt, vergődött ennyi megaláztatástól. Miközben a nyomorult gyógyszer persze mindig benn marad a szobában, vagy nem találta a pongyola zsebében. Egyetlen mondatot ismételtgetett magában, hát persze hogy itt fogok felfordulni, így fogok megdőglenni, keze meg a falon tapogatott a végélanc után. Legalább addig fölérne, ne ebben a rettenetes bűzben kéne elpusztulnia.

S ült benne egy gonosz kislány, aki mindeközben nevetgélt mindezen. Talán ez volt a lelke, valami olyasmi, amit a lélek legmélyének neveznek.

A halott kislányára is emlékeztette őt.

Ezt a gonosz kislányt semmivel nem lehetett volna megrettenteni, semmitől nem félt, hanem inkább mulatott az összes kis hiúságán. Hát persze hogy így fogsz felfordulni. Gyáván, ahogy élte. Úristen, mennyi szar van még a beledben. Mit gondoltál, miként fognak majd rád találni, mit gondolsz, a szar ilyenkor kit érdekel. De ne félj ennyire, most még megmaradsz. Ha pedig megmaradsz, akkor majd megesküszöl, hogy leadsz legalább tíz kilót. Nem fognál annyit, ha kevesebbet zabálnál, bizony. Mégis a töltekezés vágya marad erősebb, hiába fogadkozol. Így beszélt vele, s ő természetesen megesküdtött, esküszöm, esküszöm, holott tudta tőle, hogy az esküvése semmit nem ér.

A gonosz kislány hangján vihogott benne a hamis esküvése. Meg az elképzelés, hogy ebben a rettenetes bűzben fognak rátalálni, ha most mégsem ússza meg.

Ezen volt túl ezen a reggelen. S úgy hallotta, mintha a telefon a szalonban már negyedszerre is rákezdene.

Nem, ez nem lehet.

Kezében megállt a törülköző, fűlelt, azt hitte, hogy dühe, a füle csalja meg.

Erre azonban mind a hárman egyszerre indultak el. Az egyik nő a kályha elől ugrott fel, vitte a piszkavasat magával, amivel előzőleg épp belökte a cserépkályha ajtaját, a másik nő ruganyosan kiugrott az ágyból, s mivel kutakodó lábfejjével nem találta egyik papucsát sem, pongyolája pedig egy távolabbi fotel támláján hevert, ment, ahogy volt, mezítláb, egyetlen szál rövid selyem hálóingben, egy úgynevezett *baby dollban*, mely testére tapadt, és tövéig szabadon hagyva megmutatta a combját.

A fiatalember az ablakpárkánytól szakította el magát, pedig az előző pillanatban vette észre, hogy az Abbázia kávéház előtt megáll egy rendőrségi rohamkocsi. Őrült

gyorsasággal ugráltak ki belőle mindkét oldalon a rendőrök. Ami jótékonyan terelhetete volna el a figyelmét arról a nőről, akit hónapok óta szemmel tartott, akit titokban kísérgetett, s mindenképpen látni akart volna ezen a reggelen, holott innen aligha láthatott.

A szél üvöltött, a telefon csöngetett.

Ágnes asszony meg végleg elveszítette a türelmét, a szennyesládára csapva törülközőjét, félig-meddig nedvesen bújt bele rózsaszínű fürdőköpenyébe, mely harsánysága ellenére igen jól állt neki. Ideges, tört, kapkodó mozdulatok voltak, dühe siettetete, akadályozta. Egy ilyen társaság, mondta maga elé félhangosan, egy ilyen nyomorult, tekintet nélküli társaság. Szemrehányása nemcsak hármuknak, hanem leginkább a fiának szólt, aki nem is tartózkodott e pillanatban a lakásban. A Lukács uszoda fűtött üvegfolysóján fecsegett két hozzá hasonló korú férfival, amiről azonban Ágnes asszony nem tudhatott.

A kagylót végül a háztartási alkalmazott emelte föl, erős hangján éppen csak bejelentkezett, mikor a vonal másik végén határozott hangon és nagyon rövidre fogva már beszéltek is.

Olyan volt, mint egy harctéri jelentés.

Amitől a háztartási alkalmazott eltátotta kissé a száját, s arcán valamiként megdermedtek a vonásai. Egyik kezével erősen szorította a kagylót, nagyon jól kell most halalni, minden szót meg kéne jegyeznie, ettől viszont azonnal megfeledezett a másik kezéről, s ebből lassan kicsúszott a piszkavas. Koppanva hullott a szőnyegre.

A látvány hatására a másik két embert elhagyta a lépte, ijedten ott maradtak. Az illető folyamatosan, elég hangosan beszélt. Bondor Ilona minduntalan megakasztotta volna, hogy a kagylót másnak adhassa át, nála illetékesebbnek, a család tagjainak, Krisztofának, aki értett a tétova félmozdulatból, s úgy állt meg, mint aki minden pillanatban készségesen átveszi. A folyamatos beszédet azonban nem lehetett egyetlen pontján sem megszakítani. Kétszer egymás után készségesen azt válaszolta, igen, igen. Aztán még annyit tudott kinyögni, igen, igen, nagyon köszönjük. Az utóbbi szavakat Ágnes asszony is hallhatta már, s látta alkalmazottja árulkodó, tulajdonképpen nevetséges arcvonásait.

De főleg a moccanatlanságukat, a testtartásukat, amint mindhárman mereven előredőlnek.

Kicsit nedvesen, dús testén az alig összefogott, bolyhos, rózsaszínű frottírköpenyében, impozánsan állt a szalon ajtajában, magas sarkú papucsának emelvényén, szétdőlt, a nedvességtől enyhén csapzott, szókített hajával.

Ilyen pillanatokban furcsa módon minden más megszűnik. Mégis volt egy fél pillantása, mely Gyöngyvér inasan vékony barna testét illette. Mindig úgy hatott rá, mint ha pattintást hallana, egy hangot, amely egy meggondolatlan pillanatra minden mást leállított a tudatában. Ennyire csupaszon ritkán láthatta. Ki kellett az alkalmat használnia. Utálta ezt a nőt, egyetlen szavát nem hitte el, habár megértette a fiát, hiszen a nő teste rá is megtette a maga hatását. Végül is a test látványa hűtötte le.

Nem dühöngött többé.

Mintha tudná, mi történt, s erre aztán nehézkesen rábólintana.

A háztartási alkalmazott visszatette a villájára a kagylót, úgy maradt, arccal a fal felé fordult. El kellett fordulnia, senkit ne lásson, legalább egy pillanatra. Ne láthassák az arcát. Mindaz, ami a professzor és közötté az utolsó évben megtörtént, messzi túl volt azon, amit bármilyen szokványos emberi kapcsolat ismer vagy megenged.

Hosszú időre ez a kis csöndülés, ez a kattánás maradt meg utolsó zajnak a szobában, illetve valamennyien úgy érezték, hogy nagyon hosszú idő telik el. Odakinn most éppen kivilágosodott az ég, mégis eső verte a két ablakot. Mindhárman Ilonát nézték, vékony, természetellenesen felhúzott vállát.

Várták, beszéljen. Meg szerették volna, ha egy ideig inkább hallgatna még. Mózes Gyöngyvérnek többször összekoccant a foga, de ezt szerencsére nem lehetett hallani. Máskülönben sem tudta, mit csinál, ellenőrizetlen volt a mozdulat; combját összeszorította, rövid kis hálóingét két marokra fogta, húzogatta, akárha az ölét féltené. A könnyű anyagon átderengett szörzetének gazdag sötétje.

Meghalt, kérdezte valamennyi idő múltán Ágnes asszony óvatosan.

Rohamok után még órákig erőtlen, fátyolos maradt a hangja, s már az első szótagon elrekedt. Kérdésből egyedül a fiatalember hallotta ki a józan számításait. Helyesebben a rettenetet, hogy akkor a tervei összeomlanak. Látta a nagynénje arcán, mely smink nélkül mindig bántón csupasznak tűnt. A leplezetlenség annyira elrémitette, hogy valósággal letépte róla a tekintetét. Különben is ez volt a legnagyobb gondja, az emberi érzelmek leplezetlensége. Nem akarta hallani Ilona válaszát. És látni a válasz hatását. Egy szót sem, semmit.

Nem, ne tessék megijedni, kiáltotta fojtottan és dadogva a háztartási alkalmazott. Félórája magához tért. A főorvos úr azt üzeni, hogy nem fogják tudni sokáig eszméleténél tartani. Meg kell mondania, hogy ez sajnos nem fog soká tartani, nem ad okot reményre. Azt mondták, emberi számítás szerint. De most szokatlanul tiszta. Ágostont kívánja, Nínót kívánja. És hogy tessenek igyekezni.

De kivel beszélt, az istenért.

Ilona erre kissé tétován megvonta a vállát. Nem tudta, nem értette hirtelen, hogy ez miért lenne fontos vagy érdekes. Tulajdonképpen az lett volna a következő mondata, hogy szeretné a nagyságos asszonyt elkísérni.

Egy valamilyen férfi volt, válaszolta, s hangja az erőfeszítésbe belereszketett, azt mondta, a főorvos úr bízta meg, mert a nagyságos asszony valami fontosat megbeszélt vele, ami most föltétlenül szükséges lenne.

Ezzel elfordult, tovább nem bírta volna mondani, s a tehetetlenségtől, hogy a kívánságát mégse mondta ki, szeretnék elbúcsúzni tőle, immár nem is merné kimondani, még egyszer látni szeretném, némán megrázkódott a válla.

Holott egyáltalán nem akart sírni. Mi köze is lehetne hozzá. Nem akarok sírni, kiáltott magában.

Hol van Ágost?

Nem tudom, nagyon sajnálom, de nem tudom, válaszolta Gyöngyvér a fenyegetőn csöndes kérdésre túl hangosan. Nem tehetek róla, tette hozzá, mint akit súlyos mulasztáson kaptak, s most mentegetődznie kell. Hajnalban kiugrott az ágyból, motyogta, öltözött, szó nélkül, hiába kérdezgettem, hová, elrohant.

Biztosan megint egész éjszaka veszekedtetek.

Megint veszekedtünk, sajnos igaz.

Ilona, hozza, kérem, a sötétszürke kosztüömöt. Kristóf, te velem jössz. Valaki rendeljen taxit.

Iménti dühe helyére költözött be ez a hűvös, fölényes, rendelkezéshez szokott hang, amely elől ezek hárman nem nagyon tudtak kitérni, de állati veszélyérzetük érzéketlenséget és kíméletlenséget jelentett.

Nem az érzelmein, az erőtlenségén volt nehéz úrrá lennie. Tényleg nem volt vesz-

tegetni való ideje, meg idegenkedett volna a látványos jelenetektől. Szerencsére nem vették észre, de megreszkett a szája széle, remegett a térde, reszkettek a hosszú, finom ujjai. Nem annyira a saját megrendültségétől, hiszen ez az egész dolog az ő számára már jóval előbb elvégeztetett. Hanem attól, amire nem számított, hogy akkor most mégis bekövetkeznék, aminek ez idáig mégsem lehetett soha a végére érni. Szaporább lett a lélegzete, meg kellett fékeznie. Máskülönben minden rendesen elő volt készítve a pillanatra, ami mégis váratlanul érte. Az adásvételi szerződést, amelyet a haladoklónak feltétlenül alá kellett volna írnia, csak ki kellett vennie az íróasztalából. Tudta, hová nyúljon. S akkor mégis szerencséje lesz, vele lesznek a tündérei. Most nem szabad egy szívrohamnak közbeszólnia. Fordult volna ki, hogy menjen a szobájába.

S nem a három szó állította meg, amivel Kristóf utána szólott. Hanem a megütközés, hogy itt valakinek lehet valamiféle ellenvetése vagy valamiről más a véleménye.

Sehová nem megyek.

Mit beszélsz?

Mondom, sehová nem kísérlek.

Megtébolyodtál?

Olyan támadás volt ez, amelyre egyáltalán nem számíthatott. A saját fiával szemben nem voltak illúziói. Ebben a fiúban ellenben nemcsak mindennap viszontlatta meggyilkolt öccsét, amit az élet kivételes ajándékának tekintett, hanem szelídebb és figyelmesebb emberpéldányt alig ismert, s ezért az elmúlt hat évben soha nem bánta meg, hogy nem rakta be ismét valamilyen koszos árvaházba, hanem magához vette. Minden ember akaratlanul elvégzi ezeket az önös számításokat. Kiben bízhatnék meg a bajban? Hasznomra lenne-e? Benne aztán tényleg megbízhatok. Sem a testének, sem a lelkének nem volt megfelelő érzékszerve, amellyel felfoghatta volna, amit az agyával sem sikerült fölfognia. Nem értette, mi történik.

Sehová, nem, ismételte meg a fiatalember majdhogy közömbösen, s inkább halkán, mint hangosan.

De hát miért, az istenért, miért mondod ezt nekem, vagy mit akar ez most jelenteni?

Nem érthette, honnan érkezik egy ilyen hang. S akkor volt egy hosszú pillanat, amelyen a másik két ember kétségtelenül kívül rekedt. Különös helyzet. Ha volna szemük a tárgyaknak, akkor oly semlegesen tekintenének egymásra, ahogyan ők tették, ez pedig hasonlónak, csaknem azonossá változtatta őket, helyesebben napvilágra hozta a közös, családi vonásokat.

Egomániájuk mérkőzött meg az igazságérzetükkel, hogy aztán mindketten megverten a látszatok fedezékébe vonuljanak.

Kristóf számára sem volt holmi magyarázkodásra alkalmas pillanat. Azt sem tudhatta, milyen jelzéseket kéne ahhoz adnia, hogy mások értsék a szándékait. Nem lehetett megérteni, ő sem értette. Mióta januárban a Nagykörút szemközti oldalán, az Abbázia kávéházhoz csatlakozó üzletsoron ismét megnyitottak néhány régi üzletet, megjelent ott egy kiszolgálónő, akibe indokolatlanul és értelmetlenül belehabarodott. Olyannyira, hogy egyetlenegyszer sem merészelt megcsófolni. Nem lett volna mit mondania. Ilyesmi persze csaknem menetrendszerűen megyik fiatal emberekkel, az ösztönök kalandja mégsem teljesen veszélytelen. Bár nem vette észre senki, hiszen nem tett semmi feltűnőt, immár napok óta a valóságos, klinikailag is leírható téboly meredélyének szélén tántorgott a tehetetlen és egyre jobban elsötétedő szenvedélyével. A nagynénje közel járt az igazsághoz. Ami januárban még könnyed kis kalandnak ígérkezett, mára elnémította, s tudatának nem maradt már józan foltja, világos szeglete.

Micsoda fakszni ez, kérlek szépen, micsoda undorító eszkapád.

Nem mozdulhatott innen el.

Ez volt lelkének egyetlen parancsa. Ám önmagának sem vallhatta volna be, hiszen tényleg mi értelme lenne napszámra itt állnia. Semmi. Valami nagyon fontosat nem juttathatott el a saját tudatához. Nem mondhatta ki sem magában, sem hangosan, hogy nagyon sajnálom, nem mehetek veled a nagybátyám halálos ágyához, mert itt kell állnom egy ismeretlen nő miatt, akit egyébként innen egyáltalán nem is láthatok. Ha kimondja, ha akár csak magában mondja ki hangosan, akkor nyilvánvalóvá teszi, hogy a napjainak semmi értelme nincs. Éppen az ésszerűség mondta fel benne a szolgálatot, amit a nagynénje azonnal számon is kért tőle. A tudathasadástól mindössze annyi választotta el, hogy ezeket a világ szempontjából irreális mondatokat még nem mondta ki hangosan, holott a késztetés már készen állt.

Valamilyen régi, gyermeteg érzésébe kapaszkodott. Mintha arról lenne szó, hogy a dolgok ridegek, s megföllebbezhetetlen realitásuk sértené az igazságérzetét. Vagy sértené az erkölcsi érzékét. Amit a nagynénje itt titokban előkészített, arról a két idegen nő nem tudhatott. Miközben haldoklik a férjed, te a fiad örökségét szervezed, s akkor még én menjek veled, és te beszélsz undorító eszkapádról. Le vagytok ti szarva az egész örökségetekkel együtt. Egyszer s mindenkorra elegendem van belőletek, az egész családomból elegendem van, vége. Tulajdonképpen ezt kívánta volna a nagynénje nedves arcába belekiáltani, ám ezt sem tehette. E pillanatban a gyermeteg érzelmek igazságánál jóval fontosabbnak érezte, hogy bármi történjék bárkivel, neki innen sehová ne kelljen elmennie. Aminek az értelméről viszont nemcsak nem tudott önmagának számot adni, hanem e pillanatban nem volt más, mint a nagynénjével szemben elkövetett árulás, tehát éppen erkölcsileg nem elfogadható. Józan ésszel inkább valamilyen kifogást kellett volna keresnie, hogy miért nem mehet, ürügyet, indokot, bármilyen üres lehetett volna, bármily légből kapott.

Mégis olyasmit mondott ki, amivel nemcsak a többieket, hanem leginkább saját magát rettentette el.

Elegendem volt a halálából. Ne haragudj, Nínó, bocsánat. Nem akarom többé. Nem akarok több halált.

De most nem rólad van szó, Kristóf. Nekem lenne szükségem rá, hogy elkísérj. Hogy ne legyek egyedül egy ilyen nehéz órában, kisfiam.

Zavarában és felindultságában megfélézhetetlenül reszketett a szája, miközben Kristóf tekintete tompán és érzéketlenül nézett vissza rá, ám láthatóan anélkül, hogy bármit megértett volna e valóságos szükségből. Pillantása oly ártatlan maradt, hogy Ágnes asszony valamiként joggal arra számított, hogy mindez nyelvbtlás, talán belátja, meggondolja magát, visszavonja az örült mondatát, és megint minden helyreáll. Kristóf azonban nem túrtóztette tovább magát, egyszerűen hátat fordított mindenkinek, s mintha e pillanatban mi sem volna természetesebb, ismét csak kibámult az ablakon. De Ágnes asszony sem viselkedett kevésbé kiszámíthatatlanul. Saját súlyos realitásérzéke már épp eléggé megedzette ahhoz, hogy ne tegyen semmi olyasmit, ami indokolatlanul tovább bonyolítana egy különben sem könnyű helyzetet. Az érthetetlen és zavaró jelenségek felett célszerűen a tárgyra tért, s ezzel mintegy törölte a tudatából a zűrzavart. Mintha azt mondaná, mindaz, ami megzavarhat, nem létezett, és nem létezik.

Gyöngyvér, te ma nem dolgozol.

Nem, én ma nem dolgozom.

Akkor talán el tudsz kísélni.

Magam is azonnal szerettem volna fölajánlani, válaszolta Gyöngyvér, mint aki levegőhöz sem jut, holott magától nem merészelt volt ilyesmit ajánlani. Még soha sehová nem mentek együtt el. Azonnal öltözöm.

Ilona pedig szedje össze magát, kérem. Különben is korai lenne még sírnia. Hívjon taxit, mondom, hozza a kosztümöm. És a rövid perzsabundát készítse ki.

Odakinn az eső és a szél néhány pillanatra alábbhagyott, de minden elsötétedett, akárha máris alkonyodna. Időközben eltűntek a rendőrök, s az üres rohamkocsi, mint ha csak körsétát tenne, lassan megkerülte a teret. Az Andrassy út torkolatába állt be, pontosan arra a helyre, ahol az oroszok ötvenhat novemberében felállították az ágyúikat, és ahonnan szétlőtték az Abbázia kávéházat. Azóta a kávéházat ismét megnyitották. A lakásban ajtó csapódott, talán a fürdőszoba ajtaja, szekrények nyikorogtak, a két nő izgatottan futkosott.

Néhány perc múltán megállt a taxi a ház előtt, egy szürke Pobjeda. Elég sokat kellett várakoznia.

Gyöngyvér gyorsan felöltözött, topogva várta Ágnes asszonyt az előszobában, aki szintén elég gyorsan belebújt a ruháiba, de valamennyi időt mégiscsak eltöltött a sminkjével.

A házmasternek ekkor még mindig volt fél emelete a padlásig.

Mintha nem lenne elég egyszer a három emelet gyalog, a szakramentumát, most meg kétszer, és akkor még ezt a felet is megtegyem. A rosseb megeszi az egészet.

Kicsit lihegett, aztán belökte a kulcsot a zárba, s amint elfordította, az immár több helyütt lyukas tetőn átszivító szélroham valósággal rászakította a padlás súlyos vasajtáját. A vasajtó csikorogva nyílt, majd kiszáratva bevágódott, mert a szél nemcsak kilökte, hanem rögvest vissza is szippantotta. Megtántorodott, nem volt hová hátralépnie, a szél ismét felnyitotta, a korlátba kapaszkodott. Lesújtó látvány tárult elébe. Hagyján, hogy sok cserép hiányzott, hanem olyan pontokon, ahová megfelelő létra vagy állvány híján fel sem ér. A hiányokon átszakadt az ég. A beeső fényektől felszakított sötét padlástérben különös rongyok vagy bőrök himbálóztak az őrült légvonatanban. Rend volt itt is, semmi fölösleges limlom, tökéletes volt a tisztaság. A hiányok pótlásához végül is volt cserepe bőven. A cserepeket nyolcvan éve hagyták ott a cserepezők, glédába állítva a két kémény között, s azóta is ez volt a biztonsági tartalék. Mielőbb munkához kellett látnia, hiszen nemcsak fény, hanem eső hullott be a nyílásokon.

Hiába húzta be maga után a vasajtót, a szél ismét kicsapta. Körülnézett, lát-e valami lapos kis tárgyat, amivel kiékelhetné, aztán mégsem ezt tette, hanem magára zárta, miként más alkalmakkor is. Ezeket a dögöket is le kéne már szednem, morogta magában, és elindult az utcai front felé. A leghosszabb keresztgerendán, szorosan egymás mellett lógtak ezek a hosszú rongyok vagy bőrök, szám szerint öt, s csaknem egyformán hosszúak. Meg kellett kerülnie.

Nem rongyok voltak, nem bőrök, hanem csontjaikra aszalódott macskák. Ami Baltert közel sem lepte meg, hiszen a fölösleges macskákat ő szokta itt fölakasztani.

(Folytatása következik.)

Kántor Péter

MEGTANULNI ÉLNI – II.

Tíz év múltán

Most, hogy eltelt jó tíz év
azóta, hogy nekiveselkedtem
megtanulni élni,
a ledőlt falak helyén
felépültek az újak
a frissen mázolt jelekkel,
a szép rácsos kapukkal,
s tapsolhatunk,
hurrá, sikerült ismét
feltámasztani a múltat,
kezdhetjük folytatni előről,
mert nem igaz, hogy lehet másképp is,
velünk legalábbis aligha,
most, hogy új évezredbe hajtottunk
az új márkájú kocsinkkal,
és túl vagyunk végre a költséges
millenniumi ünnepeken,
most már tényleg nem halogathatom tovább,
most már igazán meg kell tanulnom élni,
hát nem?
Végül is tudok ezt-azt, jóllehet sok minden abból
a kutyának se kell, és mit tagadjam,
fára mászni már nem nagyon vágyom,
de megtanultam a kompjútert kezelni,
bár néha akadnak vele problémáim,
és még mindig elég szívós vagyok,
ha szorgalmas nem is, ha épp ezért
nem is tisztítom meg mindkét szobában
hatalmas elszánással az ablakokat,
mert fölösleges erőfitogtatás lenne,
és mert látom így is, amit látok,
de ami a lényegre illeti, a lényeg, hogy
fokozatosan haladok,
annyit iszom, amennyi jólesik, aztán
még egy kicsit, még egy kicsit,
hogy ne izguljak, ne idegeskedjek,
ne vigyorogjak fölöslegesen,
és ne essek depresszióba,

ha nem találom a helyes arányt
aktivitás és passzivitás között,
mert ki tudhatná, mi a helyes arány,
ha rám mosolyog egy nő,
hogy mi történhet, mondjuk,
ha összekötöm vele az életemet,
és szoros, és nehezen
és akadozva veszem a levegőt,
és sosem eleget,
vagy laza, és lazán
és figyelmetlenül veszem a levegőt,
holott tele mindenféle baktériumokkal,
pollenekkel meg egyebekkel,
és egymást követik a panaszaim,
pedig hát tudatosan törekszem,
hogy jól érezzem magam,
elég jól, vagy még jobban is,
reggel kelek, este fekszem,
persze nem túl korán,
és kerülöm a felesleges szabályokat,
nem szabom meg, hogy egy nap hány cigaretta,
mindazonáltal túl sokat szívok,
hányingerem van a sok csiktől,
és néha eszembe jut, hogy a torokrák
csúnya betegség, de rabja
vagyok a nikotinnak,
mint a legtöbb szokásomnak egyébként,
de ügyelni fogok rá, hogy csak módjával,
és az embereket is, szeretni kell,
ugyancsak, de hogy,
hogy kell szeretni őket?
Előbb a kis dolgokkal fogom kezdeni,
például nagyon oda kell figyelnem,
holott ez maximalizmus, tudom,
hogy megőrizsem a hidegvéremet,
a humorérzékemet, hogy valahogy
ne bújjak ki a bőrömből,
ne robbantsam fel a világot,
csak fokozatosan haladjak,
előbb megtanuljak élni,
és ha már megtanultam, és nem számít,
akkor se ganz egal,
lehet, hogy fellőnek a világűrbe,
ha nem muszáj, inkább ne,
de ha muszáj, ha fellőnek,

igaz, már úgysem öntözhetem tovább
a yukka pálmámat,
mert elrohadt a yukka pálmám,
de a mentafüvem, az nem rohadt el,
az szívós, mint én,
de azért mégis,
arra rá kéne nézni néha,
valaki csak akad, akadjon,
ha már mindenképpen fellőnek,
ha már megtanultam élni.

2001

Horváth Elemér

DANTE A 2. KÖRBEN

*„e caddi come corpo morto cade”
(Inf., V, 142)*

egy csöppet sem csodálkozom
hogyan elvesztette az eszméletét
s azt hiszem hogy azért
mivel elküldte őket a pokolba
pontosan ő
közéleti kitűnőség s hívő katolikus
aki egész életében epekedett
egy nőért aki nem lett az övé
míg ennek a kettőnek sikerült
s pokolban bár együtt vannak ma is
ez irigység ha nem képmutatás
s mélyebb bugyorba tartozik
de most már késő van bármilyen isteni
a színjáték az isten emberi

MONTAIGNE

sebezhetetlen volt a kétkedés
átlátszó labirintjában helyek
korok emberek szituációk
pontosan megtalálták helyüket
az univerzumában tacitust
lefordította és csak azután
idézte latinul a releváns
a látszólag örök így relativ
megvilágításba került soha
nem kérdőjelezte meg cicerót
sextus empiricust a szkeptikus
magatartást s ha volt is kételye
velük szemben elhallgatta
meggyőződésből pragmatikusan

A HOLD ALKONYA

„amint magányos éjjelen
ezüstözött mezők s vizek fölött, ” ...

a befejező sorokat
ágyból diktálta ranierinek
néhány órával halála előtt
aztán nem volt többé
giacomo leopardi
a púpos gróf
és dantéhez mérhető lírikus
aki alig egy évvel korábban
így válaszolt egy távoli
és ismeretlen csodálójának

„a költők olyan érzékeny
embereknek írnak mint ön uram
s én sem tennék másképp ha történetesen
költő vagyok”

Somlyó György

„MIÉRT INKÁBB”

Gyászban megbánó válasz
sírontúlra Simon Balázs kérdésére

Tóth Krisztinának ajánlva

„Miért inkább a lét, és
Nem a semmi?” – Mivelhogy a létről
Azt hisszük, tudunk valamit, de
A semmiről semmit se sejtünk, azt
Sem, hogy *semmi*-e vagy *valami* – ha
Csak a semmi-közelbe Szorítottanak
Felhorzsolt hámsejtjei közé be nem *fész*
Keli magát valami (*néma-lőtt-galamb*)-
Sejtelem, legalábbis annyi, *a*
Galambszaros lichthóf-ablakhoz döntve
Homlokát, hogy talán *egyáltalán* még
Inkább a lét is semmi – a Semmi is
Lét.

NE MOST

Ne most Halogatja – mint mindig minden
dolgát ügyest bajost vegyest – mintha valami
mindig hiányzott volna még bár tudta hogy

hogy végül majd *akkor* is hiányozni fog
és minden beteljesedést felfal a hiány
halogatta hogy a légyotton se légyen ott

hogy ne kelljen leírnia a végén *azt* a szót
hogy *még* ne érjen egymáshoz az *itt* s az ott
mint az óralapon a mutatók

mindig mindent halogatott
most már elért
a perchez mikor többé nincs mit halogatnia
se *még* se *meddig* se *miért*

nem zúdul váratlanul nyakába a várva
 várt merénylő csók a kijáratot elállva
 nem kell (vele együtt) kimenekülnie (előle) az üres éjszakába

és aztán bánni bánni bánni mégse bánva
 nem várnak tetőzést a felrakott versfalak
 már minden csak utánnyomat csak másolat

(s ha még *én* vagyok én)
 (s ha *az* még az enyém)
 halogatom halálomat
 (Ne most)

2001. augusztus 4.

SUMMA SIN' LAUDE

Apám anyám egyszülött fiam anyja.
 Csak haláluknak halálával élek.
 Minden harmadik gondolatom *az*.
 Nem a halál. Csak az hogy szegény élnem.
 Általuk áldottan vagy átkozottan.
 Ha nem én vagyok én. De ki ha én nem.
 Évjáratom eltűnik a bozótban.
 Ki így ki úgy be- és kijárta útját.
 Se így se úgy nem találhatva nyitját.
 Nincsenek pártomon. Se ellenem.
 Akár mind össze is cserélhetem.
 És érdemük szerint tisztelhetem.
 Nem várhatni tőlük se jót se rosszat.
 Az útfélen mind egy árokba roskadt.
 Néhány szökevény még a limesekben.
 Kifulladás botorkál elesetten.
 Velem együtt. Más-más titkos arányban.
 De megkerülhetetlen egy irányban.
 Nemcsak egy gém, a játszma is lecsengett.
 Nincsen kinek ászt ütni védhetetlent.
 Nincs pár akivel megnyerni a szettet.
 Se mögöttem se előttem se szemben.
 Olykor már önmagamon is túltettem.
 Az élet kezdete csupa ígéret.
 A végére nem marad más dicséret.

Csak a háton a hullafolt. Az érem.
(Látta apámon tizenhatodik évem.)
Meghalni (– lehet –) csak pontosan szépen...
(Vagy csontcsikorgató csillagtörésben...)

Határ Győző

MAJOMHAJÓ

a majomhajón él egy hajómajom
(tükrén lopva lesnem régről óhajom)
mélyen ül töke s tokáig-homloka
tudója mely szelte-hossz'-nak hanyad' foka

a majomhajón hajómajom minden hajós
káplán kuktafőnök felcser kormányos s a jós
majomhajón ki más fajú nem túrnék szagát
– ülőgumók! majombúz belengte éjszakák! –

ha nyílt tengerre száll a hős majomhajóhad
lapul a nyú a nyú a dölyv a dideridúvad
holott kimért négy lábú léptekkel lépeget
hídján a Nagy Kan furt hét határt hét eget

kémlel ellenszelet-ellenszagot szimatol
míg alant felpislálva siklik Alkoráll s az Atoll
görögtüzet golyót – állja hun lovasroham korát
meghazudtoló setétlő nyílzáporát

hajó a láthatáron! kiált árbocmajomkosárleső
hurrá! bomlik a kalózi álom: majomhalálfejes ő
oldalazó vas orrsarkantyúval ráhajtanak
s – hurrá! újabb majomdiadalra virrad a Nap

ide te vörhenyegszőke hajómajombajadér
odahalok a csigafürtös hasadalja hajadér'
nyalják-falják kapják-csapják majd szétszedik
– másnap ganézza majomhajó kalóz fedélzetit

majomhajó gerince majomfarokmerülék
míg alul a víz tolul felül terül az ég
majomfenékszivattyú vizet köp vizet vedel
de farokuszadéka tartja s nem süllyed el

hajmeresztő-átnemeresztő – se víz se léghuzat:
 a majomhajóbordázat sűrűn kátrányozott
 szárazdokban a sorhajómajomhad ötszöri
 aranykátrányszurok-hugyannyal fröcsköli

a majomhajó tatja triplaterjes s tatrakész:
 mint olyan farra-tatra teljes gömbölyű egész
 s ámbárvást ahány hajóács annyi formát javall
 mert formahű: a jó majomhajó – majomra vall

paklit ide nékem! zsivog a kunkor töksi nép
 hajófenéken repül a kártyapaksamét’ –
 majomhajó népe buddhákkal bölcsekkel rokon:
 megjáratja csarnakzatát zug-óperenciánokon

(álomdiktandó: Szent György Kórház, 2000. 12. 22.)

Bán Zoltán András

HÖLGYSZONÁTA (III)

4. Az ágyban: Charlotte és Marina – Egy régi levél – Damenspende

Amikor kedden reggel, pontosabban hajnalban Charlotte nyugtalan álmából felébredt, Marinát találta maga mellett a széles franciaágyban. Nem álmodik. Néhány perce arra lett figyelmes, hogy az előszobában idegen férfiak tucatjai toporognak, akik aztán zavart arccal, némi bocsánatkérést mormolva egymás után surrannak föl az emeletre vezető lépcsőn a fürdőszobába. Most ott állnak terpeszben, és nyitott ajtónál vizelnek. Charlotte beleborzong a képbe, de nem annyira a látvány, mint az a hang tölti el iszonyattal, ahogy a gőzölő hűgysugarak belezubognak a lefolyóba. Egy apró síkollyal erre a hangra ébred.

Most nem álmodik. Marina fekszik mellette a széles ágyban. Robert négy évvel korábban bekövetkezett első megbetegedése óta egyre ritkábban aludt vele, két éve pedig teljesen visszavonult, a földszinti kis kamrát rendezte be magának – hálónak, dolgozóknak. Noha alig alszik; ír a kis kamrában, szinte szakadatlanul. Nyilván most is. „Denkzwang-Schreibzwang”, vigyorogja Charlotte felé Robert, ha olykor összeakadnak a konyhában. Hogy mit ír a férje, azt Charlotte bizonyára nem tudja, de úgy sejteti, összefügg Robert betegségével. Robert olykor előad valamit egy bizonyos iratról vagy monológkötegről, néha utal valamiféle újmódi Könyörtelenek Báljára, és különös mosollyal, szemüvegét pulóverujjával törölgetve arra célozgat, hogy egy bizonyos Hölgyszonáta végkimenetele, mondhatni, végkifejlete döntőnek bizonyulhat. Hogy milyen értelemben, azt Charlotte bizonyára nem tudja, de úgy sejteti, összefügghet Robert két éve kiújult és újabban egyre aggasztóbb tüneteket mutató betegségével.

Hajnal van, az ablakon beáradt a madárzajos ég. Robert délelőtti zaklatott előadásiban néha említést tesz bizonyos beszélő csodamadarokról („hingewunderte sprechende Zaubervögel”), de Charlotte nem úgy gondolta, hogy most ezek ricsajoznának odakint. És ha mégis, nem érteném beszédüket. Úgy vélem, most inkább férje egyik régi kijelentése, pontosabban egyik gyakori idézete lüktetett a fejében: a házasság egy esztétikai hangábra („Klangfigur”). Berlini megismerkedésük idején Charlotte szépnek találta, és még ma is költőinek véli ezt a mondatot. Robert Goethével kapcsolatban mondta ezt. Noha legföljebb torz zörejeket hall, ha belefülel a saját házassága zenéjébe.

Charlotte most valószínűleg a mellette elnyúló Marina kibontott csikófrizuráját nézi; nem, bámulja. Ahogy ráomlik napbarnított, szépen formált vállára. Jól mutat majd az új, mályvaszín fellépőruhában, gondolja feltehetően Charlotte, de hát Marina mindig jól mutat, minden ruhában jól fest. Nemcsak a válla, de a karcsún szárba szökkenő nyaka is. A keble. Talán túl csábító is polifon énekesnőnek. Igaz, Párizsban bárokban lép fel, gondolja Charlotte. Minek neki a Tricinium?

Délután próba. Ruhapróba egyben, és Charlotte most nem gondolhat másra, mint hogy Editha ugyancsak szép lesz majd az újonnan csináltatott fellépőruhában. Georgnak tetszeni fog. A mérték után készült fellépőruhák ott függnek Charlotte szekrényében. (Georg remélhetőleg nem tudja, melyik szekrényben. Hadd legyen meglepetés.) Hogy ő, Charlotte hogyan fest majd az új fellépőruhában, ezt a kérdést nem meri föltenni. Noha szemben az ággal tükör lóg a falon. Ha a tükörbe nézne, szépen formált német asszonykoponyát látna benne, fiúsra nyírt hamuszőke hajzatot, magas homlokot, szépen ívelt ajkat. Körtésen telt keblet. Szeme sötét, ezért Charlotte és nem Lotte. Azt hiszem, Charlotte most mégsem néz a tükörbe. Az elmúlt években egyre inkább eltávolodott a testétől, nem más az számára, mint valamiféle anatómiai lecke. Ebből a testből csak a hangja maradt. De avval a lélek beszélt. Legalábbis ezt reméli Charlotte. Mert miként a Filozófus mondja, ügyelnünk kell arra, hogy csak a testünknek tulajdonítsunk mindent, aminek meglétét magunkban tapasztaljuk, s amiről látjuk, hogy a tökéletesen élettelen testekben is meglehet, ellenben a léleknek tulajdonítsuk mindazt, ami bennünk van, és amiről nem gondoljuk, hogy bármiképpen egy testhez tarthatna. Ilyesmiket gondol Charlotte, noha nem hiszem, hogy ismeri a Filozófus fent idézett gondolatmenetét.

Charlotte tekintete továbbra is Marina testét simogatja – nos, legyen, akkor hát folytatódjon így a Hölgysonáta. Úgy képezem, Charlotte áttetsző fehér hálóinget visel, Marina meztelen. Az orosz szépség teste most megrándul, oldalra gurul, a takaró lecsúszik róla, föltáruul jó szőrű ágyéka. Robert felesége most önkéntelenül arra gondol, hány férfikéz becézte már ezeket a telt combokat, hányan és miféle szerszámokkal jártak a köztük szűkülő mindkét ösvényen. Charlotte tud Marina kicsapongásairól, tud a férjével, Jean-Paullal űzött vad, olykor veszedelmes játékokról, hisz Marina Charlotténak részletes beszámolót tart majdnem minden eseményről; ez nyilván hozzátartozik a játékuhoz, gondolja feltehetően Charlotte. Az elbeszélés fokozza képüket, gondolja Charlotte, és így gondolom én is; változatos bujálkodásaikhoz közönség kell. Házasságuk ugyancsak egy esztétikai hangábra (*Leichtes Blut*), noha másként torz, mint a miénk. Inkább amolyan szimfonikus költemény. De vajon biztos, hogy torz? – kérdi most magát Charlotte. Mindenesetre ők – noha talán túlparádézva, túllihegve – megvalósították az esztétikai hangábrát kiagyaló Filozófus elképzelését, miszerint az erotika révén a romantikus szerelem megőrizhető a házasságban. Megtartható az első sze-

relem. És kétségtelen, hogy Marina és férje romantikusan szeretik egymást, gondolja hajnali ágyában Charlotte. Valóra váltották a Filozófus követelését, miszerint a házasság életelvei: őszinteség, nyíltszívűség, nyitottság, egyetértés. Nincs titkuk egymás előtt, nyíltszívűen nyitják meg magukat másnak és egymásnak. Boldogok, amennyiben a boldogság nem más, mint világbéli állapota annak az eszes lénynek – így a Filozófus –, amelynek egész létezése az ő kívánsága és akarata szerint alakul. Márpedig tagadhatatlan, hogy Marina és Jean-Paul a saját kívánságaik és akarataik szerint éltek a világban. Újabban Marina nem elégszik meg a saját élete élvezetével, másokat is élvezetre csábít, így élvezi még jobban önmagát. Marina a parázñaság hittérítőjévé vált – Charlotte úgy véli, ez az öregedés jele. Marina régóta kísérletezik, hogy őt, Charlottét rábeszélje némi kicsapongásra. Eddig eredménytelenül – úgy gondolom. Marina olykor apácafőnöknőnek gúnyolja barátnőjét, ám ez a legkevésbé sem sérti Charlottét: „fölköszöm magam, mielőtt fölkösznának”. Marina kacag ilyenkor. Szép a fogsora. Ám az is kétségtelen, hogy Charlotte pártolja Georg és Editha szerelmét. Úgy képzelem, szép summát adott Georgnak magyarországi utazásukra.

A nemes német asszony azt reméli, sikerül visszaaludnia, fejét behúzza a takaró alá, hálóinge a térde fölé csúszik. Zene zúg a paplan alatt, Charlotte azt reméli, andalító, nem pedig zaklató b-moll, mely a Zeneteoretikus szerint az istenség és a világ kigúnyolásának, valamint az öngyilkosságra való előkészületnek a hangneme. (Nem, nem akar itt senki öngyilkos lenni, úgy képzeltem el. Szeretnek ezek élni. Gyilkolni esetleg igen. Gyilkosság – igen, ez megfontolandó. Várjuk ki a végét.) De nincs menekvés, Marina bőrének illata ébren tartja Charlottét, gondolatai ismét barátnője testéből gomolyognak elő. (*Lockvögel.*) Fűszeres illatú e néma bicinium. Charlotte úgy érzi, érti Marina házasságát, noha személyesen nem ismeri Jean-Pault. Gondolom, elég különös, de még fényképen sem látta. Ennek – feltételezem – később majd megnő a jelentősége. Szerintem egészen bizonyosan megnő. Jean-Paul és Marina kicsapongásainak mindegyike műalkotás, amit egymásnak ajánlanak, egymásnak készítenek és együtt is fogadnak be a leleményes szerzők. Ötletekben kifogyhatatlanok. Élvezetszerzők és önélezők egyszerre, gondolja feltehetően Charlotte. Erotikus határáthágásaik mindegyike egy-egy színpompás áldozat egymás iránt érzett szerelmük oltárán, gondolja valószínűleg Charlotte, és magam sem gondolhatom másként. A házasság rezignáción alapul, mondja a Filozófus. De Marináék cáfolják ezt a tézist, mi pedig megerősítjük, gondolja rezignáltan Charlotte. De vajon miért hallgatom oly vad érdeklődéssel Marina elbeszéléseit? Nem tudom. Charlotte vajon miért hallgatja oly izgatott érdeklődéssel Marina elbeszéléseit? Nem tudom. Hiszen én inkább szemérmesnek és semmiképpen sem kicsapongónak ismerem és képzelem a nemes német asszonyt. Lehet, hogy igaza van a Filozófusnak, aki szerint ha valaki türelmesen végighallgat valamit, azt nyilván már megtenni is hajlandó? Nem tudom.

Fölül, térdére rángatja hálóingét, akárha szégyellené magát az alvó Marina előtt – belátja, most nem aludnia, hanem gondolkodnia kell, az orosz nő párálló teste megihleti. Zöldre bámul a hálószoobaablak, a lombokon még ott gőzölögnek az éjjel vázlatosan odacsinált eső nyomai; vízverte giliszták lilulnak a feketére mosott sárban. Marina is kissé szélfúttá hajzattal, esőszagú bőrrel érkezett haza éjjel. Hogy hol járt, azt nem akarja megkérdezni Charlotte; ha kaland, úgysem kerülheti el a részletes beszámolót. Marina esetleg bizonyosan elmondja. Előzményként annyi látszik cáfolhatatlannak, hogy este fél tíz tájt taxi állt meg a ház előtt, a sofőr Marinát kereste. Valójában küldönc lehetett, átadott egy levelet, Marina gyorsan elolvasta, átöltözött, aztán

visszahajtott a taxival a városba. Jóval éjfél után tért haza, menyétként surrant Charlotte mellé az ágyba. És most itt alszik, ajkán fényes álomtajték. (*Nachtfalter*.)

Úgy gondolom, Charlotte nem irigylí Marinát, pedig talán lenne rá oka, legalábbis ami az élvezeteket illeti. Teste majdnem két éve hever anatómiai leckeként érintetlenül; Robert nem érinti, más férfit pedig – úgy tudom – eddig még nem engedett magához. Csak várjuk ki a végét. Ha jól képezem, Charlotte Robertet akarja, de azt gondolja, Robert már nem akarja őt. Robert, gondolja hajnali ágyában Charlotte, nagyjából két éve idegenként vesz részt szeretkezéseikben, úgy, mint olyasvalaki, aki közben felülről, a jelenet fölé emelkedve figyeli az eseményeket. Mintha valami filmforgatáson venne részt. Nem vele történnek dolgok, csak a dublőrje nyikorgatja az ágyrugókat. Ráadásul Charlotte úgy érezte akkoriban, Robert nincs egyedül szeretkezés közben, képzelete ilyenkor különféle lényekkel népesíti be a hálószobát. Ezek a Robert képzelete által teremtetett lények ott ülnek körülöttük, és kritikus szemmel vizslatják a szerelmeskedő házaspárt. És ekkor lassan Charlottét is eltöltötte ugyanez az érzés, egyre inkább úgy érezte, a szoba minden csücskéből odacsillogó szemek előtt öleli férjét. Láttá ő is a látogatókat. Szembenéztem velük. Ott ültek, guggoltak körülöttünk, és figyelték, mit művelünk. Meglehetősen érdeklődő arccal. Néha közelebb hajoltak, hogy figyelmesebben szemügyre vehessenek egy bonyolultabb mozgássort. (*Vibrationen*.) Olykor tapsolni lett volna kedvük, én legalábbis így éreztem. Vagy füttyülni. Mert néha elunták a dolgot, inkább egymással tereferéltek, nevetgéltek. Itták a borunkat, vagy kávézgattak, miközben mi valami láthatatlan célért küzdöttünk a saját házunk matracaiban. Charlotte olykor úgy vélte, hogy Georg és Editha arca rajzolódik ki a homályban. (Marina arca egyszer sem tűnt fel.) De vajon bizonyos-e, hogy Robert az, aki képzeletben benépesíti a szobát figyelő látogatókkal? Nem lehetséges vajon, hogy éppenséggel Charlotte képzeli ilyennek Robertet? Nem lehetséges-e, hogy Charlotte fejéből másztak elő ezek az érdeklődő látogatók?

Robert, fűzi tovább gondolatait Charlotte, bizonyára megfoghatatlannak találja, hogy emberek, akik szabad idejükben Goethét olvasnak, Mozartot hallgatnak, hogyan képesek mechanikai szerkezetként idéetlenül rángatózni egy önnön nedveiktől csatakos lepedőn. Ráadásul feltehetően úgy gondolta, e mozgások meglehetősen behatárolt körben mozognak, lehetőségeink fölöttébb végesek. Képzeldőerőnk nem sokat ér e téren. Ez, gondolom, untatta Robertet. Az ember megérzi a szándékot, és ekkor lehangolódik, mondja a Költő. Charlotte egyszer, nagyjából két évvel ezelőtt, fölnevezett Robert ágyékáról, és azt látta, hogy férje megrökönyödött arccal vizsgálhatja a hasa alatt köpiülő asszonyt, csodálkozó tekintettel nézi, hogy egy eszes lény élvezet céljából a szájába veszi egy másik eszes lény tökéletesen értelem nélküli („sinnlos”) húsdarabját. Charlotte attól félt, hogy Robert a következő pillanatban fölnevet. Ő pedig elsírja magát. De Robert nem nevetett, tekintete oldalra siklott, kicsúszott a kerti zöldbe, ki a levélrések közé, viszont Charlotte valóban fölzokogott. Akkor aztán könnyben ázott férje ágyéka. Szegény, gondolom, szerette Robertet.

Az ablakon túl most változnak a színek, azaz a fény tettei. A levélrések közül mustsárga villódzás vetül a falra; ha hátradől, Charlotte látja az ég bő vízben mosott épületét a derekasan kikeményített felhők között. Protestáns ég, gondolja talán Charlotte. Talán én gondolom ezt. Talán mindketten ezt gondoljuk. Nem tudom.

Fölnevetett. De meg is rémül egyben. Szája elé kapja kezét. Nem akarta, hogy fölébredjen az orosz szépség, egyedül akart maradni Roberttel. A régi Roberttel. Befúrja fejét a paplan alá. Házasságuk kezdetére, megismerkedésükre gondolt – ugyan mi

másra gondolhatott volna? Arra a levélre, amit Bécsben írt Robertnek, karácsony előestéjén a Sperl kávéházban. Charlotte – persze németül – még ma is kívülről tudja, noha lassan húsz év telt el. Georg, nyelvgyakorlásként, tizennégy éves korában lefordította Robert születésnapjára ezt a levelet. Noha talán nem kamasznak való szöveg. Ajándéknak szánta Georg. Sokszor olvastam, most is ezt a szöveget hallom, ezt diktálják tollamba e pillanatban is, noha a lelkes fiatalember fordítása korántsem tökéletes:

„Elhatároztam, hogy levelet írok Magának, de – látja! – még a megszólításig sem jutottam. De nem pusztán hiányosan, pontatlanul is kezdődik ez a levél itt, Bécsben, karácsony előestéjén, az egyre inkább kiürülő Sperl kávéházban, miközben odakint, a tükörfényesre tisztított ablakon túl sűrű pelyhekben hull a hó, az első bécsi hó életemben, ami egyben azt is jelenti, hogy holnap komolyan meg kell ragadnom a lapát végét, ha nem akarom, hogy mindörökre döblingi házam mélyére temessen a lezúduló vizes vatta.

Noha úgy sejtem, a Maga számára sok meglepő vagy legalábbis váratlan újságot tartalmaz az előző mondat – mindenekelőtt tényeket, melyeket később szeretnék részletesebben megmagyarázni –, mégis pontatlan és félrevezető. Mert e levél megírását illetően a legkevesbé sem beszélhetek szabad elhatározásról vagy önkéntes döntésről. Nem, nincs szó semmi olyasmiról, hogy egyszerűen csak, mintha az a világ letermészetesebb dolga lenne, úgy döntöttem, hogy írok egy levelet Magának, beszámolok a berlini megismerkedésünket követő idők eseményeiről, újabb Goethe-olvasmányaimról, egyetemi terveimről stb. stb. Nem, nem én magam, hanem egy nálam sokkal hatalmasabb erő döntött e levélről – így kell írnom, bár feltételezem, hogy a Maga ironikus gondolkodásának kissé operettesen hangzik ez a megfogalmazás. Akkor nevessen.

Szóval, hogy ne kerülgessem tovább a forró kását, egy idő óta kényszerítő szükségét éreztem, hogy – ha egyoldalúan is – egy kicsit elbeszélgessek Magával; nem mintha a megismerkedésünket követő délelőtt abban a tágas berlini kávéházban kielégületlenül álltam volna föl a márványasztaltól – rajta rendelésünk nyomai, két üres kávéscsésze és ugyancsak üres, korábban Meursault-t tartalmazó poharak. Nem csendélet volt ez, hanem olaszosan szólva inkább natura morta, hiszen valóban halottan festett az asztal, mikor a terem ajtajából még visszaneéztem egy pillanatra. (Ne feledje, akkor ittam életemben először Meursault-t. Emlékszem, mennyire mulattatott e név.) De mégsem voltam kielégületlen, hiszen beszélgetésünk – nagyjából-egészében – pontosan úgy zajlott le, ahogyan az efféle beszélgetések szoktak, az egyik oldalon a kíváncsi, ráadásul nem is reménytelenül rossz külsejű reménybeli kollegina, a másikon pedig a megértő, segítőkész, némiképp gáláns, kissé rezignált professzor. A kissé szomorú, szemüveges tudós, aki nem is tudós, inkább író voltaképpen – bár ez csak később lett világos számomra. Persze kolleginának távolról sem nevezhettem magam, mindössze egy érettségi előtt álló csitrinek, aki, mint talán emlékszik, úgy vélte, félbeszakítva zenei pályáját akkor cselekszik a legjobban, ha germanistaként folytatja tanulmányait. Am ettől, eléggé különös, éppen a Maga Goethe-előadása tántorított el; pontosabban nem annyira az előadás, hanem inkább a másnapi beszélgetés abban a tágas berlini kávéházban. És ezzel egyidejűleg lemondtam a zenéről is. Egyszóval Maga a lemondást hozta az életembe. De minderről – feltéve, hogy nem löknek ki a záróra felé közeledő kávéházból – később talán többet.

E sikeresnek és ugyanakkor – látszólag! – banálisnak mondható berlini beszélgetés után nem vagy alig gondoltam többé Magára, de aztán egészen váratlanul...”

Ekkor a diktálás megszakad, Marina ismét megmozdul, ezúttal éberebben nyújtózik a teste; Charlotte homlokát verejték önti el, rettegve attól, hogy barátnője és mostani ágyastársa fölébred, visszafojtott lélegzettel, merev tagokkal fülel a takaró alatt. (Vajon mit csinálhat most Robert? Talán a Johann Strauss-műjegyzéket tanulmányozza. Nemrég behallatszott konyhai zörgése a teával. Charlotte szeretné, ha végre ő is

nyugovóra térne. Pihennie kellene, hiszen nagyon beteg. De feltehetően éppen a pihenéstől retteg a férje. Zárt intézetben való másodszori elhelyezése voltaképpen küszöbön áll. Ha lepihenne, rávetnék a láncokat. Délután próba, gondolja Charlotte. *Brumas est mort*. Charlotte ezt nem akarja műsorra tűzni. Robert tudja, hogy Editha ma délelőtt érkezik, másra nem is gondolhat most Charlotte. Ezért nyugtalanabb a szokásosnál. Égő szemmel figyeli Georg minden mozdulatát. Délután próba. *Brumas est mort* – ezt nem akarom elénekelni. Editha majd ragaszkodik hozzá.)

Marina felnyög, aztán az álom ismét elborítja. Egyszer még imádkoztam is Robertért. Noha nem vagyok istenhívő. Isten egyszerűen nem keresett. Most nem imádkozom, most énekelek.

„...ültem a Berlinből Bécsbe tartó vonaton, a forró augusztusi éjszakában egyedül zötykölődtem a fölkeben, néha fölnéztem ügyetlenül összehordott csomagjaimra, olykor rágyújtottam a cigarettára (akkor még dohányoztam), elővettem egy könyvet – nem volt semmi dolgom. A német-tisztára súrolt ablakon át jól látszottak a vattacukorfényű csillagok a felhőtlen ég asztalán. Sok csillag volt kirakva, legalább olyan élethűen, akár egy gyerekrajzon. Aztán az egyik hirtelen a mélybe vetette magát. Mintegy nekifutás nélkül ugrott, olyasvalakiként, mint aki hosszú kapaszkodás után elengedi a csimpaszkodóperemet – ki tudja, miért. Talán lemondásból. Annyi bizonyos, hogy e csillaghullás teremtett akkor az égben valami mondhatatlan rendet. Csend lett akkor az égben, és egyáltalán nem csupán félóráig. Kérem, ne higgyen javíthatatlan rajongónak, és gondoljon bele, hogy olykor nem egy elem hozzáadásával, hanem éppenséggel elvételével, kitörlésével érzük el a szívünk mélyén remélt tökélyt. E csillag szuicid íve akkor ott villámcsapásként rajzolódtott ki fölöttem. Eszembe jutott a Maga Goethe-előadásában többször idézett mondat: A remény égből hullt csillagként szállt el a fejük felett. Charlotte, mármint a regénybeli, és Otto, a Kapitány sorsa meg is pecsételődik ezzel. A reménynek e bukott csillaga eszembe juttatta Magát, ott, a jövőm felé utazva a Berlinből Bécsbe tartó vonaton. Eszembe jutott a Maga meglehetősen félszeg alakja Berlinben, a kávéházban és a későbbi délelőtti sétán. És a zavart, sőt riadt arckifejezés, amikor a csodás Meursault-tól talán egy kissé becsípve, vakmerően azt javasoltam, ugorjunk át Keletre. Hamarosan azonban meg kellett tudnom, hogy Ön magyar menekült, és rémülettel tölti el, hogy kilépjen a nyugati övezetből. Nyilván attól félt, hogy letartóztatják, és visszatoloncolják a gyűlölt Magyarországra. Mindez hirtelen eszembe jutott az augusztusi vonaton. És az is, hogy talán teljesen alaptalan volt ez a szorongás, vagy legalábbis aránytalan. Ezt akkor Berlinben nem mertem elmondani Magának; mi tagadás, egy kissé megrémültem ettől az elemi félelemtől. Furcsállottam, hogyan gyűlölné valaki ennyire a szülőhazáját, de aztán eszembe jutott, hogy menekülésük közben megölték az apját az osztrák határon. Maga legalábbis ezt mesélte. És akkor azonnal papír után nyúltam ott az írásra igencsak alkalmatlan kupéban, és elhatároztam, hogy levelet írok Magának. Ürügyem lett volna éppen, hiszen nálam maradt a tolla, nem tudom, észrevette-e? Bizonyára, hiszen szép toll, és valószínűleg meglehetősen drága. (Most már bevallhatom, hogy elloptam voltaképpen. Maga kiment a mellékhelyiségbe, én meg egyszerűen zsebre vágтам a tollat.) Arra gondoltam ott, a Bécsbe tartó vonatfülkében, hogy ezzel a tollal írom a levelet, hiszen – talán – Maga is ezzel a tollal vázolta fel berlini Goethe-előadását, ami olyan, mondhatni döntő jelentőségűnek bizonyult az életemben. (Hogy miért, azt később mondom el.) Le is írtam néhány mondatot, de aztán összegyűrttem és kidobtam az ablakon a papírt. Arra tisztán emlékszem, hogy akkor sem találtam megszólítást.

És most ugyanezzel a tollal, a Maga remek töltőtollával, ezzel a számomra kissé totemmé vált eszközzel írom ezt a – látom! – illetlenül hosszúra nyúlt levelet a karácsonyi Sperl kávéházban, Bécsben. Mondom, udvariatlanul hosszúra sikerül ez a levél, de most már nincs erőm változtat-

ni; valami magasabb erő rendelkezett ekként. De nem bánom, és egyébként sem biztos, hogy postára adom. Jó írni olykor, különösen akkor, ha élénken él képzeletünkben egy bizonyos személy, akihez beszélünk. És Maga élénken él bennem.

A tárgyra térve: A Berlinből ide tartó vonatút célja az volt, hogy átvegyem az örökségemet. Úgy hangzik ez, akár valami múlt századi regénycelegmény, korán elhalt szülőkkal, egy árva kislánnyal, aztán a váratlanul – és persze a legjobb pillanatban – előkerült, nagyvonalúan végrendelkező nagybácsival. De ha jól tudom, Maga szereti a múlt század nagy regényeit – ki nem szereti őket?! –; és az sem bizonyos, hogy a nagybácsi a legjobb pillanatban került elő. Még az is lehetséges, hogy fölbukkanása inkább megzavarta az életemet. Mert mi tagadás, olyan sok problémám nem akadt Berlinben, vagy ha mégis, azok bizonyosan átplántálódnak ide, Bécsbe. És az sem bizonyos, hogy szükségszerű volt, hogy átköltözsem Bécsbe. Mert maradhattam volna szülővárosomban is. És hát szeretem Berlint. Voltaképpen német vagyok, nem osztrák, ezt persze csak Bécsben ismertem fel. Egyszóval... De mielőtt végleg belezavarodnék, egyszerűbbnek látom, ha ismertetem a szürke tényeket.

Mint talán emlékszik, szüleim meglehetősen korán meghaltak, nem voltam még nyolcéves. És az ő szempontjukból is korán jött a halál, hiszen apám harmincöt, anyám pedig huszonkilenc éves volt a balesetkor. Hajótörés – ez ugyancsak a múlt század regényvilága. Lübeckben töltöték szabadságukat, és kedvük támadt áthajókozni Dániába. Apám bizonyára szívesen vett volna néhány doboz jó szivart a vámmentes hajón. Végzetes vállalkozás: A visszaúton viharba került a komp, apámék pedig beleeszek a jeges tengervízbe. Már nem emlékszem, hogyan fogadtam halálhíriüket, kicsit nyilván csodálkoztam, de nem éreztem különösebb megrendülést. Talán nem rendelkeztem elég képzelőerővel, és az is igaz, hogy apámtól meglehetősen racionalista nevelést kaptam. A temetés persze már kimozdított közönyömből, pontosabban csak egyetlen mozzanat, ahogy a rögek földüborognak a koporsón. Ezen, mi tagadás, elsírtam magam. Ekkor ráismertem árvaságomra, hiszen már a haláluk napján összekapoltak, akár egy csomagot, és odaköltöztettek apámék egyik barátnőjéhez; vele, Hildegarddal nevelkedtem. Aztán tizenhét éves koromban egyszerűen visszaköltöztem a szülői lakásba. (Onnan indultam a Maga Goethe-előadására.)

Elegem lett Hildegardból. Elegem lett zongoratanítási rögeszméiből, noha sokat köszönhetek neki, különösen a balkezes futamokat. Ráadásul megtudtam, hogy éveken át apám szeretőjeként tevékenykedett, bár nem tudom, helyénvaló-e itt ez az ige. Ezért aztán lányának tekintett engem. Hogy apám szeretője volt, ez csak kevésbé lepott meg, noha tudom, hogy furcsán hangzik, netán őszintétlenül. Hildegard uralkodásra termett erős személyiség volt, apám pedig egyike azoknak, akik leigázására vágnak. Poros kis férfi volt, szerény kis gyógyszerkutatóként halt meg, noha állítólag nagy névnek számított a szakmájában. Otthon ebből nem látszott semmi. Szinte ki sem mozdult a dolgozószobájából. Bár kétségtelen, hogy ott a legkevésbé sem dolgozott; operákat hallgatott éjszakáig. Nem szeretem az operákat.

Tehát visszaköltöztem az eredeti állapotában meghagyott szülői lakásba, vissza a régi bútorok közé, és még aznap éjjel elveszítettem az úgynevezett ártatlanságomat. Háromszor vesztettem el, mondhatni, mert bizony hárman is magukévá tettek azon a lakásavató bulin, amit aznap este rendeztem. (A pincérnő már nagyon céltudatosan kering körülöttem, megszánom, rendezek még egy forralt bort. Jólesik: Odakint egyre ijesztőbb a hó, hamarosan indulnom kell.) Nem tudom, hogyan merészelem ezt elmondani Magának, és azt sem, mi visz erre a vallomásra; nem vitás, hogy valami nagyobb erő dolgozik most rajtam. És korántsem biztos, hogy elküldöm ezt a levelet. Tudom, elmondta Berlinben, hogy Maga is árva. Jól emlékszem, mert akkor, a kávéházazás utáni sétán mondott valami nagyon furcsát, bizonyos fokig megdöbbenőt. »Egy ember életében a szülő a legfőbb tanú. Az árvaság nem nagy tragédia annak, aki tanúk nélkül kíván élni. Az

árvaság nagy előnye, hogy végre egyedül lehet az ember. Sokan ezért még gyilkolni is képesek. » Arra gondoltam akkor, de persze nem szóltam, hogy egy tanúk nélküli élet talán nem is élet voltaképpen. Arra gondoltam, nagyon szomorú kijelentés ez, de persze nem szóltam. Arra gondoltam, Maga nagyon magányos lehet, és azt várja, hogy megcáfolják. De természetesen nem szóltam. Megkérdeztem magamtól, vajon mitől fél olyan pokolian ez az ember, de a kérdést hangosan nem tettem föl. Arra gondoltam, hogy félresimítom a folyton a homlokába hulló tincset. De persze...

Nos, én szüleim halálakor még nyilván nem tudtam, hogy mennyire kíváncok tanúk nélkül élni. Végül is gyermek voltam még. De aztán Hildegard sok lett. Nem lázadhattam a szülők ellen, így tehát ellene lázadtam. (Egyszer elégettem az egyik parókáját. Képzeld, parókát viselt szegény!) Még visszaköltözésem előtt eladtam az apáméktól rám maradt zongorát. Nem gyakorolok többé, gondoltam. Nem leszek zenész. Meg aztán: fél évig élhettem a hangszer árából. A zongora hűlt helyén, a fal mellé ledobott párnahalmon fogadtam magamba első szeretőmet. Diabolikus buli volt. A többiek körbeültek, és nagy érdeklődéssel figyelték, mit működünk. Sokan voltak a meghívottak, lányok is természetesen. Néhányan dohányoztak, borozgattak, mások fecsegtek közben. De ott voltak körülöttünk, és olykor fölém hajolt egy érdeklődő arc. Szembenéztem velük, nem szégyelltem magam. Másnap reggel sajgó testemet azzal a biztos tudattal hurcoltam a zuhany alá, hogy most aztán öt évre előre kiparáználkodtam magam. Nevezzen.

Én nem nevetek, viszont bevallom, elsírtam magam. (A pincérnő, remélem, nem vesz észre semmit.) Ott, akkor reggel, a zuhany alatt nem sírtam, inkább belegondoltam, mi lenne, ha teherbe esnék. Három apa, ez sok egy kicsit. Nevezzen. Én, bevallom, fölnevettem akkor, ott, a zuhany alatt.

Elég. Zokogok. Most már látom, hogy nem fogom elküldeni ezt a teljesen zavaros levelet. Vége a bornak, mennem kell. Noha semmi kedvem. (Meginnék egy Meursault-t.) Látom magamat, ahogy állok a döblingi, nagybátyámtól örökölt ház számomra túlméretezett nappalijában, és egyre csak azon gondolkodom, mit is kellene most tennem. Üljek le a pianínóhoz? Olvassak netán? Csináljak egy teát? Hallgassak valami operát? Lehetőleg partitúrával a kézben? Vagy készüljek januári vizsgáimra? Folytassam ezt a levelet? Minek, ha úgysem adom postára? Vagy mégis feladom? Lóbáljam a lábam a nappaliban a nagybácsitól megmaradt kényelmes fotelban, és gondolkozzam ezen a kérdésen? Itt ülök a Café Sperlben, és nagybácsimnak a végrendeletében motorként kiemelt jelmondatát másolom most ide: ha az embereket boldogítani akarjuk, olyasmit kell kínálnunk nekik, amit egyébként csak nehezen vagy egyáltalán nem lennének képesek megszerezni. Kérdés: Boldogított-e ő engem e meglepő végrendeletével? Mindenesetre kissé bekerített, hiszen amikor először léptem be a döblingi házba, azonnal egy pianínóval találtam magam szembe. Hiába hagytam ott Hildegardot, mindhiába adtam túl az atyai hangszeren, most ismét itt álltam, előttem egy fekete variációja. Beléptem a nappaliba, és a hangszer az arcomba nyertett. Itt ülök a Sperl kávéházban, és látom magam a házban tanácstalanul téblábolni. Bemegyek az egyik szobába. Fölgyűjtöm a villanyt. Leoltom a villanyt. A másik szoba előtt állok. Fölgyűjtöm a villanyt. Föl az emeletre. Kitérom az egyik ablakot, kinézek a kertbe. Nincs ott senki. A hó érintetlen. Le az emeletről. Toporgás a konyhában. Kávét? Vagy egy korty calvadost, búcsúként? Föl az emeletre. Vagy vegyem elő a nagybácsim metszetgyűjteményét? Szép kis összeállítás, arra gondolok, hogy majd meg kell mutatnom Magának. Csupa zeneszerzőportré, de nem csak a legnagyobbak, a pékszerű Bach, a kispolgárius Haydn, a tébolyfrizurás Beethoven, itt vannak e képeken a kicsik, az elfelejtettek is: Matthias Georg Monn, a négyteteles szimfónia feltalálója, Leopold Anton Kozeluch, Mozart utódja Bécsben, Christoph Schaffrath a drezdai Sophienkirche orgonistája, Giuseppe An-

tonio Paganelli, a madridi udvar háziszervezője, csupa tokás arc, húsos orrú, rajzos fülcimpájú, parókás, önelégült alak, impozáns bőrkötésű mappákba rendezve csinosan, arcképeik alatt rövidke életrajzuk, nagybácsi írásai – ezt látnia kell, gondolom most a Sperl kávéházban. Túl nagy a ház, túl nagy ez a metszetgyűjtemény, az én testemhez roppant méretűek az ágyak. Ha belefekszem az egyikbe, eltűnök nyomtalan. Beleivódom a lepedőbe.”

„Nagyon kedves, valódi charmeur, mindenképpen találkoznod kell vele. Nagyvonalú. Látod, a taxit is milyen grandseigneur módon küldte. Vannak ötletei. Ne értsd félre. Egyszerűen szellemes, de egy pillanatra sem tolakodó, mindenképpen érdemes megismerkedned vele. Nagyon művelt, beszél németül, *naturellement*. A neve Guillaume. Én Jean-Paul révén ismerem. De most nem rólam van szó. Nem ez a lényeg. Várjál...” Charlotte föleszmél, és rádöbben, hogy Marina talán már percek óta beszél hozzá. Pedig mindenképpen szeretne volna még befejezni a levelet. Nem is szólva Robert válaszáról, akkor ott, Bécsben, karácsony és szilveszter előestéjén. Charlotte szívesen visszaidézná azt a számukra sorsdöntő jelentőségű szilveszteréjszakát, borozgatásaikat, sétájukat a félig behavazott városban, a 99 metronómos zenei happeninget, melyre véletlenül tévedtek be, Auert, a meghökkentően ősz, magyar zeneszerzőmágnust, a metronómdarab szerzőjét, akivel Robert csak németül volt hajlandó beszélgetni, végül pezsgőzésüket itt, Döblingben, ami persze innen az ágyból nézve most inkább egyfajta „ott”-nak tetszik. Nem voltunk együtt az ágyban. Mindezt szívesen visszaidézná Charlotte a paplan melege alatt. Szinte semmiféle bútor nem volt még akkor a házban. Persze itt volt a pianínó, most is itt áll, csak egy másik helyen. Emlékszem, csináltam egy teát Robertnek. Persze előtte elég sokat ittunk. Igen, pezsgőt is, remeket ráadásul. „De nem miattam van ez az egész cirkusz. Nem volt semmi köztünk, értsd meg; ott ültünk a szállodai szobában, és egyszerűen semmi. Nem! Éppen ellenkezőleg! Vagyis nem ellenkezőleg... Várjál! Szóval Guillaume veled szeretne megismerkedni. Látott minket a múltkori koncerten. Jézusom, még csak hét óra!” Charlotte riadtan látja, hogy Marina fölült az ágyban, felé döccennek barátnője keblei, úgy képzelem, hevesen gesztikulál, haját olykor kancásan hátraveti, aztán feltépi az ágya mellett álló kis frizsidert, mohón beleiszik egy ásványvizet palackba. „Van pohár...”, mondja valószínűleg Charlotte. De Marina persze nem hallgat rá, aligha képzelhetem másként. (*Herzenskönigin – Polka française.*)

„Éjjel talákoztam Roberttel. Rémes. Teljesen kialvatlanul botorkál a konyhában. Micsoda torzonborz szakáll! Begőzölt szemüveg! Charlotte, *mon petit chat*! Ez így nem mehet tovább, egyszerűen tenni kell valamit, *mon ange*! Mert angyal vagy te, menyét-kém, egyszerűen angyal!” Marina hullámzó hasfallal kacag, aztán egy párnát gyűr feje alá, hátradől. „Rettentő állapotban van, ijesztő ez a Robert. Nagyon kedves, udvarias, de azért látni a szemében a tébolyt. Itt tenni kell valamit, atyavilág, mennyire rágyújtának, de tudom, hogy délután próba, most nem engedged, ugye nem engedged, *mon ange*?!” Marina könnyörgőre fogja, összeszerzi a kezét, aztán átöleli Charlotte térdét, esdeklőn néz föl a szemébe. De persze Charlotte nem engedhet, szigorúan megtiltja a dohányzást. Marina hangja egyébként sem a régi. Amióta, állítólag a pénz miatt, egy éjszakai bárban énekel Párizsban, egyre karcosabban szól. Muzikalitása változatlan, ritmusérzéke talán még javult is, de a hang fénye megkopott némileg. Charlotte feltehetően aggódik a Tricinium jövőjéért; ha az együttes felbomlik, neki mi marad? Georg? Georg megmarad valóban? Mi lesz Georggal? Charlotte voltaképpen nem tudja, mi köti Marinát ide, ehhez a szakmai körökben elismert, ám nem túlságo-

san sikeres, kíséret nélkül fellépő énekegyütteshez. Mi köti ide Edithát? Lehetséges, hogy szeretik őt, Charlottét? Vagy szánszalmat éreznek iránta? Vajon a Filozófus mondása szerint cselekszenek, miszerint a Szánszalom bizonyosfajta Szeretet vagy jóakarattal elegy Bánszát, melyet azok iránt érzünk, akiket oly bajtól látunk gyötrődni, melyről azt gondoljuk, hogy nem érdemelték meg? Egyáltalán: szenvedek-e Roberttől? Biztos, hogy tőle szenvedek? Hisz én akartam őt, én írtam neki levelet, voltaképpen én erőszakoltam ki ezt a házasságot, én akasztoktam a nyakába. Én akartam kis zöld kígyó lenni, úgy éreztem, rám szabták ezt a szerepet.

„Nem, ezt a szenvedést Te nem érdemelted meg, nem vagy Te áldozat, Robert beteg, *mon petit chat*, súlyosan beteg, elmebeteg, ki tudja, mit csinál a következő pillanatban, én félnék tőle, sőt, félek is tőle, nem csodálkoznék, ha pisztolyt rejtegetne a párnája alatt, ez nem mehet így tovább, meg kell ismerkedned Guillaume-mal, mondom, órákon át beszélt rólad, valósággal rajong érted, nemcsak a hangodért, áradozott, fel fog hívni, ma délelőtt telefonál, az nem lehet, *c'est impossible*, hogy éveken át heverjen érintetlenül ez a csodás test”, és Charlotte ijedten látja, hogy az ingakeblű Marina végigsimítja a térdét, följebb csúsztatja hálóingét, és már húzná is le róla; „takard el magad”, mondja Marinának, miközben hátrébb húzódik az ágyban. Marina azonban, úgy képezem most, egyszerűen nem bír magával, kiugrik az ágyból, résnyire kinyitja az ajtót, kikukucskál, aztán visszasuttogja: „tisztá a levegő. Tudod, félek, hogy valaki hallgatózik. Leskelődik. Valaki. *J'ai peur!*” Ledobja magát az ágyval szemközti székbe.

„Ne bohóckodj!”, kiáltja most valószínűleg Charlotte. „Te nem beszélhetsz így Robertről. Nem ismered, és nem tudsz rólunk semmit! Nemes lélek, bár kétségkívül beteg most. Ki tudja, nem én tehetek-e róla. Talán én tettem beteggé.” Charlotte indulatosan odalök egy takarót Marinának, az orosz asszony engedelmesen beburkolódik, térdét föl húzza a kényelmes fotelban – ezt a jelenetet elképzeléseim szerint így diktálták a fejekben.

Tudom, amit tudok, mondja feltehetően Marina. (*Die Wahrsagerin.*) „Emlékszem egy három évvel ezelőtti éjszakára. Itt aludtunk, én is, Editha is. És Robert akkor folyamatosan ott ólálkodott a fürdőszoba környékén. Persze csak akkor, amikor olasz bárátnőnk ment a víz alá, *rien de plus naturel*. Nincs tévedés. *J'ai vu Robert.*” Úgy képezem, Charlotte fülében most rémisztően hangzik férje nevének franciás kiejtése, a záró „t” nélkül felcsapó raccsolós hang. Úgy érzi, e hang zárkaajtóként csapódik férjére. Meggyőződése szerint úgy gondolja, hogy kötelessége megvédeni Robertet. Én akasztoktam régen a nyakába, én akartam őt, én kerestem meg a levelemmel, én erőszakoltam ki ezt a házasságot. Nyugalomban élt itt Bécsben, én meg iderohantam Berlinből, és rádobtam a hálót. Talán én tehetek arról is, hogy ennyire beteg. Talán én is tehetek arról, hogy ennyire beteg.

„Voltaképpen én akasztoktam a nyakába. Kivettem rá a hálómát. Szóval írtam neki egy levelet. Mit tudsz erről. Régen volt, több mint húsz éve. Gyerek voltam, alig túl az érettségin. Azt tudod, hogy berlini vagyok. Robert, aki a bécsi egyetemen tanított akkoriban, tartott Németországban egy előadást Goethéről. Röviden: arról, hogy miért nem lehet operát írni Goethe *Das Märchen* című meséjéből, holott látszólag mi sem egyszerűbb ennél, hiszen a szöveg túlcsordul a csodás elemektől. Az volt a lényeg, hogy a *Das Märchen* maga a megvalósult opera, prózai opera, mondhatni. Tiszta zene, noha próza. Ezért ledob magáról minden konkrét zenei megközelítést. Mint ilyen, a legritkább csoda a művészet történetében. Legalábbis Robert szerint. Tudod, ő félig az

operában nőtt fel, apja sűgő volt a pesti Operaházban. Robert librettókkal játszott ólomkatonák helyett. Gyerekkorában teljes operákat sűgött le a rádió mellett űlve. Aztán az apja meghalt; menekülés közben megölték a határon. Berlinben az előadása után odamentem hozzá, ráakaszkodtam, esélyt sem adtam neki a kitérésre, egyszerűen meghívtam magam másnapra egy kávéházba. Aztán megörököltem ezt a házat, ideköltöztem, és írtam neki egy levelet. Micsoda eszement ömlengés! Micsoda bakfiszagú levél! És milyen hosszú! Szégyellem magam.”

Voltaképpen miért, gondolja feltehetően Marina. Hiszen nyilván szerelmes lettél Robertbe, miért ne írhattál volna neki. Belezúgtál, *mon abeille*. De nem szól semmit. Egyébként is: halk kopogás hallatszott az ajtón. Aztán Georg lép be, tálcán gőzölgő kávéhoz, könnyű kekszet – „*pour les dames*”, amint mondja. *Ravissant*. Marina minden találkozáskor megdöbbsent Georg szépségétől. Ott állt a magas, karcsú fiú az ajtóban, bő fehér inge villogott, nyakában kalózosan megkötött fekete selyemsál. Erős járomcsontú, mongolosan megépített, kissé oldalra bicsakló arcán mélabú. E félrefordított fejen kései melankólia űlt; úgy képezem, hellenisztikus. Marinát elkábította a kamasz mustsárga bőre, kissé kancsalító, meleg konyakban űszó dióbarna szeme és a hollófűrt, amely a homlokába hullt. Örömmel kisimította volna. Hirtelen megirigyelte Edithát. Megirigyelte és – gondolom – megértette. Mindenki testi örömeiben fetreng (*Man lebt nur einmal!*), miért éppen Charlotte maradna ki – valami ilyesfélére gondolhatott, ha jól képezem. Gondolom, ez megkétszerezte tetterejét, már látta barátnőjét besurranni a Guillaume-nak nevezett férfi szállodai szobájába. Vagy egy kölcsönlakás hálósobájába. Már látta, amint a Guillaume-nak nevezett férfi karjába veszi e kielégületlen német testet. Már látta. Marina tudta, milyen erotikus kisugárzás árad belőlük (*Electrofor-Polka*), a három polifon énekesnőből, ha kiállnak a színpadra, vagy megjelennek egy templom oltára előtt. Húselvűnek látszunk, noha sokszor vallásos dalokat énekelünk. Középen Charlotte mint *salve regina*. *Ridicule*. Ez nem maradhat így, azt sejtem, ilyesmikre gondolhatott volna Marina, miközben Georg kitöltötte a kávé. Charlotte nem maradhat ártatlan, nem játszhatja tovább a mennyei királynőt. A kis zöld kígyó, micsoda öntetszelgés. Guillaume, vagyis az annak nevezett férfit a megbeszélés szerint délelőtt telefonál. Délután próba. Most kell meggyőzőm Charlottét. *Mon petit Guillaume*, gondolja talán Marina, *mon petit comploteur*. Mert komplot volt ez, mégpedig Charlotte ellen szótt, ha jól értem a diktálást e pillanatban. (Hogy valójában kicsoda Guillaume, azt később képezem el.) Vajon belevonható-e Editha? Aligha. Nem hiszem. Nem tudom. *Je ne sais pas*.

„...voltaképpen nem adtam föl a levelet. Nem volt hozzá bátorságom. Egyszerűen odamentem a lakáshoz, és bedobtam a postaládába. Nem, nem a bátorság hiányzott, végtelenül, a reszketésig türelmetlen voltam. Azonnal válaszolt, persze szabályosan föl-adott levélben. Karácsony után ki sem mozdultam a házból; űltem az emeleti hálószo-baablakban, és a hóban botorkáló postás mozdulatait figyeltem. Harmincadikán mozdult először a postaládám felé keze; harmincadikán, szilveszter előestéjén. Lerohantam a kapuhoz. Rövid levél volt, mindössze pár sor. De a lényeg benne volt, az, hogy találkoznunk kell, mégpedig természetesen a Café Sperlben. Te nem is tudod, milyen ironikusan ír Robert, szinte minden szava kétértelmű. Persze Meursault nem akadt a Sperlben, de egy üveg Montagnyt azért megittunk. Tudod, Robert nagyon magányos volt akkoriban, szinte kapóra jött az én jelentkezésem. Egy regényt tervezett akkoriban, Beethoven unokaöccse, ez volt a címe, *Le neveu de Beethoven*. Egyetemi karrierje

kissé elakadt. Ettől a regénytől sok...” Marina ebben a pillanatban rádöbben, hogy Charlotte valószínűleg már percek óta őhozzá beszél. (Úgy látszik, azt észre sem vettem, miként Marina sem, hogy Georg már korábban kiment a hálóból; visszavonult, ahogy a régiek írnák. Ők, Robert és Georg, apa és fia most ijesztő szemmel méregetik, cserkészgetik egymást a konyhában. Editha gépe hamarosan belép a város fölé feszülő kék üvegharangba. A levegőfonatok tapinthatóan megsűrűsödnek. Kapkodó reggelijük után mindketten haladéktalanul útnak indulnának; rohannának be, be a városba, de sem Robert, sem Georg nem meri megtenni az első, döntő lépést. Úgy vélem, mindketten sejtik, hogy útjuk egy irányba vezet. Azt már elképzelnem sem kell, hogy a Café Sperl irányába. Ha, akkor.)

„Még fiatal vagy, kíváncsok, minden okod megvan, hogy ne hagyj paragon heverni a tested; ez egy valódi úriember, Robert pedig egyszerűen örült, és nyilvánvalóan megtévelyedik Editháért; teljesen veszett, *en plus* féltékeny a fiadra, de a vicsorgásig; én aggódom Georgért, Robert a lövöldözésig féltékeny, a pisztolyrántásig; Guillaume hamarosan telefonál; ígérd meg, hogy beszélsz vele; egyszerűen imád téged, *il t'adore*, semmi másról nem beszélt egész éjjel; azt szeretném, ha boldog lennél; meg kell ragadnod ezt a lehetőséget, én csak jót és szépet akarok neked. Egyszerűen nem hagyhatod ki. Hülye ötletnek látszik, de szerintem Robert is így akarja. Örülne neki. Talán megszabadulna a bűntudatától.” Úgy képzem, hogy mindezt Marina már a zuhany alatt mondja. Azt hiszem, egyszerűen betört a fürdőszobába, ledobta magáról a pokrócot, beállt Charlotte mellé a zuhany alá, és most ott locsolgatja a német asszony vállát. Marina, *la belle comploteuse*. Ezúttal maszk nélkül, álarctalan. Hogy tehát Robert is így akarja. Döbbsenten gondolom, hogy ez a mondat valóban elhangzott akkor a lehulló víz alatt. Rémülten képzem el, noha a diktálásra jól fülelek. Charlotte mindenesetre meghallotta, pontosabban csak ezt hallotta meg Marina locspocsolásából. Ezt hallotta ki. Robert szabad kezét akar, gondolja feltehetően Charlotte. Robert nyilván azt szeretné, ha elbuknék én is. Robert szeretné viszontlátni a kis zöld kígyót, akit egykor megszeretett. Igaza van Marinának, Robert bizonyosan azt akarja, hogy engedjek ennek a Guillaume-nak. Talán Georg sem bánná. Úgy boldogítjuk legkönnyebben az embereket, ha azt kínáljuk nekik, amit egyébként csak nehezen vagy egyáltalán nem tudnának megszerezni. Délután próba. *Brumas est mort*, dúdolja maga elé Charlotte. Elszorul a szívem, amint elképzem, hogy megint ömlenek a könnyei. Könnybe lábad a szemem, ha erre a képre gondolok. Marina átöleli, már ő is zokog, mi más is gondolhatnék. (*Debut-Quadrille.*) Dől az énekesnőkre a forró víz.

Már akadozik a diktálás, nem sok elgondolnivaló akad. Tizenegy körül jár, az Idő észrevétlen párállott el a reggeli kávéval. Frissen mosott hajjal, üde ajakkal Charlotte leül a telefon mellé. (Ha jól sejtem, a nyitott pianínó mellől a párdacos Marina vigyázza mozdulatait.) A nagybácsi karosszéke ezúttal is kényelmes. Várakozik. Mindig is jól állt neki a várakozás. A nagybácsi bőr karosszéke várakozásra teremt. Ül fegyelmezett térddel. Föláldozom magam, mielőtt föláldoznának. Ül a gilisztaszárító napfényben. Hamarosan megszólal a telefon. Milyen izgatott lesz a hangja, amikor majd beleszól.

(Folytatása következik.)

Radnóti Sándor

GRADIVA (I)

Esettanulmány

1. Egy régi dombormúról*

A vatikáni múzeumkomplexum VII. Piusról elnevezett részének, a Museo Chiaromontinak VII/2. részlegében a 644. számú műtárgy egy három darabból összeállított Hadrianus korabeli (II. század) újattikai relieftöredék, amely három siető leányt ábrázol.¹ Közülük az első kitűnő állapotban maradt meg, az orrhegy és néhány ruharedő kivételével teljesen ép. Nem csoda, hogy miközben az egész relief – amely hosszában és széltében is rövidebb egy méternél² – szinte eltűnik a vatikáni zsúfoltságban, az első leányról úgy készítettek gipszmásolatot, hogy önálló alkotássá változtatták. Társnőitől – akik közül a másodiknak feje és lába hiányzik, a harmadikból pedig csak a kannából vizet öntő alkar látható – elszigetelték, a keretet lezárták a negyedik oldalon is.

Majd' egy évszázaddal ezelőtt, érdekes módon egyazon évben, 1903-ban, ezzel a relieffel két munka is foglalkozott – egy irodalmi mű és egy archeológiai tanulmány –, anélkül, hogy tudomással bírtak volna egymásról. Három évvel később Sigmund Freud elemezte pszichoanalitikus szempontból az irodalmi alkotást, s az antik leány iránti érdeklődést az ő műve tartotta fenn.

A) Friedrich Hauser, az újattikai művészet specialistája a különböző országokba és múzeumokba szétszórt tagok puzzle-szerű összeillesztése alapján az Uffizi egy töredékében találta meg a vizet öntő karhoz tartozó testet és fejet, valamint egy római, egy firenzei és egy müncheni töredék összeillesztésével azonosította a mi reliefünk párdarabját. E munka eredményeképpen nemcsak azt lehetett feltételezni, hogy két egymással összefüggő, egy műhelyből származó hármas lánycsoportról van szó, amely eredetileg a római Villa Palombarát díszítette az Esquilinuson, hanem hipotézist is föl lehetett állítani arról, hogy míg az egyik relief a Hórákat ábrázolja, addig a másik – a vatikáni lány relieffe – a mitológia talán kevésbé ismert Aglauridáit, „a harmatnővéreket”.³ A jelen feladatot – nem beszélve a sorok írójának tudásáról – meghaladja, hogy jogos-e ez az ikonográfiai meghatározás, amelyet hagyományosan sokáig használtak,

* A tanulmány első két pontjának egy korábbi változata megjelent a Poszler György tiszteletére kiadott DOMBORMŰ című kötetben (Liget, 2001). Poszler György birtokában van a szóban forgó dombormű egy másolata.

¹ Vö. Walther Amelung: *DIE SCULPTUREN DES VATICANISCHEN MUSEUMS*. Bd. I. Berlin: Georg Reimer, 1903. Reprodukció, i. m. Bd. I. Tafeln, 81., továbbá Bernard Andreae et alii: *MUSEO CHIAROMONTI*. Berlin, New York: Walther de Gruyter, 1995. 433.

² Pontosan 0,72,5 m magas és 0,84 m széles.

³ Vö. Friedrich Hauser: *DISIECTA MEMBRA NEUATTISCHER RELIEFS*. In: *Jahreshefte des österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*. Bd. VI. Heft 1. 1903. 79–107. Az Aglauridák Kekropsz és Aglauros (vagy Agrauros) leányai – Aglauros, Herszé és Pandroszosz –, kik közül „a két utóbbi névnek a jelentése »harmatcsepp« és a »teljesen beharmatozott« vagy »mindent beharmatozó«. Itt az igazi harmatra kell gondolni, a Hold ajándékára”. Kerényi Károly: *GÖRÖG MITOLÓGIA*. Gondolat, 1977. 85. o. Az azonosítás nem az Aglauridák mítoszváltozatai, hanem a hármas női csoport, valamint a kis kannából nagy sugárban öntött – és így szimbolikus – „harmat” alapján történt. Vö. Hauser: i. m. 84. o. Vö. továbbá Hauser korábbi monográfiájával, ahol elutasítva a régebbi ikonográfiai elképzeléseket (bacchánsnők, nimfák stb.) már az Aglaurida-megoldást javasolja. Friedrich Hauser: *DIE NEUATTISCHEN RELIEFS*. Stuttgart: Konrad Wittwer, 1889. 44. kk. o.

vagy vissza kell térni az ignoranciát nyíltan vállaló pusztá leíró címhez, hogy a relief három siető lányt ábrázol.

B) Wilhelm Jensen (1837–1911), a maga korában jól ismert északnémet író száz-negyven könyvének egyike a GRADIVA című novella.⁴ Címlapján a vatikáni leány látható. Első mondata így hangzik: „*Norbert Hanold Róma egyik nagy régiséggyűjteményét meglátogatva felfedezett egy domborművet, amely annyira magával ragadta, hogy boldogan vitte magával Németországba kiváló gipszmásolatát.*” (1. o.)

A novella cselekménye röviden a következő. Az emberkerülő és kizárólag tudományával, az archeológiával foglalkozó Hanold az évek folyamán egyre több figyelmet szentel a domborműnek. Lépő mozdulatának különös báját az életben is szeretné vizsgáltatni (ellenőrizni). Fantáziálásában nevet is ad neki, Mars isten mellékneve, a *gradivus* (kilépő) nyomán a Gradivát.⁵ Továbbá Pompejibe helyezi a leányt, és megállmodja, hogy a Vezúv 79. évi kitörésekor veszítette életét. Valami kényszer űzi a helyszínre, ahol az egykori léptek lábába dermedt nyomait keresi. A romvárosban találkozik egy németül beszélő(!) lánnyal, aki mind járását, mind vonásait tekintve azonos a domborművel. Hősrünk zavart állapotában Gradiva inkarnációjának vagy kísértetének véli. A rejtély (talán kissé mesterkelt) megoldása nem az élő leánynak a domborművel való hasonlóságára ad magyarázatot, hanem megfordítva, a dombormű hasonlósága az élő leánnyal váltotta ki a hős képzelgéseit. Zoë Bertgang, az élő Gradiva ugyanis Hanold gyermekkori játszótársa volt, akit a tudós fiatalember szem elől tévesztett (noha a szemközti házban serdült szép fiatal nővé), és öntudata felszínén elfelejtett, miközben az iránta való vonzódása öntudatlanul tovább működött és különös formát öltött benne.

C) Az irodalmi alkotások pszichoanalitikus szempontból már a GRADIVA-tanulmány előtt egy évtizeddel is élénken foglalkoztatták Freudot. Így a Wilhelm Fließ-szel folytatott levelezéséből kiviláglik, hogy önanalíziséhez igénybe vette az OIDIPUSZ KIRÁLY és a HAMLET tanulságait, s ezek a felismerések helyet kaptak 1900-as ÁLOMFEJTÉS-ében is. Mégis figyelemre méltó, hogy az első nagy lépések után – álommagyarázat, hisztéria-

⁴ Wilhelm Jensen: GRADIVA. EIN POMPEJANISCHES PHANTASIESTÜCK. Dresden und Leipzig: Carl Reissner, 1903. 1918-ban megjelent angolul New Yorkban, 1931-ben a róla szóló Freud-mű mellett franciául. Megjegyzendő, hogy míg Freud tanulmányát a megjelenését követő tizenhét évben németül négyszer adták ki újra önállóan, s persze azóta is szerepel a Freud-összkiadásokban, ez a siker szemmel láthatólag nem hatott vissza Jensen művére, mivel új német kiadása egészen 1973-ig nem volt. Akkor Johannes Cremerius és Bernd Urban adta ki Fischer-zsebkönyvben Freud művének függelékeként, s ezt követte az 1995-ös kiadás. (Sigmund Freud: DIE WAHN UND DIE TRÄUME IN W. JENSENS »GRADIVA«. MIT DEM TEXT DER ERZÄHLUNG VON WILHELM JENSEN UND SIGMUND FREUDS RANDBEMERKUNGEN. Herausgegeben und eingeleitet von Bernd Urban. Frankfurt/M.: Fischer Taschenbuch Verlag, 1998² [1995].) (A továbbiakban FTB.) Mint a címből is látható, Jensen műve ezekben a kiadásokban is messzemenően alá van rendelve Freudnak. A „*pompeji fantáziadarabot*” egyébként valaki fölvette a világhálóra, és így ma az interneten is olvasható.

⁵ Az Ovidiusnál szereplő jelzőt (MET. 6. 427) etimológiai bizonytalansága miatt az 1982-es alapkiadású Cambridge-i latin nagyszótár hasonlóképpen határozza meg, mint egykor Szenczi Molnár Albert: „*A title of Mars*”, „*Vezetek neve az Marsnac*”. Finály, fölvetve a gradus (lépés), gradior (lépeget, lép) etimont, az előhaladó szót adja meg. Pecznél előljáró. Jensennél egy tudós azonosításnak van jelentősége, a hőse által kitalált latin neologizmusnak ugyanis német megfelelője a Bertgang női név. A XVIII. század nagy német szövejtő lexikonjának (Johann Christoph Adelung: GERMANISTISCH-KRITISCHES WÖRTERBUCH DER HOCHDEUTSCHEN MUNDART. Hildesheim stb.: Georg Olms, 1990. [Az 1793-as lipcei kiadás újranyomása.]) BERTHA szócikke közli, hogy a régi németben a *bert* csillogót, hírest jelent, amely jelen van az Eckbert, Adelbert, Albert, Siegbert férfinévben is. A nagy BROCKHAUS WAHRIG értelmező szótár (1980) ehhez hozzáteszi a Bertgunde, Berthilde női nevet; mindkettőt azt jelenti, hogy híres a harcban. A Bertgang név eszerint azt jelenti: lépésében (járásában) csillogó, pompás.

elemzés, a szexualitás fenomenológiája és szerepének tisztázása a neurózisok etiológiájában, a mindennapi élet elvétései, a vicc a tudattalanhoz való viszonyának értelmezése – Freud egy irodalmi műalkotás önálló elemzésére vállalkozott. Ebben bizonyosan szerepet játszott, hogy a Jensen művében szereplő álmokat és a főhős különös magatartását jól lehetett magyarázni Freud elméletével. Szerepet játszott az is, hogy erre Freud figyelmét előbb bécsi köre, később az egyelőre még csak levelezés révén ismert Carl Gustav Jung hívta fel. Valóban, Freud GRADIVÁ-ját a pszichoanalízis története szempontjából úgy is föl lehet fogni, mint jegyajándékot a bécsi és a zürichi kör kézfogójára. Ám a legfőbb szerepe bizonyára annak volt, hogy Jensen tájékoztatlansága a freudi pszichoanalízisben az elmélet indirekt igazolását szolgálhatta.⁶ „Noha Jensen Freud egyetlen közleményét sem ismerte, mégis létrehozta az álmokképek és a latens vágy között azt az egyszerre elleplező és leleplező viszonyt, amelyet Freud olyannyira hangsúlyozott. Így a pszichoanalízis pótlólagos támogatást nyert. Megmutatkozott »operacionális« értéke egy az idegklinikától távol álló területen.”⁷

2. Két elbeszélés

A téma, amelyet felvázoltam, interdiszciplináris. Klasszikus archeológia, művészettörténet, pszichológia és pszichológiatörténet, irodalom és irodalomtörténet stb.⁸ Én – mint esztétikus – három *esztétikai tárgy*ra szeretnék összpontosítani: a „Gradiva”-reliefre, Jensen novellájára és Freud *narratívájára*. Ám ezek egyike sem csak esztétikai tárgy, hanem más esztétikai tárgyak értelmezése, befogadása, olvasata is. A relief – akár replika, mint régebben hitték, akár adaptáció, mint újabban – egy, a keletkezését sok száz évvel megelőző másik műalkotásra, műalkotástípusra utal. A reliefnek jelentése van Jensen számára és ettől megkülönböztethető módon hőse számára is. Freud nemcsak újrabelszéli Jensen történetét, hanem – s azt hiszem, ez a nyilvánvalóbb – meghatá-

⁶ Vö. Sigmund Freud: A TÉBOLY ÉS AZ ÁLMOK W. JENSEN GRADIVÁJÁBAN. In: Freud: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK. Budapest: Filum, é. n. [2001]. DER WAHN UND DIE TRÄUME IN W. JENSENS GRADIVA. In: FREUD STUDIENAUSGABE (a továbbiakban FSA), Frankfurt/M.: S. Fischer, 1997¹¹ [1969], Bd. X. BILDENDE KUNST UND LITERATUR. A Freud GRADIVATANULMÁNYÁBÓL VETT IDÉZETEKET ÉS AZ OTT TALÁLHATÓ JENSEN-IDÉZETEKET IS A MOST MEGJELENT ELSŐ MAGYAR KIADÁS ALAPJÁN IDÉZEM – Hantos Iván és Halasi Zoltán fordításában –, időnként kisebb javításokkal. Az idézett német kiadás ELŐZETES SZERKESZTŐI MEGJEGYZÉS-e (11. k. o.) tájékoztat a keletkezés körülményeiről. Részletes eligazítást Bernd Urban a Freud-mű zsebkönyvkiadásához írott bevezetője ad. Ebből kiderül, hogy Jensen novellája megjelenésekor feltűnést keltett Freud úgynevezett szerdai társaságában. Wilhelm Stekel már akkor fölvette a kapcsolatot Jensennel, s megtudta tőle, hogy fabuláját „az *ujjából szopta*”, és nincsenek pszichoanalitikai ismeretei. Néhány évvel később Jung vetette föl újra Freudnak a GRADIVA pszichoanalitikai érdekességét. Bernd Urban: EINLEITUNG. In: FTB, i. h. 18.

⁷ Jean Starobinski: PSYCHOANALYSE ET LITTÉRATURE. In: Starobinski: L'OEIL VIVANT II.: LA RELATION CRITIQUE. Paris: Gallimard, Nrf, 1970. 258. o. Így nyilatkozik Freud is az ÁLOMFEJTÉS 1909-es kiadásához fűzött jegyzetében: „Kérdésemre a költő kijelentette, hogy nem ismerte álomtanulmányaimat. A költői alkotás és a magam kutatása ilyen egybehangzását álomanalízisem helyességének bizonyítékául használtam fel.” Sigmund Freud: ÁLOMFEJTÉS. Budapest: Helikon, 2000. 79. o. (FSA II., 118. o.) Megjegyzendő, hogy számos jelentős íróról nem mondható el ez a tájékoztatlanság. Gerhart Hauptmann például Johannes Cremerius szerint az ÁLOMFEJTÉS első olvasói közé tartozott, s a sort követte Stefan Zweig, Rilke, Arnold Zweig, Thomas Mann, Albrecht Schaeffer (aki a HELIANTH-tal az első pszichoanalitikus regényt írta 1913-ban), Hermann Hesse, Hugo von Hofmannsthal, Italo Svevo, James Joyce, vagy Magyarországon Csáth Géza, Kaffka Margit, hogy csak azok közül említsünk néhányat, akiket még az I. világháború előtt ért utol a freudizmus hatása. Vö. Johannes Cremerius: DER EINFLUSS DER PSYCHOANALYSE AUF DIE DEUTSCHSPRACHIGE LITERATUR. In: *Psyche. Zeitschrift für Psychoanalyse und ihre Anwendungen*. 41/1. 1987. 39. kk. o., illetve Harmath Pál: FREUD, FERENCZI ÉS A MAGYARORSZÁGI PSZICHOANALÍZIS. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1986. 54. kk. o.

⁸ Az ágas-bogas téma különböző szakterületein szükségem is volt eligazításra. Itt köszönöm meg barátaim, Erős Ferenc és Szilágyi János György segítségét.

rozott értelmet tulajdonít neki. S ez valamiképpen kapcsolatot teremt Freud és a relief között is.

Mint mondtam, magától értetődő, hogy Freud értelmezi a novellát. Az szorul magyarázatra, miképpen fogható fel az olyan tudományos közlemény, mint Freudé, esztétikai tárgynak. Itt persze nem egyszerűen arról van szó, hogy Freud nagy író, a német értekező próza mestere. Freudtól magától nem volt idegen az a gondolat, hogy a pszichológiai anyag, amelyet analízise feltár, történetté, elbeszéléssé szerveződik. 1895-ben Breuerrel közösen kiadott TANULMÁNYOK A HISZTÉRIÁRÓL című művének esettanulmányairól – a pszichoanalízis alapító őstörténeteiről – szólva így ír: „...*még nekem is furcsa, hogy az általam leírt kórtörténetek úgy olvashatók, akár egy novella...*”⁹ Egy 1908-as írásában a „*neurotikusok családrégényéről*” beszél.¹⁰ Az 1905-ben publikált Dóra-történet előszavában elutasítja, hogy az ő szaklapban közölt tudományos munkája másképpen is olvasható: „*Tudom, sok orvos van – legalábbis ebben a városban, aki (elégge undorító módon) egy ilyen betegségtörténetet nem úgy olvas, mint amely adalékul szolgálhat a neurózisok pszichopatológiájához, hanem mint mulatságos kulcsregényt.*”¹¹ A XIX–XX. század fordulóján rendkívüli kihívás volt a szexualitást az emberi magatartás fundamentális meghatározójaként szóba hozni. Ennek talán szükségszerű kísérő jelensége volt az aufklérista önértelmezés, szcientista önfélreértés. A bécsi közönségnek, amely megriadhatott és felháborodhatott azon, hogy egy szűz lány gyógyítása homályos „szexuálpatológiájának”, incesztuózus, homoerotikus vágyainak öntudatra ébresztését jelenti, azt kellett hangsúlyozni, hogy itt nem füledt, szubjektív beszélgetésekről, hanem objektív, tudományos tények feltárájáról van szó. E patetikus felvilágosító és ugyanakkor pozitivistá retorika maga is tárgyává válik a narratívának, amely a legjobb naturalista elbeszélések színvonalán áll. A Dóra-történet végtelen sivárságában a feltárás kolumbuszi tette teremti meg a feszültséget. Ahogy Jean Starobinski írja, Freud alapvető beállítottsága kettős: a felfedezés öröme és a tragikus érzés annak láttán, amit fölfedez. „*Nem aaptalanul képviselhető az a nézet, hogy a pszichoanalízis az egyik csúcsa a XIX. század romantikus irodalmának. De azonnal hozzá kell fűzni, hogy Freud »romantikáját« korlátozza a pozitivistá racionalizmus erőteljes fegyverzete. Egészen egyedülállóan komplex doktrína ez, amelyben az ismeretelméleti optimizmus (a tudomány előrehalad, ismereteink növekednek) pesszimista metafizikával kapcsolódik össze (a bennünket mozgató primitív erők sötétek, vakok, barbárok, erőszakosak és telhetetlenek).*”¹²

A kórtörténet – legalábbis a későbbi nemzedékek számára – először talán a Dóra-történetben válik valóban irodalmi történetté.¹³ Azzá teszik a pszichoanalitikus feltárás belső feszültségei, az indulatátvitel bonyodalmái, a kisszerű eset viszonya egyfelől az általa okozott súlyos szenvedésekhez, másfelől a belőle levont nagyszabású következtetésekhez, a megértés küzdelme, a két- vagy többértelmű konfliktusok a páciens

⁹ Josef Breuer–Sigmund Freud: TANULMÁNYOK A HISZTÉRIÁRÓL. In: Freud: A FARKASEMBER. KLINIKAI ESETTANULMÁNYOK II. Budapest: Filum, 1998. 54. o.

¹⁰ DER FAMILIENROMAN DER NEUROTIKER (a kiadó által adott cím). In: FSA, IV. *Psychologische Schriften*. 224. o.

¹¹ Sigmund Freud: EGY HISZTÉRIA-ANALÍZIS TÖREDÉKE. In: Freud: A PATKÁNYEMBER. NÉGY KLINIKAI ESETTANULMÁNY. Budapest: Akadémiai, 1999². 11. o. BRUCHSTÜCK EINER HYSTERIE-ANALYSE. In: Freud: GESAMMELTE WERKE. Bd. V. Frankfurt/M.: S. Fischer, 1968⁴ (London: Imago Publishing, 1942), 165. o. (A továbbiakban FWG.)

¹² Jean Starobinski: i. m. 260. k. o. A Starobinski által említett nézetet Freud romantikájáról képviselte például Lionel Trilling: FREUD ÉS AZ IRODALOM. In: Trilling: MŰVÉSZET ÉS NEURÓZIS. Budapest: Európa, 1979. 86. o.

¹³ Így fogják föl irodalomtudósok és esztétikusok. Vö. Steven Marcus: FREUD AND DORA: STORY, HISTORY, CASE HISTORY. In: Marcus: FREUD AND THE CULTURE OF PSYCHOANALYSIS. STUDIES IN THE TRANSITION FROM VICTORIAN HUMANISM TO MODERNITY. Boston: George Allen & Unwin, 1984. 42. kk. o., John Neubauer: THE FIN-DE-SIÈCLE CULTURE OF ADOLESCENCE. New Haven & London: Yale University Press, 1992. 124. kk. o. A Dóra-történet

és környezete, a páciens és orvosa között. „*Első közelítésre a DÓRA Freud története egy kamasz lányról. De Freud szövege Dóra életrajza mellett tartalmazza annak létrejöttét is, az ülések történetét Dóra monologikus szabadasszociációval és álmaival, Freud értelmező észrevételeivel, a két résztvevő dialógusaival. Ebben az értelemben Freud szövege kettős történet: Dóra élete és a terápia története. A minta összevethető a keretes elbeszéléssel, amelyben a történet a narrátor és a főhős közötti beágyazott beszélgetésből bukkan elő.*”¹⁴

Ahhoz, hogy Jensen novelláját értelmezze, Freudnak „Krankheitsgeschichte” kellett azt átformálnia, azaz újra el kellett mesélnie. Freud műve lényegében ez az – eredeti terjedelménél valamivel hosszabb – újraelbeszélés. Mondhatnánk, hogy ez csupán a kritika egyik lehetséges eljárása. De ennél többről van szó: a Freud által elbeszélte történet kerek és érthető Jensen művének ismerete nélkül is, s ha aztán valaki veszi magának a fáradságot, hogy elolvassa Jensent, akkor más történetet ismer meg. A különbség persze nem az elbeszélte eseményekben van, hanem az elbeszélés struktúrájában és alapvető hangulatában.

„...az ábrázolás annyira hű a valósághoz, hogy akkor sem nyilvánítanánk kétségeinket, ha a GRADIVÁ-t a szerző pszichiátriai tanulmánynak, nem pedig fantáziadarabnak nevezné” – írja Freud.¹⁵ Valójában azonban a rejtélyt, amelyet a novella felad, Jensen és Freud gyökeresen ellentétes módon racionalizálja. Jól értsük, itt az elbeszélésen belüli – hogy úgy mondjam, endopoétikus – racionalizálásról beszélek (a rejtélynek a történeten belüli megoldódásáról), nem pedig a történet olvasóként való értelmezéséről. Nem arról van tehát szó, hogy interpretálhatjuk a művet fantáziadarabnak vagy kőrtörténetnek (s esetleg gondolhatjuk úgy, hogy a kettő egybeesik), hanem arról, hogy a műben magában működő dinamika – racionalizálási, feltárási séma – ezt a két műfajt történetesen radikálisan különválasztja, s így egy *azonos* történet részben – hiszen Freud sokat idéz – szó szerint azonos elbeszélése két különböző műalkotást hoz létre.

A „*pompeji fantáziadarabban*” – Jensen novellájában – historizmus és fantasztikum kapcsolódik össze. A XIX. századi fantasztikus irodalomban az a kényelmetlen és szorongató érzés, amely a valószerűtlennel, illetve lehetetlennel együtt jár, legtöbbször racionális magyarázatot nyer, és a valószerűtlennek, illetve lehetetlennek mindenképpen szilárd, rögzített helye van. Sok múlik azon, hogy milyen sokáig tartja ki a szerző a bizonytalanságot. A detektívregénynek is ez a genezise; ott viszonylag hamar föl kell fedni a racionális megoldást, s mihelyt zsánerré válik, az olvasói elvárás ki is követeli. Jensen nem merül el a fantáziavilágban, újra meg újra figyelmezteti az olvasót, hogy a természeti törvények és a józan ész szemben állnak Hanold képzelgéseivel. Ezért a fantazmagóriák leírásában van valami hűvösség, részvétel és együttérzés hiánya (és ugyanakkor tudálékosság – a pompeji fantázia fő motívuma), az elbeszélés ritmusában pedig valami sürgtetés, a végkifejlet siettető előkészítése.

A XIX. század romantikus fantasztikus elbeszélései megnyitnak egy „unheimlich”

irodalmi karakteréről szóló diszkuszióban fölmerült Proust, Ibsen, Henry James, Thomas Mann, James Joyce, Faulkner, Alain-Fournier, Nabokov, Borges neve. Fehér Ferenc Ki a DÓRA-TÖRTÉNET SZERZŐJE? A PSZICHOANALITIKUS HERMENÉUTIKA MORÁLIS FELELŐSSÉGE című tanulmányában utal a Dóra-történet ibseni jellegére és magának Dórának Hedda Gabler-i karakterére. In: *Thalassa*, 1991/2. 7. o. „*Freud esettanulmányai új irodalmi formát jelentenek. Ezek kreatív elbeszélések, amelyek magukba foglalják saját analízisüket és interpretációjukat*” – mondja Steven Marcus (i. m. 81. o.). Megjegyzendő, hogy az 1901 elején írt kőrtörténetnél korábbi ÁLOMFEJTÉS jelentős részei is olvashatók irodalmi műként: mint Freud önéletrajza – „vallomásai”.

¹⁴ John Neubauer: i. m. 126. o.

¹⁵ Sigmund Freud: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK, i. h. 47. o. ...GRADIVA. In: FSA X. 42. o.

(nem otthonos, ijesztő, kísérteties) világot, amelyet aztán – mintegy csattanóként – racionalizálnak. Mivel erre a racionalizálási folyamatra a freudi lélektan a szerzők által nem is sejtett mélyinterpretációt kínál, nem véletlen, hogy Freudnak és a freudista irodalompszichológusok első nemzedékének is kedvenc területe a romantikus fantasztikus irodalom világa, E. T. A. Hoffmann, Hauff, Chamisso, Jean Paul, Christian Dietrich Grabbe és a többiek, valamint modern követőik, Oscar Wilde, Hans Heinz Ewers, Arthur Schnitzler és mások.¹⁶ De a pszichoanalitikus értelmezés alapjaiban változtatja meg a fantasztikum racionalizálásának funkcióját; míg amott ez a lépés visszazökkenti a kizökkent világot, addig a freudi világszemléletben maga e feltárt kizökkentőség válik a normális és nem normális világ alapjává, magává a realitássá. A mélyinterpretáció racionalizáló erőfeszítése (a túlinterpretáció) mindenből pszichológiai detektívregényt formál. Ahogyan minden analízis – például a Dóra-történet – „nyomozás”, úgy válik nyomozás tárgyává a romantikus fantasztikus novella, de akár Oidipusz, Hamlet vagy a Karamazovok története is. S amiképpen a detektív munkaköri kötelessége az antropológiai pesszimizmus (a bájos és szeretetre méltó vénkisasszony, Miss Marple kivétel nélkül *mindenkit* potenciális gyilkosnak tekint), úgy a pszichológiai detektívregényben mindenki potenciális neurotikus. Ezt nevezhetjük a gyanú hermeneutikájának. S amiképpen a detektívregényben az antropológiai pesszimizmushoz az az optimizmus társult, hogy a bűn feltárható, hasonlóképpen a pszichoanalízist is jellemzi – legalábbis kezdetben – a feltárhatóság optimizmusa.

Jensen műve annyiban tér el a romantikus fantasztikus novellisztikára jellemző kitarzott kísértetiességetől, hogy nála mindennek viszonylag hamar kell racionális értelmet kapnia a mindennapi világban. Ebből következik, hogy a novellának nincs borzongató, nyomasztó hangulata. A megoldás mintegy előrevetül, és kibékíti a stílust. Itt is van csattanó, persze, de fojtott, részben váratlan, részben szinte kényelmetlenül evidens. Zoë önleplező mondata, amelyben kimondja Hanold nevét – „*Te nyilván megörültél, Norbert Hanold*” (121. o.) –, a betegségről szóló kijelentéssel mintegy relativizálja is annak klinikai jelentőségét, s valóban: sem az ő férjhez menési terveit, sem Hanold önértelmezését nem zaklatja, hogy a hős álmai kiléptek az alvás köréből, éberálommá, álmolátásokká, sőt téveseszmékké változtak.

Mert, ellentétben Freud történetével, amely a „*Wahn*”-ról és a „*Träumé*”-ről, a neurózisról (téveszméről) és az álmokról szól, Jensen története a megházasodásról, meghozza annak közönséges és emelkedett formájáról.

Hanold aszexualitása a Jensen-novellában nem lelki és testi beállítottság, hanem előkelőség, amelyet úgy lehetne lefordítani, hogy ő az „igazira” vár, s míg meg nem találja, elfojt magában minden érdeklődést a másik nem iránt, a házasság gondolatát pedig abszurditásként utasítja el. Épp ennek az elfojtásnak a következménye, hogy egy múzeumi tárgyba lesz szerelmes, a domborművön ábrázolt leány tündöklő lépte gyakorol rá erotikus vonzerőt. A mindennapi élet közönséges erotikája is sajátos módon múzeumi jellegű ebben a novellában. Az olaszországi nászutaspárok, a Greték és Augustok kötelező penzumként felfogott kultúrturizmusa nemcsak a főhős – az író által választott foglalkozásából következő – elmélyült kulturális ismereteivel áll szemben, hanem a klasszikus táj és művészet bornírt beleszővődése erotikájukba is szemben áll

¹⁶ Vö. Jens Malte Fischer (Hrsg.): PSYCHOANALYTISCHE LITERATURINTERPRETATION. AUFSÄTZE AUS »IMAGO. ZEITSCHRIFT FÜR ANWENDUNG DES PSYCHOANALYSE AUF DIE GEISTESWISSENSCHAFTEN« (1912–1937). [München]: Deutscher Taschenbuch Verlag – Tübingen: Max Niemeyer, 1980.

azzal a komplikált móddal, ahogyan Hanold Pompeji görög és latin világába beleszövi a maga Gradiváját.

Az egyik párocska kihallgatott beszélgetése például így hangzik: „*Meg kell még néznünk valamit holnap?*» *A reggelinél majd utánanéznünk a bedekkerben, hogy mi az, ami még elengedhetetlen.*» *Egyetlen Augustom, te sokkal jobban tetszel nekem, mint a belvederei Apollón.*» *Már sokszor kellett arra gondolnom, drága Gretém, hogy te sokkal szebb vagy, mint a capitoliumi Venus.*»” (30. o.) Itt aztán hamarosan abbamarad a párbeszéd, Hanold is elszunnyad, s félálmába a szomszéd hotelszobából – amiképpen Jensen novellájába a századforduló erotikus-naturalista irodalmából – beszűrődik a *nyikorgó* hang. A példa persze azt is megmutatja, hogy amennyire mesterkélta a főhős bonyolult viszonya a relief figurájához, képzelgése asszonyához és a valóságos lányhoz, annyira karikaturisztikusak a közönséges élet alakjai.

És mégis, ez az éles és mindkét irányban eltúlzott ellentét nem vezet két külön világhoz – Élet kontra Művészet és Szellem –, mint az ugyanabban az évben (1903-ban) keletkezett TONIO KRÖGER-ben Thomas Mann-nál.¹⁷ A szerző egy bizonyos rezignációval vezeti hőseit a végkifejlethez, a mindennapiság, a házasság „révéhez”. Zoéból nem

¹⁷ A huszonnyolc éves Mann és a GRADIVA megjelenésekor hatvanhat éves Jensen persze nem ugyanabban a „szisztematikusan korban” él; Jensen körébe a nála hat évvel idősebb Wilhelm Raabe és a húsz évvel idősebb Theodor Storm tartozott. A tematikus és művészi hagyománylánc tudatos fölvetését a csodálatos kis Storm-novella, az IMMENSEE (1852) említése jelzi a KRÖGER-ben. Storm novellája valóban megvilágítja azt a hagyományt, amelyben Thomas Mann és Jensen – különböző művészi szintű és a formális egyidejűség ellenére is különböző korú – novellája összetartozik: mindhárom novellában sarkalatos jelentősége van a polgári és művész- (vagy tudós-) élet megkülönböztetésének, valamint a gyerekszerelemnek. (Ismerünk olyan nézetet is, amely továbbfűzve a hagyomány láncolatát Thomas Mann egy alkalmi nyilatkozatából – mely szerint A HALÁL VELENCÉBEN [1911] Freud közvetlen hatására keletkezett – azt a merész következtetést vonja le, hogy nem pusztán a homoerotikus tematika felszabadításáról, tudatos és tudatalatti tudatosított viszonyáról, hanem éppenséggel Jensen művének és Freud kommentárjának hatásáról volna szó. S noha helytálló Hanold és Zoé, valamint Aschenbach és Tadzio viszonyában, a fiú görög szobrokra emlékeztető szépségében, az utazási kényszerben, a mitológia elfojtó funkciójában, a *Drang nach Süden* motívumában – „északi” munkathoz és „déli” erotikus szenvedély ellentétében – és másban párhuzamokat találni, de ez inkább csak a közös hagyományláncra utal; a közvetlen hatás mindenesetre nem dokumentálható. Mann tudomásom szerint sohasem említi Jensent, holott mindketten Münchenben éltek, és a mikrofilológiai konkordancia módszere sem meggyőző. Vö. Manfred Dierks: DER WAHN UND DIE TRÄUME IN »TOD IN VENEDIG«, THOMAS MANNS FOLGENREICHE FREUD-LEKTÜRE IM JAHR 1911. In: *Psyche. Zeitschrift für Psychoanalyse und ihre Anwendungen*. 44. 1987. 240. kk. o.) Thomas Mann Freud-olvasmányainak következményekkel terhes hatásáról a TOD IN VENEDIG-re egyébként érdekes kritikai megjegyzéseket fűzött Allan Bloom THE CLOSING OF THE AMERICAN MIND című könyvének OUR IGNORANCE című fejezetében. New York: Simon and Schuster, 1987. 227. kk. o.

Jensen műve persze – mint minden irodalmi alkotás – hagyományok keresztútján áll, s egy másik fontos hagyománya az említett fantasztikus romantikus novella, illetve regény, amelyhez szintén még tematikus vonatkozás is fűzi, elvégre E. T. A Hoffmann, Jean Paul hőse is nem élő leányba szeret bele (DER SANDMANN, 1816/7; DER KOMET, 1822). Nemcsak a romantikus katalógus bábjaira, automatáira, viaszbüsztjeire, gólemeire vagy akár diótörőire kell gondolni: a műalkotásokhoz való megtévesztő hasonlatosságnak, illetve a megelevenedő műalkotásnak is megvannak a romantikus változatai Joseph von Eichendorffnál (egy már-vány Venus – DAS MARMORBILD, 1818), Hoffmann-nál (Szent Rozália oltárképe – DIE ELIXIERE DES TEUFELS, 1815/6) és másoknál is. A motívum még korábbi előzményei közül a Pügmalió-történet kézenfekvő, amelynek következményeképpen joggal beszéltek „*bildungsbürgerliche Pygmalionismus*”-ról. Vö. Gerhard Neumann: DER KÖRPER DES MENSCHEN UND DIE BELEBTE STATUE. ZU EINER GRUNDFORMEL IN GOTTFRIED KELLERS »SINNGEDICHT«. In: Matthias Mayer/Gerhard Neumann (Hg.): PYGMALION. DIE GESCHICHTE DES MYTHOS IN DER ABENDLÄNDISCHEN KULTUR. Freiburg im Breisgau: Rombach, 1997. 566. o. Vö. továbbá annak az ifjúnak a középkori vándortörténetével, aki egy Venus-szobor ujjára húzza gyűrűjét, és ebből komoly bonyodalmak származnak, mert a szobor-fantom be akarja váltatni az elkötelező ígéretet. Vö. Paull Franklin Baum: THE YOUNG MAN BETROTHED TO A STATUE. In: *Publications of the Modern Language Association of America*. 1919. XXXIV, 4. 523. kk. o.

hiányzik a férjfogás szándéka és az a banális házas szemlélet sem, miszerint „*már korán tisztába jöttem azzal, hogy egy asszonyszemély csak akkor használ valamit a világban, ha leveszi a terhet a férfi válláról, és ő határozza meg, mi történjék a házban; ezt én mindig megspórolom az apámnak, és e tekintetben te is nyugodt lehetsz a jövőd felől*” (147. k. o.). S noha Hanold útban Pompeji felé, a nászutaspároktól körülvéve arra gondol, hogy „*ez a megszászszorozódott kettős miért tölti meg Flórenc, Róma és Nápoly múzeumait, ahelyett, hogy német hazáikban engednék át magukat plurális tevékenységüknek*” (37. o.), a beteljesülés kapujában mégis így kiált fel: „*Zoë, te kedves élet és bájos jelen – nászútra Itáliába és Pompejibe megyünk!*” (149. o.). Ám mielőtt maguk is áthasonulnának az élet törvényei szerint Augusttá és Gretévé (Thomas Mann-nal majdhogynem azt mondhatnánk, Hanszá és Ingeborggá), Hanold megkéri Zoët – ezzel fejeződik be a novella –, hogy Gradiva redidivaként még egyszer „*keljen át nyugodt-ügyes lépteivel a napfényben a köveken a [pompeji] utca túloldalára*” (151. o.).

Freud történetében elfogadhatatlan ez a kettős – józan-humoros, illetve rezignáltan romantikus –, feloldó és kibékítő befejezés, noha Jensen a maga novelláját ebből a befejezésből építette fel. Ezért ez az egyetlen pont újraelbeszélésében, ahol kritikát gyakorol, és felvillantja egy másik befejezés lehetőségét. „*...a költő, nyilván hölgyolvasói megnyugtására a különben nem érdektelen elbeszélést a szokásos boldog véggel, a házassággal fejezi be. Következetesebb és éppúgy lehetséges volna az a befejezés, hogy az ifjú tudós, miután tisztába jön tévedésével, udvariasan köszönetet mondvá, búcsút vesz az ifjú hölgytől, és visszautasítja szerelmét azzal az indoklással, hogy ő bizonyos antik hölgyek és ösképek iránt, amennyiben elérhető a velük való érintkezés, lett légyenek bár kőből vagy bronzból, élénk érdeklődést képes tanúsítani, de hús-vér kortárs nővel nem tud mit kezdeni. A költő az archeológiai fantáziadarabot önkényesen tapasztotta össze a szerelmi történettel*”.¹⁸

Freud tehát – mint újraelbeszélő – nem abban a hagyományban fogja fel a történetet, amelyben fogant. Arról a WILHELM MEISTER-rel kezdődő erős német tradícióról van szó, amelyben a romantikus küldetés és a – gyakran a házassággal jelképezett – józan polgári élet ellentétbe kerül, hogy aztán ezt az ellentétet kibékítsék vagy kielezzék, s amelynek Storm IMMENSEE-je mellett sok egyéb között Jensen GRADIVÁ-ja is jellegzetes, noha csekélyebb értékű példája. A WILHELM MEISTER TANULÓÉVEI-t, a Jensen-novellát (és persze a TONIO KRÖGER-t) ezen túl az is egy – sajátyszerűen német s nemcsak irodalmi, hanem szélesebb értelemben kulturális (s nem mellékesen Freudra is nagyon jellemző) – hagyománykörbe helyezi, hogy a polgári realitás és a romantika, a közönséges élet és a Szellem ellentétét topografizálják: Észak és Dél, a ciszalpin otthon és a transzalpin nosztalgikus szellemi haza ellentéte ez.

Azzal, hogy Freud a történet klinikai elemeit állítja a középpontba, sajátos módon modernizálja az elbeszélést. A fantasztikum új felfogása jelenik meg, amely nem oldja fel azt a mindennapi magyarázatban, hanem magát a fantasztikumot teszi mindennapivá. S valóban, Freud nagy tettét úgy is megfogalmazhatjuk, hogy megszüntette a neurózis, a téveszme, a téboly fantasztikus jellegét (vagy ha követni akarjuk Starobinski idézett szavait romantika és pszichoanalízis összefüggéséről, akkor azt mondhatjuk, hogy belátása és felismerése révén a mindennapi életet, a hétköznapi realitást szorongatóan, kísértetiesen fantasztikussá változtatta). Az alábbi idézet ma egészen közhelyszerűen hangzik, csak azt nem szabad elfelejtenünk, hogy éppen Freud munkássága révén vált azzá: „*...a normálisnak, illetve patológikusnak nevezett lelkiállapotok közötti határvonal konvencionális, ezen kívül annyira elmosódott, hogy egyetlen nap folyamán valószínűleg*

¹⁸ Sigmund Freud: ...GRADIVA. In: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK, i. h. 93. o. FSA X. 78. o.

mindegyikünk többször is áthágja”.¹⁹ Freud újraelbeszélésében el kell enyésznie annak a világos határnak, amely a realitás és a fantasztikus téveszme szférája között Jensen elbeszélésében fennáll (s amelynek kipoentírozásába torkollik novellája). Ebből következik, hogy a történet szimbolikája mintegy kicserélődik. Hanold aszexualitása Jensennél szimbolikus, Freudnál kiindulópontot jelentő pszichológiai tény. A „Drang nach Süden” majd’ két évszázad német kulturális hagyományát mozgósító szimbolikája Freudban, a magánemberben, a Bildungsbürgerben ugyan visszhangot ver, és a novella kiválasztásában nagy szerepe lehetett, de újraelbeszélésében nincs funkciója. Holott Jensen – mint láttuk – egyenesen odáig megy, hogy csak a kiválasztottaknak tartaná fenn az itáliai „grand tour”-ra való jogosultságot. Ugyanakkor Jensen tudóskodó díszítményei, humoros ötletei, könnyű kézzel felvázolt metaforái (például a zoológia körében maradványok a pompeji gyíkfogás, a zavaró legyek, illetve a Hanold lakásával szembeni háznak – Zoë házának – ketrecbe zárt kanárija)²⁰ Freudnál súlyos szimbólumokká, a lelki élet kivetüléseivé változnak. S ahol az eredeti és az újraelbeszélés történet szimbolikája valóban közös, az archeológia jelképében, ott az antik régiség „kiásása” mint a gyermekkor „kiásása” Freudnál még egy pótlólagos – egész életében nagy jelentőséggel bíró – szimbolikus értelmet nyer, hogy ugyanis a pszichoanalízis a lélek archeológiája.

A Freud-elbeszélés modernségét más egyéb is biztosítja. Tanulmányának négy fejezetében többször elmeséli a történetet. Az első fejezetben igen bőszégesen a történet vázát, de oly módon, hogy felléptet két szereplőt, aki Jensen elbeszélésében nem jelenik meg: magát a szerzőt és az olvasót, a félreértések, félreértelmezések, elleplezések és leleplezések játszmáját rájuk is kiterjesztve. A II. és III. fejezetben aztán a kórtörténetre irányítja figyelmünket, és ekkor – hasonlóan a Dóra-történethez – Hanold két álmát nagytíjta ki, s azokhoz rendeli hozzá – hátra és előre – az eseményeket, felbontva ezzel Jensen lineáris elbeszélésmódját. Mindeközben újabb szereplő lép fel, a pszichoanalitikus, aki ugyan klinikaivá teszi Hanold esetét, de elkerüli a korábbi klinikai ideggyógyászat stigmatizáló nomenklatúráját (lábfetisizmus, fetisiztikus erotómánia, degeneráció stb.), s ugyanakkor a „perverziót” normalizálva a normalitást magát teszi fenyegetően szorongatóvá.

Mindez nem pusztán a freudi hermeneutika ismert következménye, hanem a novella művészi hatását is alapvetően megváltoztatja. A IV. fejezet a gyógyításról szól, ahol Freud szépen ír az individuális szeretethez kapcsolódó feltáró analízis kiváltságos, a szokásos orvos-beteg viszonyban megvalósíthatatlan gyógyító hatalmáról. Meglehet, Hanold betegsége epizód csupán, amelyet meg lehet gyógyítani, de magának az epizódnak a fogalma Freudnál tökéletesen megváltozik. Amikor Jensen hőseitől elbúcsúzunk, biztosak lehetünk benne, hogy egy német egyetemi városcában elkezdődik majd közös életük, és Zoë feltáró analízise, amely egy 1800 évvel ezelőtt élt képzeletbeli leány iránt érzett szerelmet gyermekkori élményekre vezetett vissza, és végül saját személyéhez horgonyzott, véglegessé tette Hanold átváltozását. Ez az átváltozás nincs híján veszteségnek; életük bornírtabb lesz, és soha többet nem vár rájuk ilyen

¹⁹ I. m. 49. FSA X. 43. o.

²⁰ Jensen GRADIVÁ-jában a zoológia az archeológia párja. Zoë apja zoológus professzor, és így a leány mintegy leszármazás és felcsipegetett tudása révén válhat méltó párjává az ifjú archeológusnak, emelkedhet ki a Greték sorából, s nyerhet a szellemi elit számára fenntartott jogosult belépőt Pompeji megszentelt maradványaihoz. Freud egyik finom *kritikusi* megfigyelése, hogy Zoë kijelentéseinek régészeti képzetköre és Hanold zoológiai példázata (a gyíkfogásról) olyan, „mintha mind a kettőn egymás felé törekednének, és közben mind egyik a másik sajátosságait akarná fölvenni”. I. m. 90. FSA X. 75.

romantikus kaland. Nászútra visszatérhetnek a színhelyre, de a Gretéktől és Augustoktól legfőljebb Hanold szakmai tudása és Zoë tudásszomja fogja őket megkülönböztetni. Gradiva gipszmásolata továbbra is ott függ majd Hanold dolgozósobájában, de legfőljebb arra fogja emlékeztetni a párt, hogy *juventus ventus*. Zoë immár soha többet nem lesz Gradiva, de bizonyosan és sokszorosan – ha szabad ezt a rossz viccet megköcskázni (amelyet a magyar VILÁGIRODALMI LEXIKON Jensen szócikke önkéntelenül ismételtelen elkövet) – *gravida*. „...a ma élők a happy endben megtalálják egymást, és így az egészséges erotika és a polgári valóság győz a patológiásan felfokozott, noha esztétikailag vonzó fantasztikus rajongáson, valamint a kuszán tudományos, noha poétikailag megemelt archeológiai romantikán” – írja Peter Heller.²¹

Freudnál viszont a patológikus epizód konstituálja a világrendet. A tudattalan fenygetései állandóan jelen vannak. Jensen napsugaras és a (régészeti, állattani, nyelvtörténeti) műveltség játékaiban tetszelgő története komorrá és *unheimlich*é (Freud későbbi meghatározása szerint „az ijesztőnek az a fajtája, amely valami régóta ismert, bensőséges dologra vezethető vissza”)²² válik. Talán épp azért, mert az első átváltozás, Hanold tévképzeteinek kialakulása, Jensennel ellentétben Freud számára *nem különös*. Így aztán összefoglalólag azt mondhatnánk, hogy Jensen novellája mintegy visszafelé mutat a hosszú XIX. század klasszikus és romantikus német irodalmára, amelynek hagyományából vétetett, Freud elbeszélése viszont előre – a nem is olyan messzi jövőbe (alig nyolc esztendőre) –, amikor már valóban tökéletesen magától értetődő és semmilyen magyarázatra nem szorul majd, ha valaki „egy reggel... nyugtalan álmából felébredvén, szörnyű féreggé változtatva találta magát ágyában”.

3. Freud értelmezi Jensent

A fenti gondolatmenetet a következő Adorno-idézettel szeretném alátámasztani: „A fantasztikus művészet, a romantikus és bizonyos vonásaiban a manierista és a barokk, egy nem létezőt létezőként mutat be. A hatást – amelyet megkönnyít a tapasztalatból való eredeztetése – az váltja ki, hogy valami nem empirikus úgy jelenít meg, mintha empirikus volna. Az új művészet számára ez oly mérhetetlen teherré válik, hogy elveszi a kedvét a fikciótól... Kafka ereje már a negatív realitásérzék; ami az értetlenség számára benne fantasztikusnak tűnik, a »Comment c'est«. Az új művészet az empirikus világtól való epoché révén megszűnik fantasztikus lenni. Csak irodalomtörténészek rendelkeznek Kafkát és Meyrinket, csak művészettörténészek Klee-t és Kubint egy kategória alá.”²³

Freud helyzete ebben a szakadásban kettős. Egyrészt ő is létrehozta az Adorno által említett husserli „epochét”, amennyiben szakít a mindennapi tudat természetes beállítottságával, zárójelbe teszi a „valóság” érvényességét. Például visszaveszi a korai modernség vívmányát, a világos és éles megkülönböztetést „valóság” és álom között. Ebből következően, hogy a romantikus fantasztikus művészet az ő értelmezésében *visszamenőleg* elveszíti szilárd határvonalait létező és nem létező, empirikus és nem empirikus között. Az ő számára E. T. A. Hoffmann fantasztikuma is az, amiképpen *van*. S ezért született ugyanabból a történetből és részben ugyanabból a szövegből Freud kezében a Jensenétől sarkalatosan elütő novella.

²¹ Peter Heller: ZUM THEMA PSYCHOANALYSE UND GERMANISTIK. GEDANKEN ZU FREUDS INTERPRETATION VON JENSENS »GRADIVA«. In: PROBLEME DER ZIVILISATION. VERSUCHE ÜBER GOETHE, THOMAS MANN, NIETZSCHE UND FREUD. Bonn: Bouvier, 1978. 243. o.

²² Sigmund Freud: A KÍSÉRTETÉS. In: Bókay Antal–Erős Ferenc (szerk.): PSZICHOANALÍZIS ÉS IRODALOMTUDOMÁNY. Budapest: Filum, 1998. 66. o.

²³ Theodor Wiesengrund Adorno: ÄSTHETISCHE THEORIE. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1973. 36. o.

Másrészt azonban ez a zárójelbe tétel, amellyel oly kihívóan – a tudattalan feltárásának királyi útjaként felfogva – fordult vissza a felvilágosult ész által elpusztított és szemétdombra hányni vélt denevér babonákhoz – az álomfejtéshez –, egy még felvilágosultabb ész előtt akarja igazolni magát. Újra akarja rendezni az egész tapasztalati teret, amelyben az irreálisnak, az „unheimlichnek” szilárd racionális, valóságos alapja van. (Mint láttuk, az „unheimlich” az elfojtottan „heimlich”, a tudattalanba visszaszorult otthonos.) Ezért van a mindennapi életnek pszichopatológiája. Ettől kezdve aztán kultúrtörténeti kérdéssé válik az „epoché” visszavétele, annak a kérdésévé, hogy mennyire válik ismertté a Freud által fölfedezett ismeretlen, mennyire válik létezővé a nem létező. Mennyire válik valóban mindennapivá, a természetes beállítottság részévé, amelynek érvényességét nem kérdőjelezzük meg. Köztudott, hogy ez a legnagyobb mértékben bekövetkezett.

Ezért aztán, míg Freud *Gradiwa-novellája* metaforikusan megelőlegezi Kafkát, addig a buján tenyésző pszichoanalitikus Kafka-értelmezések jellegzetes reduktív túlinterpretációival nem tudunk sokat kezdeni. Ér-e valamit, ha azt tanácsolják nekünk, hogy A PER-t ahhoz, „*hogy megértsük, úgy kell olvasnunk, mint egy álmot*”?²⁴ Ez a XX. században létrejött freudista civilizációban az előzetes tudás részévé vált (olyan Kafka-olvasók számára is, akik soha egyetlen sort nem olvastak Freudtól), s ugyanakkor Kafka jelentősége éppen abban van, hogy olvasásához nincs szükségünk értelmező segédkonstrukciókra, desiffrózásra, allegorézismagyarázatra.

Most azonban, miután megvizsgáltuk, hogy miképpen írta újra a GRADIVA-novellát Freud, annak járunk utána, hogy mit javasol, miképpen olvassuk Jensen novelláját. Ezt részben ugyanazon a szövegen vizsgáljuk, amelyet az előző szakaszban műalkotásnak tekintettünk – Freud tanulmányán –; azaz nézőpontot váltunk.

Az első, ami a szemünkbe ötlük, a párhuzam a novella hőse és az értelmező között. Hanold „...nem találta a *reliefet* különösen *figyelemreméltónak*. Nem a régi nagy művészet *plasztikai készítménye volt, hanem alapjában egy római zsánerkép...*” – írta Jensen (3. o.). Hasonló mondható Freud viszonyáról is Jensen novellájához, amelyet elmélete megerősítéseként és öntudatlan illusztrációjaként lelkesen üdvözölt, témája vonzotta, de önértékét nem tartotta sokra. Legalábbis 1925-ben „*magában nem különösen értékes*” „*kis novellának*” nevezte, amelynek segítségével megmutathatta, hogy „*a költött álmok ugyanúgy megfejtethők, mint a valódiak, s így a költői termékekben ugyanazok a tudattalan mechanizmusok működnek, amelyeket az álommunkából ismerünk*”.²⁵ Korábban idézett kritikai megjegyzése, valamint GRADIVA-példányára írt széljegyzetei azt sejtetik, hogy a művészi teljesítményt már 1906-ban sem tartotta sokra benne, legfőljebb a témaválasztást és a részletiségeket.

Hanold érdektelensége a műtárgy mint műtárgy iránt Jensen írói fogása. Ezzel teremtet lehetőséget azokra az archeológiával kapcsolatban álló és mégis szabad fantazialásokra, amelyekből novelláját felépíti. Freud számára a műalkotás hősenek (vagy szerzőjének) pszichológiai konstitúciója érdekes; így kész arra, hogy a hős álmait (vagy magának a szerzőnek a művét) közvetlenül patogén anyagként értelmezze. A GRADIVÁban az első utat járja, és ezzel létrehozza az irodalmi figurák pszichoanalitikus elem-

²⁴ Erich Fromm: FRANZ KAFKA. In: PSZICHOANALÍZIS ÉS IRODALOMTUDOMÁNY. I. h. 159. o.

²⁵ Sigmund Freud: ÖNÉLETRAJZ. In: ÖNÉLETRAJZI ÍRÁSOK. Budapest: Cserépfalvi, 1989. 72. o. SELBSTDARSTELLUNG. In: »SELBSTDARSTELLUNG«. SCHRIFTEN ZUR GESCHICHTE DER PSYCHOANALYSE. Hrsg. u. eingeleitet von Ilse Grurich-Simitis. Frankfurt/M.: Fischer Taschenbuch Verlag, 1971. 91. o.

zésének, klinikai olvasatának első részletesen kidolgozott példáját.²⁶ De – mint a GRADIVA-ügy körüli levélváltások és beszélgetés-jegyzőkönyvek mutatják – nagyon is érdeklődött a szerző „körtörténete” iránt.²⁷ Mindkét megközelítésre áll Walter Schönauf jellemzése: „*Mai szemmel az jellemzi a pszichoanalitikus irodalomtudomány korai történetét, hogy az irodalmat – a formaesztétikai szempontokat elhanyagolva – úgy kezelték, mint valamiféle könnyen hozzáférhető múzeumot, amelynek kiállítási tárgyait az új hipotézisek bizonyítására használták.*”²⁸

Ez a már sokféle hangfekvésben előadott kifogás az igazság/valóság versus fikció freudi *kezelését* érinti: a műalkotásoknak is végig kell feküdni a kereveten. Sarah Kofman úgy véli, hogy párhuzam áll fönn aközött, ahogyan Gradiva meggyógyítja Hanoldot, és ahogyan Freud meggyógyítja a szöveget azáltal, hogy a pszichoanalitikus elmélettel igazolja.²⁹ A „Wahn” bizonyos értelemben a szövegre is kiterjed; a költészet tudattalanját a pszichoanalitikus eljárás felszínre hozza.

Ahhoz, hogy Freud klinikai befogadásmódjának miért *kell* túldeterminálnak lennie (ami az irodalmi művek reduktív túlinterpretációját jelenti), fontos adalékkal rendelkezünk – magától Freudtól. A Dóra-történet egyik pontján így ír: „*Most további bonyolult érzelmekről kell szót ejtenem. Bizonyára nem tennék ilyet, ha költő lennék és novellát írnék. Azonban orvos vagyok, akinek az a feladata, hogy felboncolja a dolgokat. Az az elem, amelyre utalok, Dóra szép és költői konfliktusáról alkotott képünket csak megzavarja és elhomályosítja, és joggal esne áldozatul a költő cenzúrájának is, hiszen ahol pszichológusként lép fel, ott az író egyszerűsít és absztrahál. A valóságban azonban, amelynek ábrázolásán fáradozom, a motívumok halmozódása, a lelki rezdülések összetettsége, vagyis röviden: túldetermináltsága szabályszerű.*”³⁰

Hermann Pongs szép példát mutat ennek ellenkezőjére, hogy ugyanis a pszichológus feltáró munkája korlátozott, és még olyan csekélyebb értékű irodalmi műben,

²⁶ A „Figurenanalyse”, az irodalom fiktív alakjainak a pszichoanalízis létező alanyaiként való felfogása – minden kézenfekvő és már korán jelentkező bírálat ellenére – a pszichoanalitikus irodalomtudománynak ma is működő irányzata. Vö. Walter Schönauf: EINFÜHRUNG IN DIE PSYCHOANALYTISCHE LITERATURWISSENSCHAFT. Stuttgart: Metzler, 1991. 102. kk. o. A művészekről szóló pszichobiográfiai elemzést Freud 1910-ben híres Leonardo-tanulmányával kezdeményezte.

²⁷ Junggal és bécsi barátaival még hipotéziseket is felállított e tekintetben. Jung elolvasott néhányat Jensen más műveiből, s úgy vélte, hogy a háttérben az író gyermekkori testvérszerelme állhat. (Jensennek nem volt testvére.) Freud Gradiva járásának novellabeli jelentőségéhez is kóroktani magyarázatot keresett az elképzelt és korán elhalt testvér esetleges lábbetegségében (lóláb). Lásd Bernd Urban bevezetőjében, in: FTB, 25. kk. o. S noha ez már a korai freudizmus vadhajtásaihoz tartozik, az erotika infantilizmusára s testvéri jellegére valóban utal valami olyasmi Jensen novellájában, ami meglepő módon nem kerül szóba a levelekben és beszélgetésekben. Hanold ugyanis egyetlen nászutaspárt tart rokonszenvesnek, ám őket kezdetben nem is nászutasoknak, hanem testvéreknek véli. Jensen pszichobiográfiája egyébként később is foglalkoztatta a pszichoanalitikusokat. Így Otto Rank az *Imagó*-ba írt kis recenziójában Jensen egy későbbi művéről, a kétkötetes FREMDLINGE UNTER MENSCHEN-ről, újra fölleleveníti a testvérszerelme kérdését. A regényben történetesen valóban kiderül a hős menyasszonyáról, hogy a testvére (vö. *Imago* I/5. [1912] 537. k. o.), de ez a motívum a meseszöveg erős hagyományú fogásának is tekinthető.

²⁸ Walter Schönauf: KIRAJZOLÓDNÁK EGY PSZICHOANALITIKUS IRODALOMTUDOMÁNY KÖRVONALAI. In: PSZICHOANALÍZIS ÉS IRODALOMTUDOMÁNY. I. h. 32. o.

²⁹ Vö. Sarah Kofman: QUATRE ROMANS ANALYTIQUES. Paris, 1973. 16. és 101. kk.

³⁰ Sigmund Freud: EGY HISZTÉRIA-ANALÍZIS TÖREDÉKE. In: Freud: A PATKÁNYEMBER, i. h. 63. o. BRUCHSTÜCK EINER HYSTERIE-ANALYSE. In: FWG, i. h. 220. o. Dóra apja jó barátságban van egy házaspárral, és lánya sejti, hogy az asszonnyal viszonya van. Neurózisának hátterében fölsejlik az asszony férjének közeledése Dórához. Dóra szerelmes belé, és ugyanakkor megundorodik az ajánlattól. Eddig volna Freud szerint a poétikus konfliktus, és ez után tárja fel Dóra lappangó homoerotikus vonzódását apja szeretőjéhez. A túldeterminációhoz tartozik még Dóra Ödipusz-komplexusa is.

mint amilyen a Jensené, a hős tudattalanját megformáló költői intuíció erősebb lehet a tudattalan pszichoanalitikus sematizálásánál. Arról az álomjelenetről van szó, ahol a hamuesőben Gradiva lefekszik a templom lépcsőjére, s képe márványossá fakul, az élő visszaváltozik halott tárggyá. Freud számára ez az odafekvés csupán az erotikus készség pozitív gesztusa, az elfojtott libidó szorongásos álma.³¹ (Hozzátehetjük, a későbbi Freud ebben a képben Erősz mellett feltárhatta volna a negatív halálöszönt, Thanatoszt is.)

Freud olvasásmódjáról GRADIVA-példányának széljegyzetei adnak számot. Második vagy többedik olvasásról van szó, mivel a megjegyzések az egész mű ismeretéről tanúskodnak. A fenti álomhoz fűzött kommentár – „*Verwandlg in Stein*” (kővé változás), „*Symbolik*”, [sich], „*Niederlegen*” (lefekvés) – még nem jelzik egyértelműen a redukciót.³² Az egy- vagy néhány szavas kommentárok, mint várható, a klinikai értelmezést készítik elő, s a házasság problematikáját, a kezdettől működő, de előbb kigúnyolt, utóbb csüggedt megoldásként felkínált filiszterség költészetét átugorják. Azokra a jegyzetekre hasonlíthatnak, amelyeket Freud az analitikus ülések után készített. Többször aláhúzások hívják fel a figyelmet Freud egyik legfinomabb kritikai megfigyelésére, hogy ugyanis a novella főszereplőinek szavai gyakran kettős értelműek. Erről mondja majd a tanulmányban, hogy a kétértelmű beszéd „*az elbeszélés alapfeltételeiből eredő szükségse-rű következménynek tűnik. Nem más ez, mint a tünetek kettős determinációjának megfelelője, amennyiben a beszédek maguk is tünetek, s akárcsak ez utóbbiak is, szintén a tudatos és tudattalan között létrejövő kompromisszumok hatására születnek*”.³³

Majdnem minden széljegyzet leíró; a mintegy százhuszból összesen három értékelő, egyszer a *jó* és kétszer a *szép* szóval. Amit Freud szépnek talál és kettős vonallal is megjelöl a margón, az két – egymáshoz közel eső – rész a novella végén, Zoë terápiája után.³⁴ Az egyik arról beszél, hogy noha sok balgaság lehet abban, ha azt hisszük, hogy egy kétezer évvel ezelőtti pompeji nő ideiglenesen újra élve körbejárhat, „*beszélhet, rajzolhat, kenyeret eheth, de ha a hit boldoggá tesz, azzal mindig együtt jár egy tetemes summa a felfoghatatlanságból*”. A másik Zoë egy mondata – „*Először meg kell hal-nunk, hogy feléledjünk*” –, amihez még hozzáteszi: „*A régészek esetében ez nyilván elkerülhetetlen.*”

Miért választja ki Freud ezeket a mondatokat? Ami az első bejegyzést illeti, rokon-szenvét a gondolat lakonikus felvilágosító tartalma hívja elő. De ez még nem volna ele-gendő a ritkán osztogatott dicsérethez. Meggyőződése, hogy a *Bildungsbürger* moz-gósítja itt hagyományát. Először is bizonyára kedves Shakespeare-jét: „*There are more things in heaven and earth, Horatio / Than are dreamt of in your philosophy*” („Több dolgok vannak földön és egen, / Horatio, mintsem bölcselmetek / Almodni képes”). Ez kedvenc idézte volt – a GRADIVA-esszében is szerepel. Másodszor a kenyérevés motívuma. Freud tanulmányában idézi Zoë egy fontos kijelentését (néhány sorral a második idézet után), és ott is szépnek, sőt szimbolikája legszebb alkalmazásának nevezi: „*»Nekem úgy rém-lik, mintha egyszer kétezer évvel ezelőtt ugyanígy közösen ettünk volna a kenyereinket. Te nem tudsz visszaemlékezni rá?«...*”³⁵ Aligha képzelhető el, hogy a Goethe-rajongó művelt pol-

³¹ Vö. Hermann Pongs: TIEFENPSYCHOLOGIE UND DICHTUNG. In: Pongs: DAS BILD IN DER DICHTUNG II. VORUNTER-SUCHUNGEN ZUM SYMBOL. Marburg: N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung, 1963. 25. o.

³² FTB, i. h. 136. o. (Jensen szövege egyértelműen az álombeli lány haláláról beszél.)

³³ Sigmund Freud: ...GRADIVA. In: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK, i. h. 92. o. FSA X. 77. o.

³⁴ Sigmund Freud: ...GRADIVA. In: FTB 210. és 211. o.

³⁵ Sigmund Freud: ...GRADIVA. In: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK, i. h. 91. k. o. FSA X. 77. o. A Jensen-idézet Wilhelm Jensen: GRADIVA, i. h. 118. o.

gárnak itt ne ötlenének fel az AN CHARLOTTE VON STEIN híres sorai, amelyek Jensennél is visszacsengenek: „Sag’, was will das Schicksal uns bereiten? / Sag’, wie band es uns so rein genau? / Ach du warst in abgelebten Zeiten / Meine Schwester oder meine Frau.” („Mondd, a végzet mit akar mivélünk? / Mondd, hogy köthetett meg ily nagyon? / Mi már egyszer, tűnt időkből, éltünk, / s nővérem voltál vagy asszonyom.” – Vas István.) A Jensen-idézetet tanulmányában Freud a következőképpen kommentálja: „Lehetetlen nem észrevenni, hogy ebben a mondatban a gyerekkort a történelmi hajdankorral helyettesíti, és hogy mennyire igyekszik fölébreszteni a másokban a gyerekkori emlékeket.” Ezzel térhetünk át a második szépnek nevezett idézethez, amelyben persze újra csak felismerhető a XIX. századi német tradíció centruma, Goethe: „Stirb und werde!” („Halj meg és légy!” – SELIGE SEHNSUCHT – ÜDVÖZÜLT VÁGY). Freud szerint ez a mondat – „Először meg kell halnunk, hogy feléledjünk” – kulcsot ad Zoë kétértelmű szavaihoz. A régészettel, Hanold foglalkozásával összekapcsolva azonban kulcsot ad Freud vonzalmához a „magában nem különösen értékes” novellához is. Ez a vonzalom nem kizárólag tudományos jellegű.

Ennek megvilágításához új szakaszt kell nyitnunk.

(Folytatása következik.)

Pósfai György

TRAPEZUNTI ESTÉK

Szerette ezeket az estéket. Ült az erkélyen, és alatta lassan elcsitult a meidan zűrzavaros zsibongása. Az árukat batyukba csomagolták, az asztalokat összecsuhták, a kiáltózó kávéáros, hátán a karcsú kancsóval, utolsó körét róttá, aztán a tarka ruhák belebarapultak a leszálló alkonyatba, az asszonyok hazamentek, a férfiak meg behúzódtak alatta a kavehaneh dobogójára. Csendes beszélgetés, a kockajáték guruló zöreje, a vízipipa bugyborékolása szivárgott fel hozzá, és a halkuló zajok újra engedték hallani a medencés kút átcsorduló vizének csobogását. Egy elkésett gyerek szaladt át a téren, meztelen talpa csattogott a köveken, és a kavehaneh oldalához lapuló fündükbokorban megkezdte ciripelését egy éji bogár.

Gőzsíp hangja hasított a levegőbe: megérkezett a heti hajó Batumból.

Ahol ült, mintha egy amfiteátrum díszpáholyából tekingetett volna. Karéjban körülötte a hegyek, a Demir-Dagh part felé nyomuló és lassan sötétbe merülő vállai, melyekre sikátorok lépcsős labirintusa kúszik fel; előtte az amfiteátrum porondja: a város magja, égre szökő minaretekkel. Fentről rálátott a porondon túl az öbölre, melyet a tengerbe bukó nap visszfényei még bevilágítottak. Langyos hullámok gördültek a fövenyre, és a forduló esti széllel fűrgő evezősök repítették bárkáikat az érkező hajó elé.

Mielőtt még teljesen leszállt volna az est függőnye a zöld Trapezuntra, gyöngye kolompszó ütötte meg fülét, s kissé távolabb, a karavánszeráj oldalánál mozgolódásra lett figyelmes. Imbolygó, barna árnyak és sárga lámpások jelentek meg, s kígyózó sorban lassan elindultak a buckák között, fel, a hágóhoz vezető kaptatón.

– Hagyja már a tevéket! – csaptak a vállára. Trapezunt képe, mely régi útleírásokból, rajzokból állt össze a fejében, széthullott. Fölnézett: a füstös pincekocsmá félhomályában a harsány Báró Úr állt meg mellette, széket fordított az asztalhoz, kéretlenül melléje ült, s belefogott valami otromba történetbe a nyavalyás Dixiről, aki a lányát kerülgeti.

Nem szerette a Báró Urat. Nincs benne finomság. „Az a paraszt!” – harsogja, ha benne van a nyomás. Sosem ült magától a Báró Úrhoz, ha nem volt hely, akkor már inkább Miskához telepedett. Miska, a nyugdíjas kőműves megértő volt. Üldögélt a simlis sapkájában, néha kortyolt a fröccséből, és soha nem szólt egy szót sem. Neki szívesen beszélt a terveiről, melyeket Miska remegő bólogatással nyugtázott, köszönhetően kezdődő Parkinson-kórjának.

– Tanár Úr, maga nem figyel rám?! – hajolt az arcába a Báró Úr. – Már megint Trapezuntban jár? Ha el is jutna valahogy oda, ugyan mire számít? Értse már meg, ma már nincsenek tevekaravánok! Vasút van meg kamionok. Meg repülőgépek. Azt hiszi, a város szélén ott sorakoznak a karavánszerájok? Azok már rég összeomlottak. Benzinkutak vannak, benzinkutak! Az emberek este tévét néznek, meg interneten szörföznek. McDonald’s meg multiplex! Ébresztő!

Nem vitatkozott vele. Tudta, hogy igaza van, de ő mást is tudott. Ő hallotta, valahonnan, ilyen-olyan kósza hírekből, hogy itt-ott léteznek még az ősi karavánutak. Talán romlanak, de állnak még a karavánszerájok, ahol megpihennek az utasok, s míg kint nyugalmasan bőfögnek a tevék, gazdáik a teaházban duruzsolnak. A nappal a pihenése, a legelése, aztán estére kelve felmálházzák a tevéket, felszíjazzák a gyapjúval, bársonykelmével, teával, ezüstáruval megtömött zsákokat, és az éj hűvösében felveszi az utat a karaván.

– Még egyet, Tanár Úr? – Sanyi pincér állt mögötte készséges tartásban.

– Nem, köszönöm, mennem kell, várnak.

Jólesett a kinti friss levegő. Ilyenkor még ez a poros, alföldi város is megszépül. Elinult a langyos nyárestében hazafelé. Alig ment egy sarkot, mikor hirtelen felgyorsult a szívverése, érezte a zakatolást a mellkasában, meg kellett állnia. Mondta az orvos, hogy ne igyon, de az a pár pohár nem árthat. Különben olvasta, hogy a mértékkel fogyasztott vörösbort még jó is a szívnek. Egy pad után nézett, hogy kicsit megpihenjen, de aztán elmúlt a dobogás, továbbindult.

Nem jó jel ez. Vajon képes lesz-e a megerőltető útra? – aggodalmaskodott –, de aztán megnyugtatta magát. Igaz, benne van a korban, de mindig jól tartotta magát, a tavalyi osztálykiránduláson is hogy legyalogolta a fiatalokat. Vasból van az öreg – mondták.

Többnyire a tevék fog ülni, de az sem sokkal könnyebb, mint a gyaloglás. Sima járású, nagy termetű állatot kell választani. Az első napokban majd lassan haladnak, ilyenkor derül ki, mit kell megigazítani, kicserélni, pótolni. Ha valamelyik állat nem megfelelő, Erzerumba érve az országos vásáron helyettesíthetik másikkal. Onnan már nagyobb iramban haladnak. Egy napra tíz farszahot számított, ami nem kevés, de teljesíthető, és pihenőnapokat is beiktatnak, amikor az állatok feltört hátát megkenetik, és a készleteket kiegészítik. Amíg vízben és növényzetben dús területen járnak, könnyű dolguk lesz. Tebriszen túl viszont a vizestömlők és a gyapotmagos-szecsás zsákok megnövelik az állatok terhét. Egy darabig még lesznek falvak, ahol pótolhatják a tevék fogyó eleségét, de ha eléri a nagy kevirt, onnan minden bizonytalan.

– Jó estét, Tanár Úr!

Mormogott valamit, biccentett, de a sötétben nem tudta jól kivenni, kik jöttek szembe, meg mintha az utóbbi időben keverné is az arcokat és a neveket. Talán a tavalyi osztályából való a két fiú. Jó kis társaság volt, érdeklődők; szerencséje volt ezzel az utolsó osztályával, a négy év alatt semmi komoly gond nem adódott. Vagy talán csak ő fásult el, és nagyvonalúan elsiklott a zavaros dolgok fölött? Most már könnyen van, a jövőben csak óraadónak jár be, tengernyi ideje lesz, rendszerezi végre az évtizedek alatt fölhalmozódott feljegyzéseit, meg sakkozni fog Miskával. Ja, meg ott vannak a macskák. Tizenöt macskát hagyott rá a felesége. Gondoskodni kell róluk, mert ha visszajön, számon fogja kérni rajta. Ha ugyan visszajön. Fél éve van már Amerikában, a mostohalányuknál, de még nem került szóba, hogy hazajönne. A Tanár Úr nem szerette a macskákat. Jönnek-mennek, eltűnnek, újra felbukkannak, és folyton ennének. Egy kutya viszont nem lenne rossz, gondolt is rá, hogy beszerez egyet, de aztán tanúja volt egy jelenetnek, ami elvette a kedvét. Meghalt a szomszéd öregasszony, reggel elvitték, aztán jött az unokája, és ott tanácsalankodott, hogy mit csináljon a kutyával. Kiskorában sokat játszott vele, szerette dögönyözni, a kutya meg hálásan vinnyogva, hanyatt fekvé riszálta magát. Ő felnőtt, a kutya megöregedett, és most már csak heverészni szeretett a napon, látni sem látott már jól. Az unoka kihívta az állatorvost, és amíg várt rá, ásott a kertben egy nem túl mély gödröt. Utána a házban tett-vett, a kutya meg közben belefeküdt a gödörbe, és mire megjött az orvos, már nem élt. Mindennek tanúja volt a Tanár Úr a kerítésen túlról, és ekkor úgy döntött, nem lesz kutyája. Különben is, a nagy útra nem vihetné magával. Mihez kezdenének a kutyával a kevirben?

Csesme-kerim, Csesme-doszun, Csa-sur, Csa-buszurgi – némelyiknek enyhén sós a vize, de a tevék megisszák. Van egy régi orosz térképe, eléggé megbízható. A nagy sós-pusztá, a kevir szegélyén haladnak majd, követve a napi járóföldre levő kutak láncolatát. Jobbról a Kuh-i-naksir lejtői ereszkednek feljűk, balról mint a végelethatalan jégtűkőr, a reszkető levegőbe oldódó, csalóka kevir terül el. A messziről sima felület megtéveszti a gyanútlan utast. Közelről a talaj tele van apró púpokkal, melyeken száraz időben is csúszkálva, tántorogva járnak a tevék. A törékeny, repedezett kéreg alatt fekete iszap lapul, ha beszakad a felső réteg, feneketlen mocsárba süpped a láb. Esőzések idején a hegyek vízmosásain lezúduló víz, elérve a kevirt, leszívárog a repedéseken, megduzzasztja a fekete iszapot, és járhatatlan sártengerré változtatja a pusztát. Jaj annak a karavánnak, melyet a kevirén ér az esőt hozó pusztai szél, a bad-i-kevir! Ilyenkor lerakják a terheket, és megpróbálják a tevéket a szilárdabb sórétetre, a nemekre menteni. Ha kitart az eső, hiábavaló minden igyekezet, vergődés: az állatok lába belesüpped az iszapba, leroskadnak, és kimerülten megadják magukat a sorsnak. Ilyenkor a hajcsárok már csak a maguk életéért küzdenek. Sokan odavesztek már, és nem is mer senki az útnak nekivágni, csak ha teljesen száraz az idő. A karavánok Dsandakban gyűlnek össze, ahol összeszűkül a kevir, és innen indulnak északnak, hogy egyetlen, erőltetett éjszakai menetben átszeljék a sós pusztát. Anareken át ők is Dsandakba tartanak majd, hogy egy nagyobb karavánhoz csatlakozva, talán első európai-ként átkeljen a kevirén.

Csikorogtak a fékek, fényszóró csapott a szemébe, sóbálvánnyá meredve állt a feléje csúszó autó sugárnyalábjában. Az úton kelt át éppen, amikor a beláthatatlan, derékszögű kanyarba hatvannal bezúgott a BMW. Fél méterrel előtte állt meg. Baseballsapkás fej hajolt ki az ablakon: – Cccccc! Szaporábban, öreg! – Nem is durva, inkább lesaj-

náló volt a hang. Felocsúdott, és oldalra lépett. Ahogy az autó lassan elhúzott mellette, a lehúzott ablakon áradó zene lüktető basszusa szinte hasba boksolta. Fiatal srác ült a kocsiban, lehetett akár a Dixi is. Fellépett a járdára, és nagyokat lélegzett. Nem tett jót neki az ijedelem. A fülében érezte felgyorsult szívdobogását, éles fájdalom indult el a bal vállától, szétsugárzott a mellkasában, szeme előtt vörös karikák táncoltak. Megkapaszkodott egy kerítésoszlopban, és görnyedten várt. Nem érzékelte, meddig tartott ez az állapot, de aztán az agyában tekergő tüzes kígyók hirtelen semmivé fozlottak, minden fájdalom egy csapásra elmúlt, látása kitisztult, érzékei csodálatosan megélesedtek. Tele lett a nyári éjszaka egzotikus illatokkal, titokzatos susogással, lágy fuvallatokkal. Távoli kolompszó ütötte meg a fülét. Kiegyenesedett, és határozott léptekkel továbbindult. Elhaladt a háza előtt, épp csak egy oldalpillantást vetett a sötét ablakokra, a kert árnyai közt meg-megiramodó, nesztelen macskákra – ellesznek ezek magukban is –, és a kolompszó irányába tartva kiért a kis füves térre. Gulam Husszein lépett eléje: – A készletek rendben, a tevék felmálházva, és Avul Kászim és Rahim is megérkezett. – Akkor indulhatunk – mondta a Tanár Úr talán kissé ünnepélyesen, és a hajcsárok noszogatására apró nyögések, böfögések kíséretében felálltak a tevék, és sorban nekiindultak a hosszú útnak.

Dübörgött a basszus, a srác ütemesen verte a kormányt, és visszafelé jövet is hatvannal vette a beláthatatlan kanyart. Lett volna ideje megállni, de az úton átkelő nagy, sötét állatok sorának látványa egy pillanatra lebénította. Túl későn és túl nagy erővel taposott a fékre, a BMW kisodródott, a kerekek a sekély árokban megakadtak, az autó pördült egyet a tengelye körül, és az árok túlsó felén újra a kerekeire állt. A motor kerregett egyet, aztán leállt, a zene elhallgatott. A kocsori orra és oldala összevissza horpadva, a szélvédő egyben kiesett. Ült a srác az ülésen, keze a kormányon, és kimeredt szemmel, sokkos állapotban nézte, ahogy a tevék sora lassan eltávolodik a kertek között kifelé vezető ösvényen halk kolompszó és imbolygó, sárga lámpások kíséretében.

Az öböl felől gőzsíp hangja hasított a langyos, nyáresti levegőbe: ha késve is, de megjött a heti hajó Batumból.

Tóth Judit

KARÁCSONYI ESŐ

Daniel G. születésnapjára

A záporok langyos fonalakon peregnek,
ideleln szétszóródva ellepik a kertet.
A vizes négyszög legalja színig tele
árnyalakzatokkal és halakkal, homállyal.
A fűz, a kőris gubancos gyökérzete
együtt hullámszik a legbelső éjszakával.
De a hideg talajnak föld alatti terve
ezt-azt megtartana és új sövényt teremne.

A régi gyep kéklő haja, rancos szakállá
mint hogyha lassan átúszna a halálba.
De nem. Csak lappang és derengve borzolódik,
amíg a párás délután ráboltozódik.
Megtart egykori formákat, míg torz csomóit,
a rongyleveleket mossa a téli zápor.
A régi hinta kötele lendül, magától,
az üres deszka egy valamikori nyárból
süt fel, s a gyerekdzsungel tömör fényű lombja
rávillan az ázott, halált váró halomra.

És őríz a kert visszhangokat, helyeket.
A csatakosra gyötrött mogyoróbokorból
felszáll a suhogás. És valaki nevet.
Nem nőtte be a fű a játéktérpet.
Félálmában a kert így teljesíti dolgát,
megőrzi lábnyomát annak, ki egykor ott járt.

Még megvan a törött pad meg az asztal.
Valamelyik alakodban majd itt marasztal.
Ahogy itt hintáztat a karácsonyi zápor,
ősszel majd a rozsdás erdőből is kilátszol.
Amíg belemosódol messzi otthonokba,
elköltözől, s álöltözékben itt maradsz,
a kerti lépcsőknek repedező falánál,
mohos kövek között, a régi rózsafánál
mely alvó újszülött hajtásokat fakaszt,
az egyik arcod mindig
itt várja a tavaszt.

EGY PÁLMAFÁRÓL

Minden szónak
ellentéte a másik.
Mégis csak a kontrasztok lüktetése,
amiből a minden élet kivirágzik.

A vaskos öreg pálmafa
megtévesztő alázata,
amint föntről oldalra görnyed:
mintha már szimatolná,
vagy nyelné is a földet.

Szürkére égett és bozontos a feje.
Vénen lefelé konyuló,
de még csúcsos minden levele.
Belülről az idő harapta át,
meghasogatva hordószéles hasát.

Úgy alszik, mintha nem bírná tovább,
pedig fogyó ereje által
szembeszegül a pusztulással.

Rozsdavörös törzse,
sebesült kérge várja:
készül a többéves agóniára.
Egyszer majd halálra veri a nap,
s a teste még mélyebben meghasad.

De az elégett lombozat fölött,
a déli tenger kora reggelében
nyílik sok kis világoszöld tenyér,
s bámulva új ruganyos idomát,
az égető napot rögtön magába issza.
S új meg új ívelt levelét kinyitva
egyik a másikat lökdösi tovább,
telenövik a halott koronát.

Gerevich András

ODÜSSZEUSZ

*Hús évig nem a saját ágymban reggelizem.
„Bolyongás, elhagyatott hazatérés.”
A jósdá olyan hús volt a nyári melegben,
a félsötétben izzadt testét átrázta a hideg.*

Elbújni hús év elől. Otthon parasztnak öltözött,
köpködött, hülyeségeket mormolt, megfogdosta
a férfiakat. Nemezkalap rejtette ápolt haját,
hosszú ruha leplezte, hogy nem vézna, mint a pór.

Ekét ragadott, befogott egy szamarat
és egy ökröt: egyet a nyárnak, egyet a télnek.
Még hajnalodott, szúnyogok csípték a nyakát.
Semmi értelme hús esztendőnek. Semmi.

Sóval hintette a felszántott földet: saját országa
kiszáradt tenger. Remegett a szája, akár a bolondnak.
Agamemnón, Meneláosz és Palamédész mégis
rátaláltak, a három király ajándék nélkül jött.

Az egyik lágyan szólította, mint az alkony,
de hiába, a második férfiasan, mint a dél,
tovább szántott, és mérgezte a földet. A harmadik
kiáltott, mint a reggel, a hajnali ébredés. Hiába.

Felkapták az újszülött trónörökös, Télemakhoszt,
és az ökör elé hajították a földre, a porba.
Kitisztult az atyai szem, és érte ugrott, sós kezével
ölbe kapta, szakadt rongyaihoz szorította.

Odüsszeuszt vállon veregették, nevetve.
Este jó bort ittak, szolgák masszírozták vállukat,
még nőkről beszéltek hadműveletek helyett.
Részegen egymást ölelgették, hogy erőt gyűjtsenek.

Tatár Sándor

ODÜSSZEUSZ, VÉGLEG OTTHON

A nyári éjbe tűzdelt illatok
Fölneszel és megszólal egy madár
Feloldódom abban, hogy itt vagyok
; erre „készültem” évek óta már

A béke meg nem fogható
Talán nincs is. Tán éppen ez: a nemlevés
Talán a forró párát oszlató
hit, hogy az idő nem kevés

A lélek mintha járna még
az orron át, ki-be, ki-be;
de testbe már csak álcaképp
Már nincs szüksége senkire

A szertefröccsent göncölök
örködnek a... nos, mi felett?
és épp ráérő ördögöt
keresnek frusztrált istenek

Te a lelátón szundikálsz;
 rád nem tartozik már e meccs
 – vagy így hiszed és így csinálsz,
 és, mert nem szállsz be, megnyered

Alszik az aszfalt, fű, a tó
 Az utak megdermedt folyók
 Tenger minden, de nincs hajó
 A távolságot, mint üveggolyót

.ÖLT.

Jobban elvegyül, mint búza közt konkoly;
 még nem írta le semmi hivatal –
 rá nem jössz, hogy *rá* mi jön olykor,
 a Múza *éppen tőle* mit akar?

Ki nem mutatja azt a vérkép,
 nem jelzi stigma, billog s semmi jel;
 hogy el van-é már veszve végképp,
 vagy meg is dicsőülhet még, ha nem figyel.

Csak él közöttünk itt bele a vak
 világba – aszkéta, gourmand, mind lehet
 ; ólálkodnak körötte a szavak...

Csigalassú vagy siet; egyképp rejtély,
 melyik miért, így némelyek azt mondják: **mert mély...**
 – s ha azok értik jobban, kik legyintenek??

Vörös István

A FEJLŐDÉSRŐL

Egész éjjel járnak a teherautók.
 Üresen érkeznek, a rakományuk,
 mint egy lengő vaslánc, zörög.
 Telirakva hajtanak el, a földet
 viszik onnan, ahol kellett, oda,

ahol nem kell. Teherúrhajók
hordják a Holdra a szemetet,
a vírussal fertőzött marhahullát,
a sikerületlen hasonmásokat.

A Holdon nincs élet, de van halál.
A tehenek felfúvódva lépegetnek, egy
használhatatlan tenyérben megül a homok.

Percek nem telnek, de napok
igen. A változás hideg és buborékos.

Egész éjjel járnak a teherautók.

A HALANDÓSÁG MUNKÁBAN

Az ember különféle okokból
lesz halandó. Van, aki azért,
mert éhes és szegény. Más
intellektuális úton jut el odáig.
Megint más karrierizmusból.
És van, aki azért, mert beszari.

– Mi lesz, ha nem halok meg?
Talán megharagszik rám a temető-
felügyelő? – Aki jól tud
meghalni, annak adjuk ezt az
állást. Jól, gyorsan és

zavart nem keltve meghalni,
ez a jelszavunk. – Annyi esze van,
még a halált is kitalálná
Isten helyett, de mivel Isten

sincs, őt is kitalálja. Kitalálja
a halált, és eladja fekete kenyérért,
kitalálja Istent egy fej vörös-

hagymáért. A pokolban egy ördög
hagymaszárat nyújt neki. Belekapaszkodik,

és az ördögöt maga mellé rántja.

Litvai Nelli

TRIGORIN DÉLUTÁNJA

A váratlan áprilisi kánikulától letaglózva ült az Irinától kapott íróasztal előtt. Áporodott borszag áradt belőle, az éjszaka hordaléka, a Château des Fleurs mulatóhely szivarfüsttől és léha nők illatától súlyos párája, letörölhetetlenül beleivódott bőrének pórusaiba, vastag réteget vont italozástól elnyűtt arcára. Mutatóujja tövig rágott körmével az asztal lapján sokasodó tintapacákat kaparásztta, egy sort sem írt még, pedig már a delet is elharangozták.

Váltogatta a színeket, tematikusan. Már napokkal korábban eldöntötte, hogy kék, lila, fekete, piros vagy zöld tintával ír, a választott szín köré aztán folyondárként tapadtak a betűk. A történet és a szín viszonya. Számptalan elméletet gyártott erről, igaz, csak magának, még részegen sem beszélt róla senkinek. De most képtelen volt dönten. Irinára gondolt. *Elhagyott, elhagyott*, ismételte magában, miközben fénytelen tekintete a sorba rakott tintásüvegeken kóborolt. *La vieille putaine!* Amikor az asszony fia meghalt, nem sokkal azután, hogy ő, aki tíz évvel fiatalabb nála, visszament hozzá, azt hitte, sosem fogják elhagyni egymást, kapcsolatuk egyre mélyebb, bonyolultabb lesz. „Mon fils, mon chéri!”, a vállán zokogó asszony szavai mintha őrá vonatkoztak volna, a fia is ő lesz ezentúl, a kettős szerep lehetősége izgalommal töltötte el. *Erekción volt*, emlékezett, és vörös foltok lepték el az arcát, *de ő észre sem vette, nem hát, én barom, szerepet játszott, parbleu!, valamelyik szövegét mondta, talán Racine-tól, merde, persze hogy Racine-tól, a Phaedrából.*

Összébb húzta magán a selymes, puha anyagból készült bordó háziköntösét. Ezt is tőle kapta. Löttyedt hasa teljesen eltakarta előle az ágyékát. Hirtelen mozdulattal a bojtos öv két végéhez kapott. Szorosra húzta maga körül. *Hogy elhúztam. Ennek is ő az oka. Csak ülök és zabálok. Comme un porc! Mint egy csüngő hasú disznó.* Ujjaival markolásztta, tépete, szaggatta a hajas redőket. A heves mozdulatoktól köntöse szétnyílt, és ő hosszan, a bosszúálló elégedettségével nézte kiserkedt vérének szövevényét, amely egyre jobban behálózta testét. *Írok neki!* Az ökléből áradó dühtől a finom tollhegyen hajszálnyi rés keletkezett, vonalukban megduplázódva sorjázta a vörös tintával rótt, indulattól kuszab betűk. Már a lap alján tartott, amikor összetépte. Lassan, szinte élvezettel szaggatta egyre kisebb és kisebb darabokra, egészen a téphetőség határáig, betűnyi fecnikre. A tollnak sem kegyelmezett. Először a hegyét feszítette ketté, majd a borostyánkőből készült szárat törte szét a Louis Quatorze-szék karfáján. A megkövesedett gyanta sokáig ellenállt, mély rovatkákat hagyott maga után, felsebezte az aranyozást.

El sem olvasná. Soha egyetlen sort sem olvasott tőlem. És azokon a szörnyű összejöveteleken, mon dieu!, úgy vonszolt magával, mint egy pórázon tartott kutyát, én meg csak türtem!, Húzd ki magad!, ripakodott rám az ajtóban, és pár perc múlva már úgy beszélt az éppen kiadásra kerülő könyvemről, mintha ő maga írta volna, engem idézett, la gourgandine!, a félálomban fülelébe nyögdécselt szavaimat, a részegség szóáradatát, amely véget vet a bizonytalanságnak, amikor szállnak a szavak, szállnak, és hiszel is bennük, hiszed, hogy életre kelnek majd ott, a papíron, zölden, kéken, vörösén. Ő pedig mindent megjegyzett, minden szót. A ribanc! A karja átfont, a szeme csillogott, mesélt, rólam mesélt, mintha legalább akkora kincs volnék, mint ő maga. Quelle comédienne!

Miközben Irinára gondolt, fel-alá járkált a szobában, ujjhegyével finoman megérintette az útjába kerülő bútorokat, dísz tárgyakat. Leltározott. Mennyi mindent kellene egy fuvarosra bíznia, hogy vigye el neki, borítsa le mindenestül a sok törékeny, drága holmit a Nyevszkij proszpekten levő ház elé!

Merde! Nem adok vissza semmit! Megszolgáltam, meg, az utolsó vacak kis nippet is! Még a múlt héten is megszolgáltam, avec coucherie!, azt a szörnyű ízléstelen porcelánt, valami libapásztorfiút ábrázol a kedvesével meg a libájával, Charmant, n'est-ce pas?, én meg csak bólogattam. Na azt, azt visszakapja. Adja oda neki, annak a huszonévesnek. Merde!

Zaklatott mozdulatokkal csomagolópapírt, spárgát vett elő, többszörösen körbete-
kerte a porcelánt. A madzag egyik végét a fiúalak nyakához illesztette, jól meghúzta, majd a lányka nyaka következett. *Fulladjatok meg! A libákkal együtt!* A spárgát újra és újra rátekerte a kecses libanyakra. Aztán behívta az öregot.

– Vidd el neki! Most! Azonnal! De ne neki, a kapusnak add, még megkérdezi, hogy vagyon, nem beszélhetsz rólam, megértetted?

Pénzt nyújtott felé.

– Ints le egy fiákert, ne gyalogolj, meleg van. És nehogy elidd, kocsira adtam, haza-felé hozzá! pirogot a Krilov utcából. Tízet hozzá, tízet!

Bezabálok! Bezabálok!

Lefeküdt a pamlagra. A finom szövésű baskír szőnyeget, amellyel az ágyat letakar-
ta, azt is tőle kapta. A sok használattól, napjai jelentős részét itt töltötte, már alig ki-
vehetővé kopott a fátyolba burkolt, ájult lányt magához ölelő dzsidás katona alakja. Csak lovának riadt tekintete nem sínylette meg a délutánokat felemésztő mindennap-
os heverését. Ahogy ujjai a finom bogocskákhoz, a tág pupillákhoz értek, arra gon-
dolt, hogy talán az ő tekintetébe is ugyanaz a riadalom költözött, nem mehet embe-
rek közé, mert észreveszik rajta, menekülnie kell, elbujdosni. *Vagy ha az a másik, la petite, visszajönne hozzám. Igen. Ez a megoldás. Nem csupán megoldás, megtorlás. A szavak hason-
ló hangzása gurgulázó nevetésre készítette. Zölddel írok neki, a zöldet szerette, mindenben a zöldet. A természet színe, az erdőké, a mély vizű tavaké, sorolta, hosszan beszélt a fenyvesekről, a pisztrángokkal teli patakokról, a kövek közt surranó gyíkokról, levelibékákról, zöld!, zöld! Pör-
gött-forgott, zöld ruhája lebbent, én meg csak néztem, csodáltam azt a vézna kis testet, a fiatal-
ságot, amelytől elszoktam Irina mellett.*

A nagy lendülettel belemártott toll szárazan bukkant elő a tintásüvegből. *Kifogyott! Pont most! Amikor az életem függ tőle!* Irina egyre csak lilát meg vöröset hozott neki, ő meg, van annak már egy éve is, hogy utoljára bent járt a nyanya árudájában, pedig az-
előtt szinte naponta órákon át kutakodott a régi könyvek, metszetek, színes papírok, tollhegyek, tollszárazak, itatósok és mindenféle kacat között. *Ha most lemegyek, soha nem írom meg azt a levelet. Kikeverem.* Kapkodva nyúlt a kék és a piros üveg után, töltögetett az üres üvegbe hol ebből, hol abból, próbálgatta a színt, nem tetszett neki, hol hival-
kodó volt, hol túlságosan sötét, komor. Utoljára a vörösből töltött hozzá, de nem fi-
gyelt, a tinta túlsordult az üveg száján, és akár egy folyó deltája, szeretszét ágazott az asztal hajszálvékony repedéseiben. De a színnel, végre-valahára, elégedett volt. Magas hegyek zuzmó lepte meredélyeit juttatta az eszébe, őszi mezőket az alkony óráiban, so-
sem látott, távoli óceánokat.

Az első sorok gyöngybetűi fokozatosan estek áldozatul egyre zavarosabb gondol-
tainak.

Kedves Nyina!

Meglepődés, tudom, levél tőlem, ugyan, képzelgés, gondolod, már szorítod is össze ajkad, két vékony, élettelen vonal, fölötté rémülettől táguló orrcimpa, a selymes, vékony bőrön átütő kis porcogók. Elég, ha egyetlen betűmet látod – ismered őket, jobban, mint bárki más, a kéziratokból, istenem, hogy faltad minden sorom! –, és ott lenn, a szád körül rég elfelejtett mosolyok ráncai már is keserűen tartanak a föld felé.

Egy pillanatra felnézett, érezte, hogyan ölt torz, kemény vonásokat az arca. Kapkodva írt tovább.

Magam előtt látlak, és előnt a düh. Mindenről te tehetsz! Miért változtál meg, csak úgy, egy csapásra, hirtelen! La pauvre! Ah, la pauvre! – mondogatták társaságban az álnok, nyafka hölgyemények. És én?

És én? És én?, ismételte egyre hevesebben, felállt, hadonászott a levegőben. És én? És én? Egész testét, még a fülét is előntötte a forróság. Meg kell nyugodnom. A pulzusom is szapora. Az ablakhoz ment, kinyitotta, azt hitte, néhány erőltetett, nagy levegővétellel megoldja szíve rendetlenkedését. Lentről csak zaj és bűz áradt felé. Visszamenekült az asztalhoz, ujjai újból kerekded betűket formáltak a papíron, hogy aztán egyre kivehetetlenebb maszatként érjenek majd véget a lap alján.

Az éjjel meleg déli szél fúj, érthetetlen, ebben a városban!, áprilisban! Az afrikai partok homokszemcséi csapódtak az ablakomnak, kibírhatatlan volt, szaggatott a fejem, tudod, ott annál a kis dudornál a halántékom mögött, ahonnan vékony kis ujjaid annyiszor próbálták elűzni az író-olvasó találkozókat utáni elviselhetetlen lüktetést, ó, azok a kis körkörös mozdulatok, lágyak, mint a szélben rezdülnő fűszálak érintése, miért is kellett abbahagynod? Járkáltam fel-alá, és amikor eluntam a haszontalan járkálást és a még haszontalanabb ébrenléteket, az íróasztalom legsós fiókjába nyúltam, legalább rendet csinállok, gondoltam, ha már így elkerül az álom, és tudod, mi akadt a kezembe? Az a sirályról szóló novellavázlat. „A part kotorványán ült a szürkés színű madár, homlok-holdja elefántcsontfehér, majd útra kelt, víz tükrét pedzte, nyomában fénybarázda támadt...”

És akkor eszembe jutott, hogy nem is olyan régen, vidéken, Irinánál, hiszen úgyis tudod, Samrajov, az a nagyhangú, kellemetlen alak, miközben a preparálás fortélyait magyarázta, milyen tolakodón mutogatott egy kitömött madarat. Hogy érintsük meg, azt akarta. De én nem mertem, csak néztem messziről. Holtában is hogy fénylett a tolla!

Majd folytattam az olvasást odébb. „Körmös sas karmaiból szabadította ki, de későn, mikor már síróbagoly rikoltotta halálát, véréből festett hab fodrozódott a vízen.”

Felnézett. A múlt emlékei egybemosódtak, úgy kavargtak a szeme előtt. A madár vékonyka csontjaira női hús, selymes bőr borult. Hangokat is hallott. Kétségbeesett vijjogás és asszonyi zokogás elegyét. Egy pillanatra becsukta a szemét, megrázta a fejét, nyugalmat erőltetett remegő ujjaira, és folytatta az írást.

Rólad szólna? Nem hiszem. Én hagytalak el, ez igaz, de miért? Mert te úgy akartad. Soha ki nem mondtad, de hónapokon át minden azért történt, hogy én ne bírjam tovább. A rendtelenség, az örökös fáradtságod, a szándékos kicsinyességed, a pecsétes pongyolád. Ne hidd, hogy nem láttam a szemedben az öröm villanását, amikor valami ostobasággal kikészítetted, micsoda dia-

*dal volt neked minden üvöltésem, gondosan felállított kelepccék, hurok hurok után, vermek, csap-
tatók, amelyekből szabadulnom kellett, hogy te légy szabad. Quel raffinement, madame!*

Ököllel verte az asztalt, hiába, az egész testét előntő harag nem csitult, sőt, mintha fokozódott volna, tajtékos hullámként csapott le rá, fulladozott tőle. Menekülnie kellett, elérni a fövényes partot. A hirtelen mozdulattól felborult a karosszék, egyik ágaskodó lába ügyesen becsusszant a köntöse és a lazán lógó bojtos öv közé, szinte felök-lelte, ő pedig felbukott, homloka nagyot koppant a szék lábától összekaristolts padlón. *Merde!* Vállának ízületei halkan roppantak, ahogy a háta felé vagdalkozott.

Az öreg állította talpra. Nesztelenül jött, mint mindig, szó nélkül tette le a piroggal megrakott tálat, megfordította és a helyére tolta a felborult széket, kiment. Ő pedig, mintha nem is ember, hanem eső áztatta homokzsák volna, visszazuhan az asztal elé, az évszázados csapolások halkan roppantak a súlya alatt. Két kézzel nyúlt a tálba, tömte magába az ételt. *Ettől majd megnyugszom.*

A tizedik kifordult a szájából, a nyállal elkeveredett ragacsos tésztahalom a két combja közé hullott, kapkodva szabadulni próbált tőle, de a helyzet egyre rosszabb lett, ujjai egymáshoz tapadtak, már a papucs is ragadt a lepottyanó galacsinoktól. *Még ez is!*

Az öregért kiáltott, és ahogy megérezte a háta mögött, már átkozta is, őt meg a tésztát.

– Sületlen a közepe, csupa kovász, honnan hoztad, biztosan a kirgiz negyedből! Onnan nekem nem kell! Rajtam te ne spórolj a magad zsebébe, oda többé nem mész, megértetted? Az istenért, hozz már egy rongyot!

Az öreg szája alig észrevehető kaján mosolyra húzódott, szó nélkül kiment, szótlannul visszajött. A kezében szorongatott szivacsból még áradt a Fekete-tenger enyhén sós illata, kövér vízcseppek hullottak a padlót borító perzsaszőnyegre. Ahogy a nyúlós tésztától maszatos combokat tisztogatta, reszketeg kezének gacsos ujjai hozzá-hozzáérttek a petyhüdt bőrhöz. Furcsa érzése támadt, felnézett, megdöbbsent gazdája kétségbeesett tekintetétől. Szinte hangtalanul tette fel a kérdést.

– Baj van, uram?

– Nincs. Hagyjál. Eredj a pokolba! Salaud!

Szavai elvesztek a zihálásban. Csak amikor látta, hogy az öreg mögött becsukódik az ajtó, akkor üvöltött, hogy ő maga is beleremegett.

– Készíts fürdőt! Aztán ne is lássalak! – majd halkabban folytatta. – Odaadtad neki? Mit mondott? Kérdezett felőlem?

Az öreg résnyire nyitotta az ajtót, szemét a padlóra szögezte, úgy felelt.

– Nem, uram. Hiszen te magad mondtad, hogy a kapusnak adjam.

És nem szólt az utcáig kiszűrődő hangokról, a kacagásokról, amelyeket jól ismert ő is, hallgatósza sem kellett, hallotta őket éveken át, kisebb-nagyobb megszakításokkal, ebben a házban, ahogy visszahangoztak a folyosókon, betöltötték a ház minden zugát.

– Na, eredj!

Ahogy az öreg mögött becsukódott az ajtó, a mutatóujjai közé szorította a homlokát, és egyre csak fogadkozott. *Nem gondolok rá, soha többé nem gondolok rá!* Szinte lyukat fűrt mindkét halántékán, ujjainak érintése már-már fájdalmat okozott neki, a mondat egyre artikulátlanabban tört elő belőle, míg végül egy halk sóhajban elenyészett.

Többször is elolvasta a másiknak írt utolsó mondatot: „*Quel raffinement, madame!*” Egy ideig közönyösen szemlélte saját kacskaringós betűit, időre volt szüksége, hogy

folytassa, mert éppen azt érezte, hogy valamiféle sivárság lepi el, üresség tölti ki és keríti hatalmába. *Micsoda paradoxon! Mintha a semmit érzékelném!* Időre volt szüksége, hogy erre a nőre tudjon gondolni, hogy őt lássa maga előtt. „*Quel raffinement, madame!*” – olvasta tán éppen huszadszor, amikor végre, először lassan, majd egyre hevesebben, bólogatni kezdett. *Az! Az!*, suttogta, és máris újra sercegett a tollhegy a papíron.

De hallom, megérte, sikered van. Úgy fél éve járt nálam Anton Pavlovics. Méltatta Iphigeneia-alakításod. Hogy nincs párja! No persze ott, a Krasznajarszki járásban, az Urálon túl, közel a mongol határhoz, gondolom, ott könnyen lehattél enfant gâtée. De most itt vagy, alig hatvanversztányira!

Felállt, járkált. *Három óra alatt ott lehetnék. Ha ügyes a kocsis. Nem. Előbb a levél, majd aztán, majd aztán meglátom.* Érezte, hogy ostobaság, amit csinál, de mégis meg kellett írnia ezt a levelet, nem bírta nem megírni, de hogy miért, azt maga sem tudta. Arra gondolt, hogy nem lesz könnyű elküldenie, hogy napokon át zsebből zsebbe téve hurcolja majd a bulváron, ott settenkedik a postahivatal körül, míg egyszer, mint valami sóhaj, kiszakad belőle a mozdulat, és pontban zárás előtt átnyújtja a karikás szemű, törődött postáskisasszonynak, aki fel sem néz, ráüti a stemplit, és már löki is be, durván, női kézhez méltatlanul, a kis üvegablakot. Szinte hallotta a csattanást. *Merde! Les salauds, là, dans le bureau de poste! A végén még nem küldöm el. Csak azért is elküldöm.*

Visszaült az asztalhoz, de épp hogy belemártotta a tollat a tintába, látta magát, ahogy kiset a postahivatalból az utcára, befordul a sarkon a Zemljanij-gorod felé, hogy megnyugvást találjon a folyóparton. És akkor ott, annak a férfinak az arcán, aki ő, észrevette a rémületet.

Hát persze! Rájött, hogy gőz fölé tartják a levelét! A levelem! A kielégületlen, férfitra éhes, pörsevényes homlokú, mitesszeres orrú lányok az én mondataimon viharásznak: Ni, a sikeres író, akinek egyre-másra adják ki a regényeit, ír neki, annak a kis vidéki tragikának! És bár nem látták még soha színpadon, igaz, én sem, egymást taszigálják, úgy ugrálnak fel a csomagos pultra, és nagy szemforgatással, szívhez szorított kézzel, potyogó álkönnyekkel, fulladozó köhögéssel gúnyolják a nőt, aki valaha az enyém volt, ahogy a La Dame aux camélias-t adja elő. Merde!

Indulatosan felállt, szabadulni próbált az egyre gyorsabban pergő képektől, de képzeletében a postáskisasszonyok már messze jártak, főként szobalányok, lógó mellű dadák fülébe sugdostak, azok meg vitték a hírt az úri konyhákba, lakájok, párától izzadó szakácsnők közé, akik jó alaposan megfűszerezve tálalták a vacsora mellé, és a hír estére már valcer hangjai közt keringett a szalonokban.

Az egész város rajtam nevet! Az erőfeszítéstől, amellyel agytekevénységeinek rejtett zugából akarta kiűzni a már-már egymásra torlódo képeket, teljesen kimerült. Hátradőlt a széken, lélegzete lelassult.

Az öreg finoman megérintette a hátát.

– De jó, hogy jöttél!

Szerette volna megszorogatni az öreg kezét, de az önkéntelen mozdulat irányt tévesztett, és a saját vállán ért célba.

– Persze, a fürdő. Megyek. Soha jobbkor.

A fürdő vizébe cseppentett illóolajok levendula és kakukkfű illatát keverték a lassan gomolygó gőzbe. Ahogy alámerült, mintha csalán csípte volna vastag hurkákba gyűrődő hasát. Felszisszent. A forró víz égette a dühödt karistolásokat. Ahogy csitult a fájdalom, úgy nyugodott meg ő is. Az aromás pára finoman rátelepedett az arcára, apró

gyöngyöcskéek lepték el magas homlokát, és gurultak lefelé csukott szemhéján át a szája szögletéig, ott elidőztek egy kicsit, majd fürgén leiramodtak, hogy a finom habbal elkeveredve beleolvadjanak a kád vizébe. *Ez jó. Most nem gondolok semmire.*

Mint akit kicseréltek! Szokatlanul könnyedén szállt ki a kádból, határozott léptekkel a gardróbhoz ment, másik köpenyt vett elő, azt a fűzőld színűt, amit a másiktól kapott. Miközben felöltötte, hangosan nevetgélt. *Hogy szeretnek háziköntöst ajándékozni a nők! Hiszen értem én, nem mindegy nekik, minek az övét bogozzák, milyen hajtóka alá csusszan be a kezük.*

Újra leült az íróasztal elé, új papírt tett maga elé, fehérsége, sarkainak derékszöge nyugtatóan hatott rá, új tollat vett elő. *Új toll, új hang!*

Kedvesem!

Bízom benned, tudom, hogy a fiókod mélyén őrzöd majd ezt a levelet, nem lobogtatod a részeg, vidéki színészcsurhe előtt: „Lássátok, szeret!” Mert szeret, de mégsem, érzem én is, hogy nem ilyen a szeretet, mint az enyém, te magad mondtad, istenem, hányszor mondtad, sírva, tele kétségbeeséssel az elején, átkozódva, kiabálva a vége felé, hogy én nem tudom, mi az, áldozni másokért, nem is tettem meg soha, senkiért. Honnan ez a nincs? De hiszen tudom, régóta tudom, csak ilyesmiről nem beszél az ember. Milyen nehéz kimondani: nem szeretett az apám, nem szeretett az anyám.

Alighogy leírta, önkéntelen mozdulattal már át is húzta volna az utolsó szavakat. Tétovázott. *Nem. Végre-valahára beszélek róla! Sietősen róttá tovább a betűket.*

Még most is látom magam, ahogy pattanásos arcú kamaszként könyörgök apámnak, vigyen fel magával a katedrális tetejére, amelynek ő volt az építőmestere, és látom őt, látom a tekintetében a megvetést, hallom messzire süvöltő hangját: Te csak maradj a földön, nem való neked az ég, nem értesz semmihez, még a vakolókanál is kifordul a kezedből, kövér vagy és buta, rád nézni is rossz! És az anyám, jaj, istenem, soha, egyetlen szóval, egyetlen mozdulattal nem védett meg, inkább kacagott, átölelte az apámat, nyelve hegyével megnedvesítette az ajkát, és úgy csókolta meg a füle mögött. Nehéz annak szeretni, akit nem szerettek.

A kezébe temette puffadt arcát. Évtizedeken át menekült gyerekkorának fájdalmas emlékei elől, elfojtotta őket, nem gondolt rájuk, és közben egyre csak bizonyítani akart, miattuk törekedett egyre felfelé. *Lássák be végre, tévedtek, csak nekem való az ég, a halhatatlanság, rájuk meg szenilis öregkor vár, feledés, pálinkába áztatott kenyér, miközben én kaviárral, homárral, pástétommal, kotlettel megrakott asztalról eszem, francia pezsgőt és Grand Marnier-t iszom, nők bámulnak, zsebemben ropognak a nagy címletű bankók, édes élet, az, igen, az lesz az enyém!*

Menekült egy másik emlék elől is, sem beszélni, sem írni nem tudott róla, pedig most kellett volna megtennie, megírnia mindent azokról a napokról, amikor hirtelen eltűnt mellőle a felbukott tej szaga, amikor véget értek az éjszakai virrasztások egy kiságy felett, amikor utoljára szorongatta markában a már kihűlt, aprócska kezét. Ehelyett, amikor újra a kezébe vette a tollat, csak arra gondolt, hogy talán hasznos, ez a szó jutott az eszébe, hasznos lenne tovább sajnáltatnia magát.

Tudod, ma petite, ha már egyszer, egyetlenegyszer!, ott láttad a neved egy könyv gerincén Timesszal, aranyfestéssel nyomva, véged. Mert írnod kell újra és újra. Ha nem megy, ugyan mit válaszolsz a nyüzsgő, felszínesen csevegő társaság kérdésére: „Mondja, mit ír?” Hallgatsz kukán? Mondod, hogy semmit sem, mert épp nem érdekel semmi, hogy csak üldögelnél, bámulnál

kifelé az ablakon? Inkább rögtönzől, hazudsz, kitalálsz valami ostoba történetet, melyet aztán meg is kell írnod, mert a bájolgo, butácska nők már viszik is körbe: „A kedves X. Y. – ha tudnák, hogy utálod, hogy épp nekik vagy »kedves«! – már megint milyen érdekeset ír, ha készen van, ha kitette az utolsó pontot, a kéziratot legelőször nekem olvassa fel.” Ajkukon felfénylik a rúzs, szempillájuk megremeg, micsoda élvezet, nekik. Neked meg szörnyű teher.

Elgondolkozva letette a tollat. Nem fogja megérteni. Azt mondja majd, mindez csak nyafogás. Még megharagszik. Pedig épp az ellenkezőjét szeretném, visszahódítani, magamhoz édesgetni. Tényleg azt szeretném? Őt szeretném? Hevesen bólogatott, folytatta az írást, szinte sercegett kezében a toll.

Azt olvastam valahol, talán valami honi költeményben, hogy mi, művészek kihalt, magányos ösvényen haladunk fölfelé. Ostobaság, bárcsak az lenne, de nem az, sokkal inkább széles állé, amelyet fák helyett fürkésző szemek szegélyeznek, téged néznek, a nők vágyakozva, a férfiak leplezetlen irigységgel. Hogy tudd, ez a második okozza a nagyobb mámort, gyönyört, teljesebbet, mint amit ágyban lelhetek bármilyen izgatónő testtel, kivéve a tiédet.

Kezében megállt a toll, felnézett. Elhiszi vajon? Hogyan hinné, hiszen nem igaz. Miért hazudjak? Megpróbálok nem hazudni. Még ha Irinának írnám. Különbösen is, nem örömmel, inkább szorongással tölt el. Összegyűrte, és tiszta papírt vett elő, de csak ákombákomokat rajzolgatott rá, felismerhetetlen kacskaringókat, maga sem tudta, mit rejtenek a szél-tében-hosszában összevissza futó vonalak. És ha mégis kocsiba ülnek? Odamennék hozzá? Ölbe kapnám? Vajon eltaszítana? Csontos kis öklével verné a mellkasom, mint régen, amikor hajnalig tartó ivászatok után ruhástul dőltem rá az ágyon? Bezzeg Irina! Hogy kacarászott! Török bugyogóba, színesen tekergő fátolszövetekbe burkolt aszott combjai közül nedvesség tört elő. Az emlék csigolyáról csigolyára, lentről felfelé haladt, tekervényes utakon hipofízisének mélyére hatolt. Rémülten felállt, hogy sietős léptekkel, ablak- és ajtónyitogatással nyugtassa felhevült testét. Még csak négy óra van, és nem bírom tovább! Ah, nom d'un chien! Kikiáltott az öregnek.

– Hozzál inni, mindegy, hogy mit, vodkát!

Egy ideig várt, de a hiábavaló várakozástól csak ingerültebb lett. Kirohant a konyhába. Az öreg széttárt karral állt a tálaló előtt. Az arcán megvetés keveredett eltökéltséggel. Tőle szokatlan, éles hangon szólalt meg.

– Megtiltottad. Majd este hét után. Azt mondtad, ez a szabály. Azt mondtad, fel is út, le is út, ha megszegem.

– Takarodj!

Maga is elcsodálkozott ütésre lendült karjának erejétől. Pár pillanatig nézte a földön heverő testet, szerette volna felemelni, magához ölelni, szorosán, belefúrni az arcát, mélyen, egészen mélyen az izzadságszagú, öregkor horpasztotta mellkasba, de ehelyett átlépte, szélesre tárta a kredenc mindkét ajtaját, kapkodva nyúlt az üvegek után, hármát is magához vett, és szó nélkül visszament a szobájába.

Már a második üveg felénél tartott, amikor folytatta az írást. Az új papíron egyre több kis gyűrődés keletkezett, ahogy súrlódott rajta az újra és újra lebillenő fejét megtámasztó karja.

Egy kitömött sirály a vitrinben, te pedig Jelecben. Közeledsz Moszkva felé, már csak néhány verszta, jössz, jössz egyre közelebb. Miattam jössz, ugye?

És ha mégsem? Ha csak a hírnév hajtja? Az összegyűrt papírt a földre dobta. Felállt. Bútorok szélébe kapaszkodva jutott el az ágyig, hasra feküdt, a párnába fúrta a fejét, elaludt. Álmában ő is abban a közeli kisvárosban járt, felolvasáson, kövérvérszatócsfelek között az ő törekény alakját kereste, de nem találta. *Itt kell lennie, legyen itt!*, ismételtette álmában, mint egy varázsigét. És végre meglátta magukat. Scsít ettek, nevetgéltek. Még soha olyan jó scsít nem evett, mint az az álombéli, vastagon meghintve friss kaporral. *De hiszen ő nem szereti a kaprot!* Ahogy erre gondolt, már el is tűnt előle, egy másik nő ült a helyén, egy idősebb, akinek vörös hajába ősz szálak keveredtek. Egyszerű fekete ruhát viselt, dekoltázsában mezei virágokból, illatozó füvekből font lánc rejtette bőrének finom ráncait. Nyakszirtjén az öregedés még lágy ívű görbesége. *Hogy láthatom a hátát, amikor szemben ül velem! És egyáltalán, mon Dieu, ki ez a nő? Még sosem láttam. Mégis milyen ismerős.* És nem jött rá, hogy egy hasonló arc csitította el érintésével születése pillanatának rémült üvöltését, és fordult el tőle évekkel később, amikor szeretetet koldulva nyújtogatta felé a kezét. Csak nézte, nézte, egyre jobban belefúrta tekintetét az asszony szemébe, íriszének aprócska szürkés, barnás, zöldes lemezekéi, az éjszaka mélyét idéző szembogara ámulattal töltötték el. *Akárha tükörbe néznék!* A vodka mámorából és álomból szőtt arc megrezdült, hívogató mosolya kiugrasztotta az ágyból. *Sietnem kell!* Már majdnem a küszöbön állt, amikor visszafordult, az asztalhoz ment, gondosan ellenőrizte a kalamárisok kupakját, jól záródjon mind, valami olyasmire gondolt, hogy beszáradhatnak, hiszen ki tudja, mikor tér vissza. *Megtalálom, és írok neki, neki írok. Megtalálom, és szeretni fogom. Ha őt megtalálom, képes leszek rá.* Tekintete megakadt a teleírt lapokon, idegenkedve, szinte haraggal nézte a kusza sorokat. *Diable! A szemébe velük!* De a keze nem engedelmeskedett a gondolatának, mégiscsak betűk sorjázta ott, az ő betűi, amelyekért a *Mirszkoj tolk* című folyóirat soronként harminc kopeket fizetett. Bosszantotta, hogy ez jutott az eszébe, hiszen ő menni szeretne, a világ végén is felkutatni. *Fel! Fel!* És érezte, hogy szíve hevesen kalapál, erre volt szüksége, ezt kívánta, ezt az egész testét elöntő remegést. A kapkodva összehajtogatott leveleket a köntöse zsebébe süllyesztette, nagy léptekkel keresztülvágott a lakáson, be sem nyitott az öreghez, csak messziről kiabált:

– Ne várj haza, nem tudom, mikor jövök. Lehet, hogy csak egy év múlva, az is lehet, hogy soha.

Nem tudta, hogy a kamrácska üresen áll, az ablak melletti bal sarokból örökre eltűnt az öreg kifakult, foltozott tarisznája. Csak rohant lefelé a lépcsőn, kettesével vette a fokokat, néha megkapaszkodott a kovácsoltvas korlátban, hogy fel ne bukjon. Az egyik fordulóban elvesztette a papucsát, de nem törődött vele, lendült tovább, szinte repült, fűzöld köpenye lobogott utána. Az utcán is szaladt, utat tört magának a bábáskodók között, észre sem vette, hogy őt bámulják, egy pillanatra megállt a postahivatal előtt, mint akinek ott van dolga, a zsebébe süllyesztette a kezét, meglobogtatta a teleírt lapokat az üvegkalitkában ülő postáskisasszony felé, majd finom, nagyon finom, szinte táncos mozdulatokkal a közeli csatornába ejtette. A Zemljaniy-gorod sarkán befordult a folyó felé, de nem megnyugvást keresett, hanem ellenkezőleg, bódító izgalmat, csak kalapáljon minél jobban a szíve. *Hátha ott vár! Rám vár!*

A part elhagyatott volt, egy lélek sem járt arra. Csak egy zsenge fűvel megrakott székér haladt el mellette. A bakon egy asszony ült, halkán nógatta a lovakat, kendője alól kibukott egy vöröses hajtincs, az alkonyi fény visszaverődött szembogara csillámain. Ő pedig futott tovább, fel sem nézett, csak beszívta a frissen kaszált fű erős illatát, nem érzett csalódást, épp ellenkezőleg, vidáman szökölt, és boldog volt, mert arra gondolt, hogy ez a keresés örökkévaló, mostantól ez tölti ki az életét. *À l'éternité, à toute éternité!* – dúdolta magában egyre hamisabb hangon.

Gréczi Emőke

INFÚZIÓ

Én pontosan tudom, hogy miért szeretett egymásba Anna és Márton.

Párás, fülledt, meleg nyári délután találkoztak először, két nappal Anna születésnapja után, vagyis éppen nyár közepén történt. Az a fajta nyár, amikor a villamoson csak a kocsis hátsó részébe száll az ember, hogy elég ablakból kapja a szelet. Az a fajta nyár, amikor apránként szívjuk be a levegőt, és nagy adagban lélegezzük ki, a homlokunkra, a mellünkre, a tenyerünkbe. Pontosán ilyen nyári délután volt, amikor a belvárosi lakóház kapuján Anna minden táblát végigolvasott, hiszen volt még néhány perce négy óráig. Először összeszámolta a doktorokat, majd az idegen hangzású neveket, persze teljesen fölöslegesen. Maradt még némi fagyalt az átázott tölcserben, minden gombócból egy kis olvadt maradék. Összekeveredve. Nyilván nem tartotta okos dolognak, hogy fagyaltot eszik, éppen most, amikor illene összetörtnek, zavarodottnak látszania. Tudniillik a stracciatella inkább fesztelenséget sugároz, mintsem zavart, gondolta Anna, akitől ebben a pillanatban semmi sem állt távolabb, mint az összetörtség és a zavarodottság. Keze ragadt, hiába szopogatta le egészen a könyökéig, ugyanakkor lelkére jótékonyan hatott az édes és a hideg. Nem érezte magát betegnek, legfeljebb fáradtnak és feszültnek. Mindennapos érzés, ezért az ember igazán nem jár *szakemberhez*. Most már mindegy, legfeljebb végez tíz perc alatt, fizet, és felhívja az anyját, hogy nem is volt beteg. Óvatosan forgatta fejét a kapu tükörnek használható üvege előtt, még elugrania sem volt ideje, mikor nyílt az ajtó. Egy őszülő, szakállas, szemüveges férfi lépett ki, Annának ismerős volt valahonnan, mormogott valamit, és eltűnt egy pillanat alatt. Ez vajon doktor volt, idegen nevű vagy beteg? Anna betette lábát az ajtónyílásba, a maradék fagyit egyben betuszkolta a szájába, és hangos szürcsöléssel belépett a lépcsőházba.

Azt nem tudom, hogy Márton mit gondolt először Annáról. De megpróbálom elképzelni. Csinosnak látta biztosan, vékony alakját, hosszú, összefogott fekete haját, kissé közönségesen kifestett száját. Bár ez a fajta gebesség talán túlzott lehet a Márton-féléknek. Ők az asszonyos termethez szoktak, és Annán egyáltalán nem látszott, hogy két gyermeket szült már. (Mint később kiderült, várta már a találkozót, mondták neki, hogy Anna rendkívüli. Igen, pontosan így mondták.) Márton megpróbált természetesen viselkedni. Neki sikerült jobban. Rutinosan bevezette a szobába Annát, helyetlén kínálta, és megkérdezte, miért nézi az asztali lámpát. Olyan különösen, tette hozzá magában. Később erre a kérdésre tudott csak visszaemlékezni, a megelőző percek kiestek az emlékezetéből. Egy biztos: egy pillanatra sem vette le a szemét a lányról, miközben a méretes fotel mögött állt, és látszólag könnyedén, fél kezével a támlára támaszkodott.

És mit érezhetett Anna. Ezt pontosan tudom. Mártont nem tartotta jóképűnek, kisebb is volt nála néhány centivel. Ahogy mondták, legalább harminc évvel idősebb Annánál, talán volt az negyven is. Sápadt arcán feltűnőek voltak a szeme alatt összegyűlt mély karikák. A válasz, gondolta Anna. A hófehér kéz szinte világított a fotel mélykéjéig, alig min-tás huzatán. Zavarban érezte magát a férfi tekintetétől, különös vonzalom keveredett

benne a menekülés vágyával. Legszívesebben megfutamodott volna. Nem lesz képes a férfi tekintetével egy szobában tartózkodni egy órán keresztül. De Márton sokat beszélt, szokványos dolgokat, hangjának magabiztossága pedig megnyugtatta kissé. Gyorsan szétnézett a hatalmas szobában, a plafonig érő rendetlen könyvespolcokon, a szabadon hagyott falakra rendetlenül felszögelt grafikákon, az elnyűtt, de biztosan értékes szőnyegeken és az ágyon. Az ágyra először magát képzelte, majd Mártont, majd megint magát, míg lassan a két kép össze nem mosódott. Az embert gyermekkorában a nagy terek feszélyezik, és kicsire vágyik, felnőttként a nagyban érzi jól magát. Ez egy nagyon felnőtt szoba volt. Jelentéktelennek hitte magát Mártonnal, a *jelentőssel* szemben. A szemébe megpróbált nem nézni, bár tudta jól, hogy ez nevetlenségre vall. Innen már nem akar többé elmenni. Éppen az íróasztal teljesen szokványos bankárlámpáját bámulta, amikor Márton először mondott valamit a korábbi formaságok után. Anna kínosnak érezte, hogy nem tudott önmaga számára kielégítő magyarázatot adni. Mindenáron le akarta nyűgözni a férfit, okosnak tűnni, okosabbnak, mint valójában.

Két hónappal később ugyanúgy ültek egymással szemben, mint minden alkalommal. Anna kívül vacogott, a hangja remegett, belül pedig lassan ünnepelni kezdte a férfi felletti győzelmét. Ugyan sosem lesz képes Mártonnak megfelelni. De miért is tenné. Nem ezért jött ide. Kétségtelenül halálosan betegnek érezte magát. Minden találkozásukból legalább húsz percrek el kellett teltie, hogy hátra merjen dőlni a fotelban. Ebből a távolságból viszont biztonságosan mert a férfi halványszürke szemébe nézni. Hova jár Péterrel szórakozni?, kérdezte Márton. Péterrel, istenem. Talán évek óta nem töltöttek kettesben egy estét sem. Amikor a gyerekek elaludtak, Péter örülten nekiesik, kapkodva leveteti vele a ruháit, a helyzethez méltatlanul összefogja őket a földön, és az egész kupacot a székre lapátolja. Addigra ő is levetkőzik. Durván megfogja a mellét, egy szokványos csókot nyom a köldökére, majd hirtelen magára húzza. És valami olyasmit mond, hogy *na*. Anna Márton hófehér kezét nézte, hozzáképzelte saját barnára sült combját. Nem szoktunk. Tudja, Péter többnyire ügyel. Aztán fáradt. Márton bólintott egyet, *igen*, mondta, majd elnézett a lány feje fölé. Anna nem értette, miért várja a férfitől, hogy megoldja az életét, amikor már nincs szüksége belőle semmire. A mostaniból. Miért érzi úgy, hogy lemaradt valamiről.

Ahogy Márton aludt, Annának úgy tűnt, mintha megszűntek volna a karikák a szeme alatt. Sápadtabb volt, mint bármikor, éppen olyan színű, mint az ágynemű. Az infúzió átlátszóan lassan folydogált belé az élet. Gondolatban lekötötte a zacskót a csőről, és a saját bőrébe szúrta a végét. Az egyik Mártonban, a másik benne. Így folyik át a bölcsesség Annába, a fiatalág Mártonba. A kettő félúton találkozik, egyesül, és megoldássá oldódik. Átfutott az agyán, hogy úgy ül itt, mint egy hozzátartozó. Már egészen úgy viselkedik. A feszültségtől egy kicsit hintázott is a székkal. Csak a szemével ellenőrizte, hogy a beteg nem szenved-e hiányt valamiben. Törülköző, köpeny, pohár, tányér, papucs, járókeret. Járókeret. *Járókeret*. Tudta, de mégsem. Milyen az, amikor valakinek járókeret kell. Rá kellett néznie a férfira, hogy a kettőt valahogyan összekösse magában. Márton szeme nyitva volt. Tekintetét elkapta Annáról, majd visszanézett. Talán mondott volna valamit, de nem sikerült. A lány lassan fölé hajolt, és megcsókolta a férfi száját. Először azon az oldalon, ahol választ kapott rá, majd a másikon. Ilyen volt az első csókjuk. Felemás, gyógyszerízű, élettelen. Anna odahúzta a szomszéd, üres ágyat Márton mellé. Felhajtotta a lepedőt, ráfeküdt a csupasz, foltos matracra, és barna combjára szorította a férfi jéghideg fehér kezét.

Vadász Géza

DUENDE

„Sűrű spanyolbort szürcsöltél-e?”

A legjobban egy spanyol nőt szerettem.
Ha rágondolok, most is ver a láz.
Egy hosszú éjen át őrizte titkunk
az a visszhangos városszéli ház.

Ha rágondolok, nem látom az arcát,
de érzem: bőre olajos, sima.
Nehéz illatú, kátrányos hajától
csillagtalanná hűlt az éjszaka.

Nem édes nyála, síkos verítéke,
nem is csípeje ringó ritmusa,
de még csak nem is hasonlíthatatlan,
forrón párálló, vad dzsungelszaga:

a kiáltása volt felejthetetlen!
Egyszerre szúzi és erőszakos –
ahogy a torokhangú suttogásból
sikoltozva a magasba csapott!

Foga és nyelve közt a síkos Sz-ek,
mint kicsi kígyók, siklottak elő:
Sí! Sí! Folla me! Körbetekeregtek,
fojtottak, szívtak, forró levegő

járt köztünk fel-le, örült lihegésünk –
Sí! Sí! – Ártatlan, édes, szenvtelen,
előbb csak hívó, kérő suttogás, majd
mint vadmadársikoly, könnyörtelen,

előbb csak puha pici verdesés, mint
fióka szárnya, forró nyelv hegye,
csak suttogott, csak csábított, csak hívott
csúszós és lejtős útján, befele,

hogyan aztán, őserdőmély dobogásban,
ahol már semmi, semmi sem segít,
egyszerre ragadozó indulattal
húsomba vájja hosszú körmeit!

Megvonaglottam. Vijjogott. Zuhantam.
És földet értem: arccal lefele
feküdtem teste sötét mocsarában,
és hallottam, hogy lüktet a szíve.

Még mindig tartott, markolt, mint a prédát,
és fölöttünk még hosszan hallani
lehetett, ahogy verdesnek a csendben
kiáltásaink torz visszhangjai...

A legvadabban ezt a nőt szerettem.
Kígyó volt, láng volt, madár és mocsár.
Ki tudja, hol jár? Kit veszejt magába?
Huszonöt... Nem: huszonhat éve már.

Lackfi János

DOKU

Egyre az a dokumentumfilm jár az eszemben:
francia idegenlégiosok Algériában, közönséges
utcai harcok, közönséges utcai halál
Sehol az akciófilmekből ismert golyósivítás,
vakolatfröccsenés, akrobatikus ugrabugra
A lövés annyi csak, mint mikor a kelleténél
kicsit hangosabban koppan a pohár
alja egy kávéházi asztalon
Földön fekvő felnyírt tarkójú suhancok,
egyikük fekvé marad, furgonra rakják,
fogai közt megmerevedik lassan
a rágógumi, hajón szállítják vissza Európába
Itthon pedig közönséges kerti béke,
közönséges kerti élet, rágógumiként nyúló pillanat,
tavaszi hőszállingózás: nyárfabolyhok,
lenn a fű közét is kitöltik, vattaszőnyeg,
míg puliszórré nem áznak az első esőben
Most még látom, amint lucskosvörösén isszák a terjedő
vért, így kapkodnák szét az öngyújtóról lehulló
láng sok szaladó kis bokrárt

ENCIÁN

Talajmintát vettek az erdőn, szóval
éppen tették a dolgukat a geológusok,
mikor ráakadtak a patak vizében
marokszámra heverő
ismeretlen, rikítókéék kristályra
Szedtek belőle jócskán, s a piacon
árulni kezdték, a jónép vette, vitte,
akár a cukrot
Kíváncsiságból egyikük mégis
összetört egy ilyen csillámot, lássa,
ugyan mi van a belsejében
Nem mást talált, mint birkabogyót,
úgy látszik, a vízből épp a ganajra
csapódik ki valami ásvány
S mondd, mi talán nem a valóság
elhullajtott ürüléke köré
építjük a versnek
különös enciánját?

Lövétei Lázár László

MÉSZFEHÉR

*„Akkor látta és kijelentette azt,
megalapította és meg is vizsgálta
azt.”* (JÓB, 28, 27)

1

Ma reggel a poros műszerfalon,
pár év után kigyúlt az új neved,
és éppen az, amelyikről tudom,
hogyan egyedül csak a tiéd lehet

(a többit egyáltalán ismered?
mondjuk, a többi már nem érdekel,
mert ezt is inkább úgy makogtam el,
mint a régit: legalább ötvened-

szer akkor, ezelőtt jó néhány éve,
mikor egy rettenetes fogadáson
hajnal felé az üres halastálon
láthattam azt a kés hegyére tűzve –

s nem jutott tőled akkor szuvenir,
mint ma reggel, hogy elhúzott a TIR

2

mellettem)... Majd' félórát mondogattam
az árok szélén is a nevedet,
ezt az újat, mert ahogy már elmondtam,
a régiből már rég elegendem lett,
és mondjam-e, hogy milyen jólesett
(tudod te jól, hogy nincsen még gyerek,
de három éve van már feleség),
hogyan van velem egy istenfeleség...

S ha az utolsó fogadásra értem,
mert már csak annyi, ami hátravan,
várd meg ismét, míg kisirom magam...

Sőt, mikor a fogadás véget ér,
nem bánom majd: kezdődjön újra minden,
mint tenyeremben a rózsafüzér.

Kornis Mihály

TRÓPUS

danse macabre

*„athanatoi thnétoi, thnétoi athanatoi.”
(Hérakleitosz)*

Az államminiszter

Elfelejtettem megtestesülni. Na, jól nézünk ki. Nem a kulcsomat hagytam a kredencen, és nem a kocsit hagytam nyitva, nem is az anyámat felejtettem el felhívni... hanem egyszerűen nem testesültem meg. (Fogja a fejét) Mi volt előtte? Nézzük csak... Kijöttem a tisztítóból, felhajtottam a levegőtöltőhöz, kifizettem, visszaszólt, elgázoltam, na, gondoltam, benézek az üzletbe, nélkülem mire képesek a gyerekek ilyenkor, ja nem, előbb rükevembe, még egyszer átmentem rajta, de csak tessék-lássék, nem volt

már időm, nem baj, mondom, benézek az üzletbe, mire képesek a gyerekek nélkülem, de akkor sajna megszólalt a bunkóm, nem vettem fel, áttoltam, erre esemest hagyott, kiszálltam, amivel rájlesztettem a biztonságiakra, utána azt mondták, a nyomeltakarítótka most talán ki se kéne hívni, na, ez volt a hiba, mert akkor beüzementem, és ráígérttem a robotokkal még hetet a hatosra, mire hát valami örült sikoly! de akkor engem sajnos kihívtak, hogy hát mégsem írták alá a terhes asszonyok, most akkor mi legyen. No de hát akkor is! (Mind döböntebben) Mért nem testesültem meg? Mit csináltam egész nap?! A pattogtatós ronda anyját ennek a szar világnak! Áber. Majd lehozatunk a fiúkkal egy négy soros közleményt, melyben sajnálkozásunkat fogjuk kifejezni, de egyben reménykedni is fogunk, miben is, az igazságban, és Oszkárban, mert ugyebár (Nem dúdol) Oszkár tudja, dehe nem mondja! Együttal felhívjuk a nemzeti erőket, hogy ne nézzék karba tett kézzel a klímaváltozást. Volt már ilyen az emberiség történetében, tudjuk a tökök választ. (Dönt) Én nem fogok feltámadni. Se feltámadni, se megtestesülni! Így maradok. Na és? Kinek mi köze hozzá. De mi van, ha szarnom kell? De nem kell! Nem fog kelleni. Miért pont most? (Összeráncolja a homlokát) Gondoljunk valami tisztábbra. Magasabbra, katonásabbra, forszifosabbra, lassabbra, MÉLTÓSÁGTELJESEBBRE! (Belemerevedik a nadrágjába) Hazám, egyházam szolgálom. Kis bölcsőm, tűzhelyem, és jogtudat vezérel. A kulcsokat nem adom át. Most már nem is tudják elvenni, az is igaz. Mindegy. (Kis csönd után) Mennyi lehet még hátra? Van az időnek vége? Tényleg? Van a térnek határa? Akkor minden délben azt kéne bementeni harangzúgás helyett! De nagy marha voltam! Ezen a héten nem is kellett volna balzsamoztatni. Már régen nem vagyok. Ki fog most megtestesülni helyettem? (Kiáltozik) Élek! Élek! Élek! Élek!

Az alkalmazott

Le kell hajolni, mielőtt felhajtogatnám. Ha nem kéne lehajolnom...! (Lehajol) Ha nem kéne előtte lehajolnom, amivel aztán, mondanom se kell, minden lehetőséget biztosítok rá, hogy (Hajtogat) ...olyan lehetőséget, amit én nem akarok adni! ...szóval, nem is hogy biztosítom, hanem hogy... azzal, hogy mindig újra fel akarom hajtogatni... Hát persze, mért is akarom felhajtogatni?! (Felemelkedik) Nézzünk már egyszer szembe a kérdéssel. Nem én akarom felhajtogatni, hanem kéri. Elő van írva. Állítólag. Nem nekem banán, nem én keresek rajta! Amennyit én ezen keresek... Tulajdonképpen egy férjet keresek. Férfit! Főrangú, fiatalos (Mind hosszabban mondja az efet), faarcú, falabdázni tudó, fekete, falrengetően okos, faszállító eszközöket nem használó, de teherlift vezetésére is kiválóan alkalmas... (Kiszáll belőle a levegő) ...Fiúgyermeket. Lányt! De nem azért csinálom. Majd aztán ő hordani fogja, amit én itt meghajtogatok. El fogja hordani, tetszik, nem tetszik. Ha már annyit dolgoztam! Illetve hát... (Munka közben, bizalmasan) Nem munka ez. Meg lehet azt kerülni. Sokszor csak tájékozódás, ha úgy vesszük. Kölcsönös felvilágosítás, új politika. Derűt lopunk a hétköznapiakba! Gátlás nélkül kihasználom női mivoltom. Baj? Fáj? Hacca. Az élet megy tovább, az élet nevében, a jövő nevében, apám nevében. A sorsom. Állok itt, közben néha, egyszer egyszer hajtogatok csöppet, mással is megtörténik, csak az nem kap érte pénzt, milyen szar neki, nincs ezzel semmi gond. Csak hát ugye nincs időm semmire, így aztán. Fut az élet, tova. De példát mutatok. Hajtogatni nálam kevesen tudnak jobban! Majd ti elmondjátok, láttatok itt engem, még fiatalkoromban, de már minden után, zokszó nélkül, ajkamon huncut kis mosollyal, büszkén, szinte mindig szálfegyenesen, a hivatásomban és istenadta kötelességemben fokról fokra... kiteljesedni. Nem belefásul-

ni, de... lassan fölragyogni. Népem és hazám előtt. Közönség előtt. Közöttetek. Vagyom erre a pillanatra. Mindent megteszek érte, látjátok. Szeretek is szem előtt lenni, nem arról van szó. Egyáltalán nem arról van szó, hogy kerülöm a munkát. Vagy a faszt. Dehogyan. Normális ember vagyok. Mint te. Mindjárt folytatom. Csak ahhoz le kell hajolni, mielőtt felhajtogatnám. (Lehajol)

A buszon ülő néni

Megállónként már nem áll meg soha. Áthúzott piros. Hanem majd a végén, csak a jó levegőn, ahol már nincsenek zajok. Ahol a gazdagok élnek. De neki ahhoz patron kell és oxigénsátor. Amúgy hál' isten keveset fogyaszt. Én, ha megengedik, kijövök a házból. Felülök a buszra. Csak ülök itt. Már én nem römizek, kiment az ujjamból. A szemmemmel szoktam bizonyos jeleket adni, de csak úgy magamnak, befelé. Például van, aki idehossa a gyereket, felhossa mutogatni, ide a buszra. Nem is egyszer. Én olyankor nem nézek oda. A gyerek végig az úton nézi az anyját. El kell, hogy forduljak. Pornóújságot nézeget a kis hölgy. Azt a Glamúrt. Hány éves a gyerek? Ötvenhét, hatvan. Fiúcska. Lóg a cipőfűzője. Hány éves az anya? Reméljük, tizenhét. Ki ül? Az anya. Hát persze. Ki áll? Mind, aki felnőtt, vagy már beszélni se tud! A gyerek meg, ugye, nem feltűnően, de mégiscsak, nézi az anyját. Végig, egész úton. Irányítja. Hát persze nem csak ezt! Az utasok meg... mintha csak abban a pillanatban öntötték volna le őket valami láthatatlannal! Mind úgy csinál, mintha nem is úgy volna, ahogy van, hanem ez csak olyan véletlen, majd elmúlik, garázsmenet! Én ezt már nem hiszem. Már mindent pontosan látni lehet. Kora reggel durván, egyből rákapcsolnak, a levegőt gázokkal megfeszítik, az égbolt meg bedörren. Aztán kezdődik ez a fényremegés, ami még most is tart, ez a befőttesüveg-hatás, ez a sehova se nézve, leszegett fejjel sziszegve közlekedés. Jó előre elkapkodják a helyeket a suttyók, ripsz-ropsz megszüntetik a piacokat is, hogy délben már egy vagyonért lehet csak zabálni! Én nem tudom, hova tűntek azok a kisgyerekek a világból, a szende-mosolygósak, akik mikor még nem tudnak olvasni, úgy kérdezzetik, hogy mi van a boltok fölé írva. Ezeket nem találom. (Elréved és beindul) És ez ugyanaz, mintha délután nincs az embernek olyan érzése, mintha délután lenne, úgy várja az estét, mintha szombat lenne, félnapos munkaidő, ellőgjuk már, ami hátravan, mégis nagyon kell sietni, meg hát nem is fontos, saját magának senkinek, de ők csak azért is rámondják és rányomják tiszta erőből, agresszíve, de olyan fals, mintha azt élveznék. Halottlátónak fizetnek, nyelvtanárnak nem fizetnek! Holott a kifizetetlen kertje közepén ül, és a sírjára se fog odaérkezni, hiába látja tisztán: elnapolta az ENSZ. Az éjszaka sem megoldás, nincs hová feküdni. Megtelt! Meg se áll!

Az értelmiségi

Az éjben egy zöngé vagy, zöngé se. Nincs is éj. Szünet van, gondolom. Ilyenkor érzem magam... kicsi pillangónak. Fekete pillangónak, aki nem aluszkál. A kis kíváncsi, hárttyás szárnyú féreg. Ülök a rolettán, fogalmam sincs, hol, nem is érdekes... Dehogyan érdekes! (Újragondolja) Pont ez a bökkenő. Hogy ülök a rolettán, és azt gondolom: de hát lehet, hogy nem is rolettán ülök, hanem... de nem szabad arra gondolnom, hogy de jó volna tudnom mégis, hol ülök, erre az egyre nem szabad gondolnom – fehér elefánt! Hanem... És ha nem, ha véletlenül majd pont nem gondolok rá, ha egyszer sikerül...! (Rászól magára) Nem, még nem ez jön! Most az jön, hogy... (Elfelejt) Mi jön most, te kis kíváncsi, hárttyás szárnyú féreg? Tudod-e? Ha tudod, vesztettél. Nem vol-

na szabad tudnod... Hát én nem is tudom, az egyszer hétszentség! Vacakolok itt jobbra-balra a ragacsos szárnyaikkal, vagy mi ez, próbálom tartani az egyensúlyt, befékezek szél ellen, aszály ellen, a nagy járványos marhaszáj- és körömfájás ellen! És ülök itt valamin, amit rolettának hívnak. De hogy micsoda...! Ki tudja már, Uram, mi az a roletta! Elvesztünk. Fehér elefánt. S mi van, ha nem ülök? Hanem állok, vagy fekszem! „Benéztem” ülésnek, atyáúristen! Nem is érezni, hogy mi van. Talán véletlenül ráta-
padtam valamire... ferdén. Álltomban?! Mire? Ki beszél? (Kiáltozik) Nem is az, hogy hol, mert az ma már nem számít, nem is az, hogy mikor, reméljük, semmikor, éppen most biztos nem... (Egészen bevadul) ...és nem is az, hogy miért, vagy hogy ez hogyan lehet – hát hiszen a világgegyetem zárt és nyitott egyszerre, mint egy vesekehely! megmondta a Hawkins, az pedig már régóta tudott, hogy minden irányba egyszerre zuhan, olykor átlépve a fénysebességet is, mert mióta kiderült, azt is lehet: hát zumm, bumm bele ugye, hajrá – no de kicsoda?! (Feladja) Érdekes. Enyhe az idő. Fehér elefánt! Ahhoz képest persze meg is fagyhatnék itt! Fülledt és párás van. Trópusi! Szeretjük. My dzsungel. (Erről jut eszébe, megöri) Hmmm! Megvan. Egy hosszú farkú, sikoltozó, kopasz, három felsőfokú nyelvvizsgálóval és azelőtt jó kapcsolatokkal rendelkező, öntapadós (Elbizonytalanodik) körfűtéses sütőben sütendő, botkormányos... Ugyan már! *Az éjben egy zöngé vagy, zöngé se. Nincs is éj.* Ezt is olvastam már valahol. Én egy kiolvasott könyv vagyok. Én... igazságkereső ember vagyok. Egy okostóbiás. Futballmániás! Én nem csináltam semmit. Jó vagyok!!! Egy kis kíváncsi, hártás szárnyú féreg... (Sikít)

A valaha költő

Nem szeretném, ha összekevernének ezekkel. Senkivel többé. Egy nemzedék költője volnék? Pénzt akarok. Nem, rosszul mondtam: mióta az eszemet tudom, önálló ember akarok lenni. (Visszakérdez, mintha sajtókonferencián lenne) Tudja egyáltalán valaki erre felé, hogy az micsoda? Az a nemzedék, amelyiknek én a költője vagyok, már nem olyan fiatal. Egyáltalán nem is fiatal. Nem lett belőlünk semmi. Nekem azért jó volt. (Meglőz egy képzelt közönségmorajt) De most már nekem se jó! Kicsit zavar ez a kitettség, ahogy Önök most figyelnek, hogy mondjam, remélem, nem vagyok útban... (Mintha közönségreagálásra, rutinosan) Akkor jó! Már megjedtem. Kösz! Akkor most folytatnám. Legyen legalább nekem jó! – fogalmazhatnék a költő szép szavával. Feleségem a szaunába jár fogat mosni. Pucérra vetkezik, előveszi a fogkefét, rányomja a kukacot, megnyitja a tust, és odatartja a száját. Nem válok. Nem írok, nem dolgozom, nem verem a farkam, csak olyan emberrel beszélgetek, aki komoly. Aki nem a levegőbe beszél, hanem... szaga van. Power. Elnézést a kiejtésért. Anyám nem értette, miért szeretem annyira a történelmet. Sokáig magam se tudtam. De a történelem megmutatja nekünk, példákkal szolgál, hogyan lehet birtokba venni az aktuális létpil-
lanatot. Teljesen mindegy, hogy milyen áron. Amíg élünk. Aki mást mond, aljas vagy hülye. Hagyják már abba az ünneplésemet! Ne fotózzanak! Nem adtam engedélyt rá. Nem vagyok egyedül. A termet körbevették! (Elsápad) ...Pálmák, irodai pálmák. „Hűvös lelkem bebútorozva. Hűvös, fázós lelkem!” Akar valaki kérdezni? A megfogható dolgokat szeretem, a masszív bútorokat, a lábatlan kurvákat, az álomgazdag környezetet. Ezt itt nem. Ezeket itt mind nem. Hagyják abba! Nem vagyok költő, nem vagyok európai, nem vagyok férfi, nem hiszek Istenben, nem alszom meztelenül, a legjobb barátom egy hazugságtömeg. A fiammal se tudok beszélgetni. Azt gondolom én, hogy már nem kell beszélgetni. Kibeszéltük magunkat. Elég volt. Nem kell állandóan a seg-

gembe bújni... betolnotok a mikrofont és... Kérdezni. Mit kérdezgettek folyton? Miért nem tudjátok még? Magatoktól miért nem tudtok semmit?! Mire vártok tulajdonképpen? Nem fogom felgyújtani magam. Nem adom vissza a Goncourt-díjamat. Nincs karácsony. Mikulás bácsi nem él már. Befejezni! Mára akkor ennyi. Köszönöm... Köszönöm! Elég volt. Megvárom, amíg elmennek.

A munkásnő

Egy marhajó kis nő vagyok, mégse kellek senkinek. Édes vagyok. Rögtön látni rajtam. Hegyesen áll rajtam a blúz, a hajam jól van megcsinálva, sővel mondom az est, „siastok, srácok, sundám bundám siessünk buliba, sivár az élet”, nem látszik rajtam semmi. (Tűnődik) Nem kívánom őket? (Belegondol) Hát... nem éppen kíváncsiak! Kövér, vagy műszálás ingbe' izzad, vagy világító tetkó van a rúdján, ilyen tatoo: pók. Kérdezem a kolléganőim, nekik van? Van valaki mostanában, aki bevásárol helyettük úgy néha, vagy akit meg lehet kérni, hogy menjen ki a gyerekkel a meccsre? Vagy vigye be a kocsival a kórházba az anyám? Bármit megcsinálnék neki. Nem várnék viszonzást. Mikor leoltanánk éjszaka a villanyt, odatolhatná a fenekét a hasamhoz, ráborulnék a hátára... Hallgatnám a tüdőszípjait. Húnek lenni nem kell. A kérőmhez legyen hű. Meg a villanyszámlámhoz, mert az tényleg izgat. – Vagy tán jön ki valami a számból, ami nem jó?! (Kilehel, utánaaszagol) Az ilyesmit sajnos nem érzi az ember. Hullaszagom van, biztos. Baszottfurcsa mostanában minden! Olyan, hogy... Nem tudom senkinek se elmondani. Megyek haza éjjel, már kevesen lógnak kint, és mégis... Valami nem stimmel. Aki van, ember vagy kutya vagy kismadár – nem látszik élőnek. Mint a zombiföldön. Ami meg élettelen, az VAN. Nyögnek a becsukhatatlan kukák! Fecsegnek a pocsoltyák. Úgy állnak a házak, mint egy temetésen. Azt se tudom már tényleg, hogy mi újság. (Simogatja a szája szélét) Belövessek ide egy pírstringet? Vagy hova? Vagy ketőt? (Kétoldalt a szájába tett ujjal) Ee- de, így... meg eede is... hog jól összefogja! (Abahagyja) Azzal aztán vége az oralitásnak. (Kis csönd) Miért kell nekem bárki? Nem is esne jól. Addig fáj, amíg nincs. De ha van, kezdődik a csoszogás, a böfögés... Folyton az ételszag. Nem tudom, miért van ott. Engem meg ne basszon. Hát testőr kell nekem?! Ilyen gyáva ember vagyok én már? Vagy mi kell? Küldönc? Apapótlék? Csósz a temetőbe?! (Kis csönd) Nekem nem mondta senki, hogy itt ez lesz. Hogy minden csak úgy megtörténik. Hát hallok folyton, hogy hallok a hangom: visszajön. Már ez nem jut ki. Tessék, mint egy akváriumban. Vagy a vulkán fenekén, ahol már minden megolvadt, de olyan régen, hogy már nem is lángol. Nem fáj ez már a világon senkinek. Talán nem is igaz. Nem igazi. (Körbeles, megérti) Gagyí. Húzzunk el. (Elrohan)

A provokátor

(Megáll az aluljáró közepén, üvölt, mint a sakál) Hölgyeim és Uraim, vágómarha társaim, kedves bolondok! Most következik, illetve már régóta tart a Világ Legnagyobb Botránya. Az önök közreműködésével. És mindannyiunk közreműködésével! (Leönti magát egy vödör vízzel) Ébresztő! Kérek egy Koldusok Lapját! Úgy van, öregem, egy Utcakövet. Hány éves is vagy te... Ötven körülnek nézlek. De lehet, hogy még csak harminc vagy. Igaz? Annyi se. Hamar leküzdötted magadat a sárga agyag alá, édes fi-am. A kukacok már készítik rád a gyomrukat. Kérdeznék tőled valamit. Nem szeretnél válaszolni, mi? Asszonyom, talán ön kiségt. Meg tudná mondani, hogy miért lakik egyre több ember az aluljáróban? Ez találós kérdés. Aki tudja a helyes választ, az már az utcára került. Vagy oda fog kerülni hamarosan! De én is rosszul fogalmaztam

az előbb: emberről itt nincs szó. Azt kell megkérdezni, miért lakik egyre több pozíció nélküli szarházi méregdrága közterületen. Engedély nélkül, mint a hangyák! Nem tudja senki? Megnémultatok? Ugyan, hogy lehet az? Itt már nincs KGB, nincs Ljubjanka. Szabadságban élünk. De ti még ennek se tudtok örülni. Megmondjam, miért? Mert a szívetek mélyén változatlanul a régi striciteket, azt a hízott malac képű hóhért imádjátok, aki a ti nyakatokat nem vágta le, csak a szomszédét... De ma ezt a nyugati típusú demokrácia kőbölcsőjében ringott új évtizedünket, amely megteremtette a működő tőke alapfeltételét, az olcsó munkaerőt, vagyis titeket – ezt bezzeg szívből gyűlölitek. Késő bánat! A jogállam fiatalabb, mint ti. És nem ám az a legény, aki a pofonokat adja – habár az se rossz! próbáljátok már ki! – hanem aki kapja! (Visszatér a hajléktalanhoz) Hányok téled, barátom. Hogy lehet valaki ennyire nyomorult? Mondd csak, fiam, micsoda gusztustalanság ez. Miért nem próbálsz bármit? Itt dajkálod a gyereket az aluljáróban? Azt hiszed, hogy ezzel meghatod az Istent? Nem akarod inkább eladni nekem? Mennyiért? Hát ebben az országban most már tényleg mindent meg lehet csinálni? Teljesen hiába próbálkozom, hogy találjak valakit, aki ennek a mozdonyszőke embernek a védelmére kel...? (Rendőrok és kommandósok lepik el a színt, néhány valutaüért, engedély nélküli koldust hátracsavart kézzel elcipelnek, a nácit a kommandóparancsnok ejti el, takarót dob rá, megölelgeti, megropogtatja, mintegy ledörzsöli, heves birkózásba csapnak, sötét)

A bemandott zsidó

Elmondom a taktikám. Jó kis taktika, érdemes meghallgatni. Ha az ember nem gondol magáról valami túl sokat, tehát megvan a saját véleménye magáról, hát hogyne, és ismeri az értékeit is, de nem ugatja el senkinek! Mert, tudják, én mindig attól szorongok, hogy nem veszem észre, ha tárgyalás közben a pajeszomat birizgálom, vagy a szakállam tépkedem, mert még kamaszkoromban rászoktam, de jó is! (Zavarában mélyített hangon krárog) Ámbár komolyra fordítva a szót, hát egy hülyeség! Nahát, anno, kiskoromban ijedtemben megtanultam cirka huszonhárom nyelvet, különben már volt egy ilyen nyelvzseni a családukban, ő a fehérterror alatt is az iparkamarának volt a főtanácsosa – és még mindig a taktikámat mondom! tessenek figyelni, mert nem mondom még egyszer, nekem bevált! –, azután a kádárizmus sötét évtizedeiben, langyos taknyában, hát csak úszkáltam a felszínen, amennyire tudtam, de megmondom őszintén, én már akkor is jóban voltam néhány elviselhető antiszemítával, az egyik az apám volt, na jó, ez csak vicc volt, de tény, hogy mikor a sors az első külker cégnél egy mélybarom állattal közös szobába kényszerített, gyorsan összebarátkoztam vele, ránevettem, mondd, hogy zsidó vagyok, kérlek, nyugodtan mondhatod. Pedig a rendszerváltásig a lábam be nem tettem egy zsinagógába! De ő ezt nem érti, nem is kell, hogy értse. Erre már az apám megtanított. Kis hülye zsidó gyerek vagyok, azt kell mondanom, az hát. Mi akarjon lenni egy Rottenbiller utcai zsidó gyerek? Zsidó. Művészi fokon! Úgyhogy, Ferikém, te engem lezsidózhatsz, oké, zsidó vagyok, nem tagadom, amit szarok, neked adom, gyere, bemutatlak a nővéremnek. Értik? És soha többet nem kellett vele törődnöm. Na de ez még semmi, jött a rendszerváltozásnak nevezett nagy, törzsi számháború. Mit gondolnak, én melyik számot választottam magamnak? Nem kellett, már megvolt: én vagyok a bemandott zsidó! A törvényes, a legitim, a hithű. Az egyetlen, akivel beszélni lehet, a nem ellenzéki, a konzervatív. Ultiba is beülök, kappedlit is hordok. Hát vagyok én egy Radnóti-féle negatív zsidó, mikor lehetek a Mojse Dajan-féle pozitív is? Járok a templomba és a Fidesz Központba. Szorgalmazom gyermekeink és unokáink Izraelbe történő minél hamarabbi eltávozását. „Alija a galútból.” De,

isten látja lelkem, én már nem megyek! Atyáink porába itt fogok lerogyni, kinn a Farkasréten, a síró fűzfák alatt. Hát vagyok én egy sémita sivatagi vándor? Én egy Rottenbiller utcai életművész vagyok. Nem ez a zsidó. Nem ez a zsidó? Nem ez van talán az egész Bibliában? Takarodjanak a népet lázító, bolsi-zsidó liberálisok a francba.

A telepi kislány

(Végig súgva beszél) Psszt. Psszt. Figyelj! Nem merek hangosan beszélni. Nehogy megszólalj! Csináljatok úgy, mintha nem rám figyelnétek. – Ez semmi. Jobban! – Kik vagytok? Idevalósiak vagytok? (Ott áll középen) Ne keressetek, engem nem lehet látni. Ha mégis láttok valamit, az a plazmám. De akkor ti is csak idevalósiak vagytok. Nem mindenki tudja ám, hova valósi! Mit néztek? Én várok itt. Terminusom van valakivel. Nem mondom meg, kivel. Nem veletek. Veled se. Titeket is mostra idehívtak? Nektek se szabad megmondani, hova megyünk? Hányan vagyunk összesen, már ezren? Psszt! Nektek milyen ízű a plazmátok? Kóstolta már valaki a plazmáját? Az enyém sztracsi. Úgy kértem eleve. Mert ők megmondták, hogy kérhetem vérízűre, méregízűre vagy sztracsatellára. Úgyse lesz rá szükségem a másik világban, mert mikor majd felszabadulunk az orbitális nyomor alól ott fönnt, a hetedik sztratoszférában – mielőtt beintennénk szüleinknek a durranós nagy lófaszt, hogy felugorjunk meghívóinknak az atombomba-gomba alakú, hatalmas makkjára, kilövés közben le lehetjük a csontunkról a plazmát! Filmezni is fogják. De a Földön maradtak majd mindent másképp látnak ebből. Már most is. Semmit se látnak. Én ezért megyek el. Apám aszisi, hogy mittomén történelem van, meg ötös lottó húzás, meg pornócsatorna ingyért! Hát egy inget nem tud megvenni magának, se a Diesel-be, se a Gap-ba... És akkor azt akarja, hogy üzemeljünk anyuval a liftben, amíg ő a kínai piacon kavar a sorsjeggyel. Miért nem eszik húst? (Megnyalja a saját alkarját) Neki ez egy kar... (Fölemeli a lábát a szájához, lenyalja, beleharap, vér önti el a száját) Ez egy láb... Úgy izgulok! Ti nem? Most az a legfontosabb, hogy a földi butaság meg ne moccanjon. Föl ne ébredjen egy pillanatra se. Megmondták: aki megkapta tőlük a vámpírharapást, az előtt lassan kinyílik a gömb. Én megkaptam. Jó volt. De hogy a végső szférák is felnyíljanak – vagy szefirák? vagy zafirok? – a kunilungusnak is meg kell történnie. Ezért vágtam fel a hasamat Apa beretvájával... (Felhúzza a trikóját) Az megéri. Ti is felvágátok? Olyan kis földbe temettnek látszotok. Psszt. Ne adjatok ki hangot. Ne áruljátok el magatokat. Még nem szabad kitudódnia, hogy létezőnk. Mindjárt vége. Gondoljatok arra, ami következik... (Lehunytja a szemét)

A tanítónő fia

(Korrigált dadogással beszél) Kérdezi az anyám, miért lettem nő. Hogy nem-e ő rosszul csinált valamit. Mondom, te, szerintem mindent jól csináltál, különben nem jutott volna eszembe felhúzni a bugyid. És mondom, a hapsikám épp lenn vár, szeretné őt látni? Szeretné tudni, hogy néz ki egy férfi? De hogy neki azt mondták, hogy talán én nem kaptam elég szeretetet. De, mondom, kaptam, éppen eleget. Abból lett elege a klitóriszomnak. Az anyai szeretet meg az apai. Ez a kettő volt jó! Kinyaltátok a fenekeket annak rendje és módja szerint, csak nem il konkrétó, hogy használt volna is. Erre se reagált. De hogy én neki mindig a fia maradok. És hogy milyen jó tanuló voltam... Most is jó tanuló vagyok, mondom, kérdezd csak meg a férjemtől. De akkor még mindig csak áll, úgy néz, mint a filmekben, kimered a szeme... Miért, mondom, ahelyett, hogy örülnél, most gazdag házasság ember a bikám, aki nem azt nézi, hogy szaros általános iskolai tanárok ruhátlan kis pöckét kell felstafírozni. Meg az a marha sok

méregdrága műtét is, ami most sorozatban vár rám, Jesszusz Márikám... De ha egyszer ő megígérte, ő nem olyan pasi, hogy ne tartsa a szavát. Mint a te drágalátos férjed, aki nem látszott ki a katedra mögül. És mindig úgy befittyedt a seggén a munkanadrágja. Én úgy szégyelltem tényleg, hogy apám! Ő ígérte, emlékszel még, hogy mire nagy leszek, majd kiköltöznék ebből a szolgálati lyukból, és kertes házban fogunk lakni, külön szobában, külön emeleten! Aztán meghalt. Még életbiztosítást se kötöttek. Pedig akkor már lenne egy saját lukam... (A fenekére csap) ...nem csak itt! És nem a pinádat kellene néznom folyton, mikor kitakarózol! Na, erre sírva fakadt. Igazad van, azt mondja. Még szép, hogy igazam van, de figyelj ide, mondom, ha még egyszer benn hagyod a kulcsot a zárban, hogy ne tudjak bejönni, ne tudjak tisztességesen megfürödni és átöltözni lokál után, vedd tudomásul, hogy amint beengedsz, fel foglak pofozni. Nem félek tőled. Hogy ilyen korába még mindig így legyen az ember: hát hogy nézel te ki? Te koszfészek. Mint valami takarítónő. Nehogy már megüss, azt mondja, Csabikám, meg vagy te zavarodva, sajnos. Micsoda?! Még te beszélsz? Dehogynem megütlek, nézd meg, hogy megütlek, pofon váglak hatszor! És úgy szájon vágtam, hogy a fülem csöngött. (Vált) Ezt fogom mondani neki. Ha kevesli és még akar, nem érdekel. Nekem már ennyi jó. Ha neki több kell, az többre kerül.

A portás (vagy: A sötét Úr)

Ülök itt az ablak mögött, és aki bólint, annak visszabólintok. Aki kér kulcsot, annak adok, de aki nem bólint és nem kér kulcsot se, azt megállítom. Ez bevált. Mikor valaki szeretne észrevétlenül beosonni, én csak állok fel, köszönök, és sarkon fordul mind. Kimennek. Nincs egy jó mondatuk. Elszaladnak a stukkerral! Ha viszont egy járőkelő betéved, az egyből köp. Rögtön megmondja! Portás bácsinak hív ez a típus. Helyesek. (Kis szünet után) Senkit nem érdekel, hogy én ki vagyok. Egyszer valaki azt mondta, nem nekem, hanem a nőnek, akivel volt, de mikor már elhaladtak a kalickám előtt: „ez a pali mindig úgy néz, mintha éppen hányingere lenne”, és a nő még rátett erre, „én is kiszúrtam már, úgy hallottam, halálos beteg, kegyelemből van itt”. Lám, gondoltam. Holott a kegyelem szót nem célszerű emlegetni annál a vállalatnál, ahol ők dolgoznak! Manapság sehol. Kik beszélnek itt kegyelemről! Mindig újra elképedek, mennyire gyanútlanok, mit sem sejtő tulkok, miközben másfelől, természetesen minden hájjal megkent gazemberek. Önző és szomorú szadisták, szemérmes mazochisták, azt meg kell mondani, még a gyerekek is. Minden, amit csinálnak, feltűnően machtlos. Hogy néznek ki az új épületek, városrészek! Mintha büntetésnek szánnák a jövőt. Ők, maguknak! Hehe. Szentjeik nincsenek, művészetük üzletszerű, hazafiságuk a zsidó elvakultság tehetségtelen másolata. Itt nem történt semmi. Itt soha nem történik semmi! A majom a végén elszabadul. Ől és szaporodik. Ön- és közveszélyes. Mi a teendő? (Meghajol) – Jó napot kívánok! Tisztelem! Kellems hétvégét! – Senkinek fel nem tűnik, hogy kerülök ide. (Nevet) Ki szerződtetett mégis? Ezen már annyit gondolkodtam. Hát az igazgató nem itt jön be? Vagy a munkafelügyelő? Hogy hívják ezeket, azt se tudom. Ki a felelős a kulcsokért? (Nevet) Én? Senki? A diktátor? Mégiscsak elképesztő érzékük van a hithez! Minden remény nélkül. (Sietve meghajol) Visszontlátásra, alászolgája, kívánom a legjobbakat... Most már, ami hátravan, elüldögélem itt. Meg elálldigálom. Vagy ők majd így látják. De ti, akik észrevettetek, megálltatok, és most eltűnődtetek...! Min is? (A homlokával kérdez) Hm? A ti helyzetetek, barátocskáim, nem lesz egyszerű. Nem mondhatjátok, hogy nem voltam jelen.

FÜGGELÉK: A VÉNEK

A professzor úr

Ha történik valami, az természetesen nagyon szokatlan. A paranoiások akkor kezdenek krízisről hadarni, ha a szokatlan történések száma észrevehetően nő. Az egészséges ember azonban ilyen időszakban kifejezetten derűlátó. Például vállalkozik. Hamarosan ide fog jönni valaki, hogy egy közös alapítvány tervét ismertesse velem. Még nem tudja, de... (Az órájára néz) másfél órán belül megölöm. A szántóföldön. A kocsimban. Meg is kínozom előtte. Humán értelmiséginek vél, fillérekért megvehető, beszari alaknak. Az is voltam a változások kezdete előtt, mielőtt kezdeményeztem volna a rendszerváltozást. A professzora voltam. Tanítványom volt. Aztán üzletember lett. Ma már csontgazdag, ki sem tud szállni belőle... Ő, és erről mennyit panaszkodik! Na de most ki fog szállni! Mire tudni fogja, mert az utolsó pillanatban azért tudni fogja, hogy kiszállt, addigra a pangás, amit a sóherok krízisnek becéznek, átalakul szintiszta, arany változássá. Az én életemben ez a remény máris a változás tagadhatatlan jele. De a remény – és ő ezt a saját bőrén is érezni fogja – csakis annak kézzelfogható, aki azt tapasztalni merészezi. (Mutatja egy nézőhöz) Nézd a zsebtolvajt: most tette el! Ő az én tanárom. Benne áll a változásban: most láttuk, lopta, de már nincs sehol. Vele van azonban, amit keresett. Hol is tartottam? Megölöm a pancsert. Strómanként használ újabban sötét ügyeihez. De a vagyonához képest elenyésző summát, amit nevemre szóló déltengeri számlákon futtat meg, majd én fogom a továbbiakban megfuttatni. Azt hiszi, ha kézből kézbe, negyedévről negyedévre, sietősen százalvahány hányadéklila ezredessel cicomázza föl kényszeredett találkozásainkat, én ezt a részéről meghatározható gesztusnak, pazarlóan bőkezű megtiszteltetésnek tartom. A jövőmnek! (Orrot fúj) Valójában a jövőt én találtam ki. És ma írom fel az égre. Felkészületlen pancser! Ha a pangás, a káosz előszele megmoccan, az mindenkit érint, nem csupán a nyereszkesedni éber. Ezért mondom, hogy ami van, az változás, nem krízis. Te most leszállsz a kövek közé, a sötét iszapba, fiam, én pedig még ma este felszállok... (Repülőgépzajt imitál, a kezével is eljátssza, hogy repül) a mennybe!

Az esztétikatanárnő

(Kilencvenéves, egy nagy, elegáns, de rongyos fotelban ül az aggok házában) Úgy mondják, mint régen azt, kulák. Komcsi. A műveltebbek: bolsi. Liberálbolsevik. Apámra még azt mondták, a velejéig rothadt burzsoázia jellegzetes képviselője. Rám meg most azt, hallottam, még mindig komcsi ez az öreg zsidó kurva. Miközben semmit se változtak az arcok! Ugyanaz a puffadt-hazug, mint Sztálin vagy Hitler alatt. Nálunk a polgárnak nincs is arca. Egy-két álarca van. Van először is a rendszerfüggetlen, rettegve közönyöst játszó, „alibit igazolok, ha alibit igazolsz” pillantású, telhetetlen étvágyú kisragadozó, aki mindenkit gyűlöl, holott valójában csakis önmagát, ám még ehhez a passzióhoz is frusztrált, ezért aztán egész életében bármire kapható, kétségbeesett rácsáló marad, noha van neki egy, úgymond történelmi napokra tartogatott másik arca is, a Tisza-Virágh Szent Árpádé, aki fegyverrel a kezében igazságot szolgáltat, habár mindig jóvátehetetlenül elkésve, és hogy pontosan kinek, az is kicsit zűrös, mindenkinek, kiabál, ám valójában személyes bosszút akar állni, aztán ez a bosszú őt magát is eléri három perc alatt, no de akkor – hopp vissza a régi arcát! – szalad elő lyukából ismét a kisragadozó, az uralkodó széljárást szimatolva, és sebesen biflázva az új jelsza-

vakat, melyektől, más kérdés, odahaza, szűk baráti körben azért kihányja a belét. Kérdzik a baján. Kedvét leli benne! Ha épp nem komcsi vagyok neki, akkor zsidó kurva vagyok, ha nem zsidó kurva, akkor cigány kurva, ha nem cigány, akkor burzsuj vagy pedig bűdös proli, és ha már bűdös proli se, akkor tetű, nyű, moly. Valami pici. Valami élő, de kisebb annál, semhogy eredményesen irtani lehessen. Hogy miért kell irtani? Idegen szív. Nem piros, nem fehér, nem zöld, nem barna. Ja, kérem, úgy könnyű! Ingyenélő vagyok, aki képtelen szolgálni. Ennek ott van a hazája, mondják, ahol a lába leér a földig. De ha ez a hazám, előbb-utóbb nem ér le a földig. Gondoskodnak erről. Hát persze nem ők, istenfélő polgárok. Ők be nem koszolnák a kezüket avval, hogy egy ilyen „ne mondjunk népcsoportot, de sokkal inkább karaktercsoportot” úgymond a helyére tegyenek, hogy „azt tegyük velük, amit ők tettek velünk”. No de a söpredék visszafizet nekik, mondogatják, és újabban gondtalanul le is írhatják kormányhű lapokban, majd megkapják a magukét megint, mert addig-addig játszanak a tűzzel! Aki pedig megmarad, az rohanhat külföldre, ahogy szokott, panaszkodni, árulni a hazát. (Nem énekel) Cserebogár. Sárga cserebogár.

Az elfelejtett orvos

Az imént, hogy kiöntöttem a szemetet, és az üres udvaron kellett áthaladnom, új arcokat láttam a földszinti ablakban. Erről eszembe jutottak régebbi előző szomszédaim, akiknek szintén csupán az arcát ismertem. Évek óta nem szólok senkihez, holott még csak hetvenkét éves vagyok. A kondícióm példás, én tíz haskelepet bármikor megcsinálok a két fűtőtest között, sőt szívesen álldogálok fejen is, ha megfájdul – azonban az utcára már ritkán megyek ki. Sok itt az új ünnep. Nem akarok semmibe belekeveredni. Szilveszterkor meg újévkor a robbanó petárdák! Mint az előző háborúban a géppuskák. A milliomos legyél kvízben is, az a jeltrombita, ahogy felugat! Két falon is áthallik. Minden helytelen válasznál: mint mikor a coca okádik! Mostanában, ha valakit messziről meglátok, vagy csak a nevét az újságban azok közül, akiket régebben ismertem, és, hogy úgy mondjam, barátomnak tudtam, valósággal rosszul leszek. Belepirulok. De az is lehet, hogy elfehérek. „Te, ne szerepelj annyit, mert szaros a szád”, mondom hangosan, pedig nem akarom mondani, vagy „nézz oda, ez még él, ahelyett, hogy meghalt volna!”, kiáltom, és más, ehhez hasonló képtelenségeket. Még jó, hogy nem találkozom senkivel. De az előbb, mikor visszafelé jöttem az udvaron, és láttam ezeket a végképp ismeretlen arcokat, átvillant rajtam, hogy fordítva van: nem az az érdekes, hogy én már nem állok szóba a világon senkivel, hanem tudomásul kellene vennem, hogy teljesen elfelejtettek. Most erre mit mondjak? Olyan ez, mint amikor kislegény koromban bújócskát játszottunk, én pedig izgatottan elbújok, ugye, hogy ne én legyek a fogó, és persze igyekszem jó helyre bújni, nehogy túl könnyen megtaláljanak, aztán a végén – hát nem is találják meg! Nélkülem zajlik a perzsavásár. Volt feleségem se hív fel. Ezért végső soron hálás vagyok neki. A fiaim se látogatnak. Igaz, többször is megmondtam nekik, hogy ha tömondatokon kívül mást nem tudnak kipróbálni magukból, hát maradjanak otthon. Az egyik valami nyereségvizsgálatokat végez, a másik meg... (Nehezen mondja ki) ...fejvadász. Nem az őserdőben! Így tehát, ha belegondolok, hogy nemcsak valamennyi hozzátartozóm, de minden ismerősöm és hajdani páciensem is elfelejtett... olyan szabadnak érzem magam, mint életemben se. Ó, te nem létező Isten, add, hogy így legyen, és még a por is belepjen! Ne hozd rám többet a szaros szájakat. Ámen.

Tandori Dezső

VÍZJEL

Kadastrof, Éles Lövés Fia!

Te, ember, én téged megszólítalak, és mi az, és mivel. Tényleg, mivel. Hitellel? Azzal, ami nekem leginkább olyan? S így kérdezgetlek, ügyetlenül: ugyan már te is vagy vele úgy, hogy... És nekem a legelemibb vízjele minden történelemnek, amivel szeretném, hogy te is úgy légy, de: 1. épp, mert vízjel, kimondhatatlan; 2. épp, mert hitellel való, mint az enyém, minthogy enyém, enyémként: igen, éppígy nem lehet a tiéd oly evidenciával, ami ahhoz kéne, hogy ne csupán beszéljessünk, hanem te meg légy szólítva, aztán te visszaszólíts engem ugyanígy netán... S ha ez menne, tudom, akarnád is azt; de már ugyan miért akarnád, amikor emléktörténeim vízjele is kimondhatatlan, jegye is idegen tőled.

Így próbáljuk az érintkezést. És még az sem sértő – mert hogy így, mert hogy idáig jutunk –, ha szinte nyilvánosan legyintesz, „aha”, mondd, „na persze”, vagy „igen, igen”, főleg, hogy „én is pontosan így voltam vele”. Mondom, pontosan így vagyunk. Félő, szinte mindig ez – még a legnagyobb pontosságunk. A többi...

Igen, hogy aztán mégis megint megpróbáljuk. Hát mondja valaki, hogy nem élnek bennünk – nálunk erősebb valamik. De mik? Egy-egy vízjelnek nevezhető suhanás, érintő, nem osztó-szorzó együtttható... és még annál is kevesebb, amit például Ottlik az elnagyolt szavak, történelemszavak helyett a tavasz tavalyról ismerős lágyságának nevezett, és a többi. Mégis, leginkább ilyesféle.

Nem intézhető el érzéki körülírással, de oly lélektani fogalmazással sem, mint „a kibeszélhetetlen én”, vagy hogy „önmaga számára mindenki evidens, fiacskám”.

*

És milyen messze vannak tőle, hogy érzékletessé tegyék, mily messze a különben csak hálámmal fogadható úgynevezett evidenciatörténetek. Hadd világítsam meg a különbséget. (Már ha nem vízjel ez is. Egy fokon túl jön majd azért az. De addig... Gyerünk.)

Esdve kérlek, te megszólított ember, méltóztass ide figyelni. Akkor is, ha már ezerszer okoztam neked csalódást, hogy én nem figyeltem rád, azzal. Miért nem kérleltél jobban. Miért nem tettél csodát. Öntötted szavakba a vízjelet. Itt nem a szavak vice a lényeg, az csak – bocsánat! – söprögető vice. Ahogy az örök „nyelvezés” is tévedés vagy ügyes trükk. Oscar Wilde igenis látón jól mondja – a szegény, aki élő valójában tőlem oly távol lett vón –, az irodalmat új témakörökkel muszáj bővíteni. Vannak effélék. Az „ügy” nemcsak a megformálás nagyszerűbségei által halad.

Hát mondom, esdve kérlek, csalódásaid ellenére ne zárkózz el, főleg, hogy azt mondom neked így nyomban – feltételezve, hogy figyelsz –, azt, hogy máris csalatkozásodra leszek. Tudniillik, hogy ez alcím, ez a „Kadastrof, Éles Lövés Fia” nem olyan (vice) vicc, ahogy szeretnéd, semmi sandítás nincsen benne, hanem ez két külön-külön ló neve. Majd rájuk térek. Egyelőre mással kezdem.

*

Mit is akarunk (íróként, embertársként, kettőként együtt) közölni – rútnak ne szűkítsem: „adott esetben” – valakivel? (Brr.) Mit szoktunk közölni akarni? (Brrbb. Értsd: még inkább brr.) De csakugyan mit?

A vízjelet. Szélső esetben. Legigazabb mód. (Mondom én.) Mert mit lehet „közölni”? Nekem a kora gimnazista fizikában (tankönyv) viszolyogtató volt a „hőt közöltünk vele”, „erőt közöltünk vele” (egyik tárgy a másikkal, vagy ember a tárggyal; ember az emberrel: kínos... mert: „Te, én mindjárt egy olyan hőt közlök veled...”), nekem mindig így jött, korai írói indíttatásom jegyén: „Hőn közölni szeretnék vele... valamit...” De a másik, korai írói indíttatásomat (hogy az erózióval összekeverhető erudíció fogalomnevezését most hagyjam), igen, visszafoghatta volna ez a másik kifejezés: „Nyugalmi állapot vagy egyenes vonalú, egyenletes mozgás...” Ez olyan filozóf-vízjeles dolog. Ki mit ért rajta. Van, aki egyenes vonalban, egyenletesen haladna előre egy kétszázmilliót érő villa, egy atlanti jacht stb. megszerzéséig, plusz az egész ország villamosítása (célzás az állítólagos lenini jelszóra itt; „kommunizmus egyenlő...”), van, aki szeretné, hogy legyen már életének vízjele ez: épp elért valamедdig, ahonét hőtől szerényen megélhet a háztartási pénz plusz még húsz százalék dohány alapon, és nyugalmi állapotát élvezheti. Ám az, hogy mit akarunk közölni íróilag – maradjunk itt csak ennél –, rémségesen tarkaságos, mert kinek mi a nyugalmi állapot, ettől bizony igen-csak függ. (A közlendő, meg a vízjele, benső állapota-állaga.)

Nehogy lovakba vesszen a dolog, látszik jól, általános írásfilozófiai kérdések taglalását sem szégyellem, sőt.

Mármint két szegény lókönyvem – nem propagálom párosuk – teljesen „ki lett véve a közönségből” a majdnem nullovics reklámmal, így az Olvasónak fogalma sem lehet, hogy magam ezt nagyján megírtam más összefüggések vízjelével; kutya se tud róla szinte; megírtam mármint Kadastrofot és Társát, valamint, akire itt rátérek máris, Mato Grossót.

Mato Grosso lesz a példája annak, hogyan van, amikor az író hagyatékából logikai összefüggéseket akar közölni, megértetni csupán, s ebbe még elázott lóversenyűjság fizikai ténye, londoni eső (lásd: Maugham: *Eső*, igen, igen, ott sem túl rejtelmes a vízjel, haha!) is befér.

(A „haha” nekem mindig egy Milly Haha! nevű lóról jut az eszembe. Lehetett volna felkiáltójellel is a név, a tulajdonosok és tenyésztők humora, jó ízlése kiapadhatatlan.)

Jó, viszont a lényeg itt az – a „lényeg” nem vízjel! –, hogy mikor lovakkal először kezdtem foglalkozni (Bécs, ügetőpálya, 1990), Szpéró madaram volt „a nyelvi ok”, inkább érületi ok, na tessék, mégis a nyelv, a névmágia. Nem ilyen egyszerű, de ez még mindig nagyon az. (Egyszerű. A nyelv kérdései a még mindig nagyon egyszerű kérdések. A valódiak: a nyelven, a pusztá stílusbravúron, a Maugham-féle elbeszélésen, a történeten túli dolgok, vagy bánom is én, nem túliak, de más szerveződések. Lásd: vízjel.) Angliában 1988-ban, Szpéróm halála után – és tizenegy, Szpéró miatt itthon töltött évet követően – jártam először; jó párszor azóta, miért is tagadnám, s amikor a lovak már hanyatlottak vón, tehát nem jártam volna szívem szerint többé Angliába, kellett menni irodalmi okból, egyszer, de az elég volt, kicsit még fellángolt a dolog, 1999 januárjáig, akkor sikerült – más történet – végképp elégetnem addig apró viaszdarabkákból összehengergetett gyertyámat, s így Anglia abba is maradt. Ezt nevezem egészséges gondolkodásnak.

Félútja a vízjelnek.

Aztán, mert Anglia több lett, mint Anglia, de kevesebb, mint bármi más (hogy a divatos, tényleg jópofa kifejezéssel éljek), egészen az iraki válság idejéig nem voltam ott,

s 1991 késő telén, azaz inkább kora tavaszán (március) Stendhal-hőshöz méltó módon a löesemények mit sem értő tanúja lettem, végül rájöttem, már hogyan ne érthetném én ezt... ah, Milly Haha, végül kb. 2000 nyarára értettem meg igazából a dógot, abba is hagyta a kedvem; de 1991-es kedvező tapasztalásaim rásodortak (fő jelleggel!), hogy oly-mindegy-hol-fordítom-omarkhajjamat! felkiáltással, 1993-ban a szigetországot ismét megcélózom (lásd lókönyveimet), majd ezzel „beinduljak a tárgyban”, Omar Khajjám, a naponta lefordított négy-hat sor, négy-hat, ismétlem, hatással lehetett rám, amilyen a munkavégzés, csak olyan a lóversenyzés, ez talán kevés kivétellel pitiánernek is nevezhető szempontom (félíg-vízjelem) maradt máig, se meg nem gazdagodtam, se el nem szegényedtem... szóval apróban játszottam; annál derekasabban. Körülbelül negyedköbméternyi szaklapom nyolc-tíz halmából nem bírnám előkeresni ma már túl rövid idő alatt azt a példányt, melyben ott a végül nyolcszoros pénzt dobó nyertes ló neve, valami „I...” volt. A Töte irodán játszottam, még hozzá a körtötön. Amilyen nálunk Pesten is van. Ergo nem bukmékernél, ahol, mit tudom én, „I...” kvótáját még 12 az 1-hez is rögzíthetem, bekarikázzák, hiába viszi le a jónép pusztá nyolcszorosra, vagy 90-re (a 10-hez, hagyjuk), nekem jön a „plusz tizenkétszeres” zsó. Véletlenül elfeledtem a cetlimre írni, hogy „I...”-t csak helyezésre gondolom, hát nagyon megdöbentett, mikor a placc (helyezés) 2 font 70-es kvótája helyett, azaz 10 fontért 27, jött egy 90 körüli összeg, pontosan 89 vagy 87 vagy ilyesmi font.

Hagyjuk most, hogy ettől „eszméletlen gazdagnak” éreztem magam (jó vicc! ötször 80-at kéne nyerni ahhoz, hogy – akkor még, igaz, harmada se volt a mainak – repülőjegy ára, lakás etc. visszajöjjön; megjegyzem, akkoriban a font is 120 forint között mozgott, nem 450).

Mato Grosso a lényeg. Vagyis: egy ilyen logikai közlendő, elmesélendő. S hogy ennek mennyire nincs akadálya.

Nem bírtam türelemmel a Töte (totós) irodán, nekivágtam Londonnak, most ez mindegy, kikötöttem a Star Street fekete lakkos külmázolatú (Stanley? Surrey? azóta megszűnt) irodáján. Ide bementem. Star = csillag. És Szpéróm homlokán volt egy fehér csillagocska. Bár vettem volna igen komolyan!

Hamarosan kiderült: „Anglia elázott” asnap, három versenyszínhely (gátversenyek még csak, február volt) helyett csak egyet közvetítettek a körtévén (ez nagy intézmény, de nem tartozik ide), pótlásul belökték az örök patron dél-afrikai színhelyek egyikét. Néztam egy sprintverseny kínálatát, a „piacot” (nem akarok halandzsázní, egyetlen névtől dobbant meg csak a szívem), ott volt Mato Grosso.

Sprintverseny = többnyire a rizikók rizikója. (Nem tartozik ide, kár.) Mato Grosso nem volt éppenséggel favorit. 60-as ló volt a piacon, értsd 5/1, ami pluszban jelent öt egységet. Mivel én gazdagnak éreztem magam, ráadásul talált pénzről volt szó, jó, hát annyiról, mint egy Jauch-kvízjáték (RTL) 4. kérdésénél! de tessék ezt angliai lovon megnyerni! – igen komoly, öt kispárnahuzatos fogadásra voltam a Star Streeten felkészülve.

Esernyőmet a sarokba állítottam, csorogjon, magam elkezdtem Mato Grossón tőprengeni. Volt rá még időm.

Megvallom, kicsit piás voltam. Még 1993 februárját, nem márciusát írtuk.

Nem sokkal az elutazásom előtt odahaza, unalmamban, valami délelőtti filmet néztem egy magánadón (Pro? Sat?), és kincskeresők mászkáltak braziliai (?) barlangokban, hatoltak mélyen a föld gyomrába, ahol dinoszauruszokkal találkoztak, vagy mikkel... netán ezek tojásait keresték, csak ezek kikeltek közben? na, tojás... Szpéró... és a braziliai színhely, a Mato Grosso terep és tartomány. Szövetségi állam etc. És Star Street.

Mato Grosso. Tiszta sugallat. Mi más, ha ez nem.

És ez eddig logikusan levezetett, logikailag követhető izé volt. Az. Nem?

Kihagytam Mato Grossót.

Hagyjuk ki itt a többi. Hogyan mentem ki – hamarosan jelentős vesztes után; ná, a következő futamot már játszottam stb., unalmas dolgok – az esőbe, miként alakult egy gyötrelmes napom, megírtam másutt. Nem is csupán lókönyvben. (*Baalbek Szálló*. Ha számadatok nem stimmelnek, a lényeg igen. Ez volt az egyetlen alkalom, hogy penny nélkül jöttem haza.) Mindez, az esővel, az elázott lóújsággal egyetemben, képzelhető hangulattal, idehaza a lassú, de biztos felépüléssel egyetemben, logikai eszközökkel, logikára apellálva, közölhető volt.

Nem?

A vízjel más lenne.

Jön.

*

Mondom hát valakinek nemrégiben: gyorsan, te, ember, figyelj ide. Mondom neki, tovább: van ez a vízjeldolog. (Elmagyarázom neki a vízjeldolgot.) Hogy amikor én Mato Grosso és a többi után felépültem, úgy adódott, 1993 júniusában kijuthatok ismét Angliába. Akkor már nem ittam; ettől még nem lettem a végén nyereséges; sőt két és fél évnyi absztinencia után olyan furcsa szokásaim támadtak, mint az egy fontba játszás, ahol is pluszba kellett keveredni egy-egy futamban, akárhány lóval, de egyfontos alapon, s így gyártottam én 347 – 343? 351? – győzelmes futamot, miközben semmit se nyertem, ráadásul a 365-öt, ennyi nap volt amaz évben, nem volt türelmem már „kijátszani”; kis füzetben őrzöm, lónevekkel, az adatokat, de nem ettől volt olyan éles az én első londoni napom. (A Derby előnapja.)

Mondom tovább: itt jön egy ilyen vízjeldolog, s nem az jön, hogy Kadastrof és Éles Lövés Fia (ismétlem, lónevek; vagy ha nem ismétlem, hát mondom; oda-vissza játszom emez írásban a kérdést), nem az jön, hogy későbbi lóéletemben ők hogyan és milyen mulatságosan jöttek elő még évek múlva is, nem; lásd, ism., erről két lókönyvemet. Más jönne. De, te, ember, mondom, nem fog jönni, mert a vízjel közölhetetlen.

A vízjel nem logikai kérdés, nem aforizma, nem isten lábának megragadása, nem is a tavasz tavalyról ismerős láttsága. Holott mindegyikre, főleg emez utóbbira, utalni látszik.

De nem az.

A vízjel az az életed mikéntjének a jele az életed anyagában, melyet nem tudsz úgy kifordítani, hogy a vízjel kézzelfogható legyen. Talán épp a kifordítás maga, ez az már, ami a vízjelet tönkreteszi. Emléke marad benned csupán. Meg egy csomó papirosodban, persze, maga a vízjel. Kifordíthatatlan.

Mindegy, innen lesz ez az írás hallatlanul izgalmas. Haha.

Tessék.

Mondom „te-ember”-nek: ha én azt érzékeltetni tudnám (már a kezdés rögtön rossz!), milyen volt az az első nap ott 1995 júniusában (az epsomi Derby előnapjának délutánja). Ahogy a Saville-irodán (azóta megszűnt, s teljesen mindegy is, hol volt) nekiestem az „I...”-alapon a dolgoknak, és rögtön bejött valami Alíz ló (Szpéró utáni főmadaram volt Alíz; te-ember ezt nagyon jól tudja történetesen), nem nyertem halommal, de a következő hasonló, nagy tétű fogadásra valót igen, meg még egy kicsinykét. A következő futamban, melyre balga fejfel fogadtam, három ló ment. Hosszabb távra elhivatott négylábúak. Épp a favorit nevére nem emlékszem, őt játszottam. De itt indult Kadastrof, aztán később kiderült, hogy Son of Sharp Shot, Éles Lövés Fia is. (Ez, később mesélem el, jóval későbbi evidenciátörténet-szerű esetem

kapcsán derült ki; ó, de hát az evidenciátörténetek még mindig csak a logika érintői, nem többek általában.)

Most akkor vesztettem, világos; ez is később derült ki, hogy nem Kadastrof, hanem Éles Lövés Fia okán. Kadastrof – vonzhatott volna e bájos név. De Sagittarius vagyok, hát... Íjász, Nyilas... akkor meg?

És nem itt van a vízjel. Hanem ott, hogy ezek után nem volt maradásom a Saville-irodán (nevezzük így): kidobtam a kanapét. S bár hittem a következő futam nyertesében (valami Polka Dots v. Beans, sic; egy Bud Powell zongorakedvencem okán), na de jó vicc, „hinni” – mi az! Átmentem a Tote-ba, ott derült ki, távgyaloglással még egy futameresélyemet elszúrtam. Nekiستم a várható esélyeknek. Ám ezek a kihagyások még mindig csak evidencialogikai vétségek voltak, és az sem lényeges, hogy vesztettem, aztán hogy visszanyertem egyvalamicskét, utána meg, hogy este láttam, az 50/1-es, 500-as Miss Copyforce-ot hogyan kíséri be, a lovat s lovarnőjét, az egész angliai zsokéélmezőny, mintha nagy műgonddal tennék; én nem mondom azt, hogy így tették, csak élvezet volt nézni; ezek mind élvezetek, érzéki gyönyörök, elmetornák; és utána, lakásomhoz közel, hogyan jutottam vissza nagy magabiztossággal alapösszegem közelébe... lettem oly elbizakodott, hogy „sebaj, a többit holnap a Derbyn”... (akkora bukfencezés lett a közönség 9/10-ének, nekem is, hogy jómagam például alig bírtam utána egyáltalán talpra állni... hét napba telt), ez mind lényegtelen.

A lényeges csak az, hogy...

De ha én ezt reménnyel el tudtam volna mondani *te-embernek*, hát elmondanám, esküszöm, itt is. Mikből tevődött össze ez az egész? A Kafka-írásra emlékeztető hirtelen mozdulatból, ahogy a Saville-iroda ajtaját berántottam magam mögött, rohantam fel a Regent Streeten (egy nagy londoni utcán), ahogy azoknak a kihagyott lovaknak – például Pay Hommage, Paris House – akkora holddudvara volt; Párizsba voltam meghíva amaz évben az ottani Magyar Házba, aztán az *Hommage* c. versem... de nem is. A zsűfolatos Oxford Street... az az esti, mintegy kései fürdőseket idéző (tenger, Balaton) iroda a Miss Copyforce-szal és elbizakodottsággal... az egésznek a borzongása, az egész napé... a száguldások és leblokkolások, letapadások együtteséé... és hogy ez úgy hirtelen mind Londonban történik velem... és ahogy éreztem, éreztem, éreztem, éreztem, holott mit „tudtam” még akkor!

De hát sosem „tudunk” (lódologban). Amit éreztem! Kérem szépen, amit az ember érez, ha a naplementét meglátja az ír partokon... ahogy Yorkban kisüt a nap... ahogy egy birka (akkor még nem volt száj- és körömpályás, semmi ilyesmi), miközben a pályára baktatunk, a lópályára, lerág egy virágot, kiköpi, felvesszük – átmászva érte a kőkorláton –, sárga a virág, sárga színű a 20/1-es zsoké meze... és nyertünk volna rajta, ha nem állnak előttünk 17-en a pénztábrablaknál, hogy a pari (egy az egyhez), kék zekés zsoké lovára tegyenek. Miket érez az ember, na de tényleg, az emberi érzéseknek az ő világa...! Érdekes érte turistabuszozni, ahelyett, hogy Karinthy Uránia-reklámját olvasgatnánk csak, alkonyat a Kvarneren...

Félre gúny! Körülírtam, mi volt, mi marad *te-ember* számára elmondhatatlan. Az én elmondhatatlanom. Ám így az enyém. Béküljek bele.

*

Kint jártam a minap Szpéróék sírjainál (semmi sírok; porok rég elkeveredve a Tabánéival), integettem nekik, semmi könny, csak egy „Szevasztok”, és egy pohár ballonos bor, csak úgy, már akkor, az út végén. És mert hiszek a derekas, bocsánat, a jó viselkedésben, lásd Szemere dicsérete a Bonta Ferinek, az az olyasmi, hogy „Ez rendes visel-

kedés volt”, igen, rendes viselkedés... de mindegy, ha Kellér Andor másképp írta, hát másképp, és ki tudja, Szemere Miklós hogyan mondta... mert hiszek benne, hogy rendes viselkedés a halott madaraink sírjai mellett néha elhaladni, nekik könnyes vagy nagyon is könny híja szemmel odaintegetni, hát jutalmam e kis vers lett...

Várjunk: telefonon elmondtam két jó barátomnak is. Feljegyezték. Mondtam: azért én is felhasználhatom majd? Persze! Haha.

Elmentem valahova, utolszor mentem valahova így el. Csak hogy igenis az legyen: semmi elzárkózás... de semmi vágý se. Hogy nem az van, tessék, megint egy vízjel, nem az, hogy én pedig senkihez sehova nem megyek, nem találkozom senkivel, sehol, nem, hanem...

Na, ez is az enyém marad. Ahogy London nem, Párizs nem, ahogy egy magamra hűtött Dublinnal elbúcsúztam a repülőutaktól is örökre (már ha nem baleseti helikopter szállít be valahová), úgy... szóval úgy mindenféle elment nekem. A lófogadás is. A tarka képzetek. Nem fonom őket mechanizmusukra. A vers, íme:

*„Ki kéne békülni,
mint az ég, kékülni.
Ki kéne, ki kéne,
ki tudja, mi kéne.”*

*

A „*Ki kéne, ki kéne...*” ripacsul adandó elő. Hogy „na ja, ja, na ja, ja...” De mi a nyavalya (kéne)?

*

A vízjel ebben benne van. Marad mégis a művészet? (A vízjel kifejezésére?) Jó, de azt a londoni délutánt, mindenféle összetevőjével, gyarló kétkötetes regényben, tömérdek „smoncával” (smonca = sallang, felesleg, semmitmondó izé, vacak) dúsítva lehetne csak elmondani. Nem stimmel a vízjel dolgában ez se. Az ihlet kegyelme nem azonos a vízkifejezés általánosabb lehetőségével. Bocsánat a „karórágó” kifejezésmódért.

*

Van, hogy az ember aztán (én-ember) nem is akarja, már csak azért se alább adni annál, mint hogy: „a vízjel” (kifejezése). Tehetetlenség-lehetetlenség belátása? Visszatérünk!

Közbevetés: a vízjel sugallata az is, hogy ahol nem volnánk tehetetlenek, ahol nem volna lehetetlen sok minden, nem cselekszünk. Nem teszünk semmit, mert „az” nem tesz semmit. Az ember (én-ember) nem tesz semmit.

Másutt lázongunk. (Amíg ráncigálni nem kezd bennünket, úgy kabátunk szárnyának csücskénél, a víztutad.) Kimentem az imént a konyhába. Áprilisi délelőtt. Ó, 1980-ban (!) ilyen áprilisi napokon hányszor jártunk fel a Kis-Svábhegyre, máshová, madarainknak füvéért. Öt-hat teli műanyag szatyorral tértünk haza. Akkor volt az, hogy „szívem szerint” fenn maradtam volna a hegyen. Csak úgy. Soha többé e lenti várost. Holott... még mily más idők voltak akkor. Eminnen, amonnan – mások. És élt zöld madarunk, a Tili, aki júniusban halt meg aztán, egyéves alig múlt, agyontojta magát, mi elmafláskodtuk a segítséget. Talán. A halál nem vízjel. Abból valami – közölhető. De a vízjel (az írás a hol is...?) a hűvös, délutáni konyhában megvolt. Akadt vörösbör, retek, zöldpaprika – erős, hegyes –, kiraktuk, jég szekrénybe beraktuk a füvet, zöldeket, mennyi madárkoszt! És bentről hallatszott az ő kárálásuk, csárogásuk, csirregésük, énekük, harsogásuk. Ettem a retket a paprikával, ittam rá a bort. Vízje-

le elmondhatatlan, Tili nem fér bele annak, aki „befogadná”. Tilit félresöpörné. Akkor pedig...

Maradna csak a zöldféle, a bor, a konyha húse, akkor pedig...

Hajlok rá: akkor pedig nem „engem” értett a „te-ember”. Nem az én dolgomat. Nem történt igazi közlés.

*

S mit akarok mindezzel mondani? Az önkifejezés lehetetlenségéről valamit? Mi ebben az új?

Ennek is csak a vízjelét érzem.

Már ha jól.

*

Van, amikor a vízjel (a magunké) magunk előtt is rejtve. Ez csak természetes.

*

Azt akarom mondani: kérdezzünk rá így az irodalomra. Mi az, mennyi az, amit érdemes produkálnunk belőle, ha nincs ott ez a vízjel? Hol kezdődik a kommersz? Mondjuk, a nemes kommersz? Minden irodalmi műből mennyi ez? Ahol a vízjel már nem „megy át”, ott kezdődik a nemes kommersz? Mondjuk: a jobbaknak szánt luxuskurvaság (németül: Edelhure), ami nem is luxus? Nem is oly okvetlenül nemes?

*

Nem a fura német szóról jutottak eszembe az alábbiak. Hanem már csak úgy az előbb is, amikor „versbe szaladtunk”.

De, ismétlem, nehezen „isteni eredetű” az, ami közönséget és nem vízjelkifejezést „céloz meg”. Persze, katasztrófa lehet belőle, bármily éles lövés fia az illető irodalomművelő (író). Ám az ilyesmit hagyjuk, mellézköngék csúszhatnak bele.

*

Ebből is, abból is, bármiféle élességből lehet katasztrófa.

Nem, szóval dehogy azt akartam mondani, hogy ahol nem a kifejezhetetlen vízjel mégis kifejezését célozzuk meg, az nemeskurvázás vagy nemeskurválkodás, silányabban mégis piac.

Dehogy ezt.

Árnyékot, szennyfoltnyi árnyékot vetnék vele a Szent Reménytelenségre. (Ne feledjük, tudom én:

Bűnös vagyok-e vagy szent?

Bűnös vagyok, annyi szent.

Hanem ez még egy régi dolog, ne ismétljünk.)

*

Kadastrof és Éles Lövés Fia még visszatér egy-egy ismétlődés erejéig. Hogyan is találkoztam velük aztán sok, még több év múlva. (Kadastroffal gátversenyben; hosszú távot bíró, rövidebben: távbíró lovak, ha tehetségesek, de nem tenyésztésre saccolják őket haszonnal, gyakorta kerülnek át a *hurdle* és a *chase*, értsd, a gátversenyek világába. Ezek Angliában, ír földön, de még Franciaországban is nagyon népszerűek, hajaj...)

Am addig még...

*

A versekben – eredeti szövegükben, vagyis azon a nyelven, melyen íródtak – ott kell lennie a vízjelnek. Már ha.

Lehet, hogy merőben logikai (politikai, közvetlenül érzelmi stb.) indíttatású vagy célzatú költeményekről van szó. Akkor nem valószínű, hogy még vízjellel is vacakolnának. (Vízjel is vackolódna bennük.) De különben...

Kezdjük Kafkánál. A jó sors (csak az?) úgy hozta, 1958/59-től nagy vágyam-tárgyafordítandóm végül novellák „erejéig” meglett nekem, más személyesebb prózai darabjaival egyetemben (s a novellák is: szösszenetek sokszor, evidenciás történetek, lásd az esti elvágatás hazulról, mert tarthatatlan... furcsa, az írásoknak nem okvetlenül tartalmi szempontú a legfőbb közlendője, tőlem bármiféle elrohanás idegen ma már, Kafka „hirtelen elhatározás”-ának tárgyi lényegéből mégis sok mindennel azonosulok, ma is így), és sok mindenki meglett. Mindenféle megvolt, mondom, kerülve a divatos (ottliki) kifejezést, mely túlhasználóinak kezén végképp idegenné vált tőlem. Egyrészt nem volt meg mind; másfelől, mondom éppen „te-ember”-nek, nem is biztos, hogy Ottliknél (ezért éreztük „gyarlóságait”, na, melyikünknek nincsenek aztán!) a széppróza a végső szó. Hátha a (miáltalunk fel sem fogott) bridzs az. Évtizede halogatom, idén nyáron talán „alkalmi” végbe viszem a házi Nagy és a Kis Koala Kártyabajnokság vízjeles történetét. Na ja, történet... de csak ha legalább szólni fog a kifejezhetetlen vízjeltől. Tolmácsolni azt itt lehetetlen. Ottlik dolga (a bridzs könyve) inkább a racionális felfoghatóságok világában leledzik. Nála *Próza*-könyvének szerkezete a vízjelesebb. De hát mások vízjeleiről hogyan is beszélhetnénk! Nagy ellentmondás, divattá ne legyen a vízjelkutatás! Amit már annak hihetünk, megértettük – és vízjel soha senki számára nem vált még érthetővé.

Folytassuk Gottfried Benn dologával. Kezembe került egy szép folyóirat. Benne Bennfordítások. Nem vállalom, hogy „egy öregember motyog” (jómagam), nem mondok olyat, hogy „igen jók”. Hogy jövök én hozzá. (Igen jók, mindazonáltal.)

Hagyom azt is, hogy fordításokhoz hozzászólni kényes ügy. Már ott kezdődik: kit bíznak meg... ki veszi a bátorságot... ki mit tart megoldhatónak... az eleve megoldhatóság kattogósabb világában ki mikor milyen hosszú távon képes eszményien ráfigyelni (pontosság). Volt egyszer ugyanebben a folyóiratban egy hosszúkas (lapok alján folytatódó) cikk, szellemes címmel, mely azonban nem a fordítókat „trafálta”, hanem a szerkesztőket. Bocsánat! Nem akadt talán túl sok fordítás, prózai, hosszabb, ahol kedd helyett szerdát ne írt volna valaki, bonyolult mondatokban az alanyt a tárggyal össze ne cserélte volna (s akkor „a fordítottja” jön ki), ne utálta volna meg egy-két napra az ügyet, de... És de, de és de. A szerkesztő dolga, hogy alapos munkát végezzen. Ha ronda a mondat, azt javítsa (javíttassa), ha érti a nyelvet is (nem mindig érti!), mutasson rá a félreértésre, de „minimum” vegye észre, hogy a szegény nyomorult fordító kihagyott fél mondatot etc. Mellesleg, Salinger idézi, persze, igaz: Kafka: „Mindig az író a hibás.” Ismétlem, utolszor, na ja. Mindig a fordító.

De ezt mind hagyjuk, előjött most e szép csokornyai Gottfried Benn. Ezért kellett fentebbieket tisztáznom. Hogy itt még racionális, tematikus stb. kérdések sem „forognak fenn”, nemhogy a lélek, a szakma stb. vízjelei. Azok végképp nem. És a vízjel, ha már legalább meghatározható, minek jele, öröndetes dolog – de nem igazi vízjel. Lásd Eliotnál a macska sokadik neve? Az is túl konkrét nekem, kiszűröm vízjelkörömből.

Gottfried Benn nehézségi fokai, főleg jellegei nem hasonlíthatók a Rilkeiéhez. Gondolom én. Nem biztos, hogy igazan van. Attól, hogy sem ezt, sem amazt a feladatot nem tudjuk megoldani, nem engedhetők meg következtetések levonásai a nehézségre nézvést.

Tény, hogy Gottfried Benn költészetével is elvacakoltam jó pár évtizeden át – kettőn legalább. Mutatom te-embernek, lévén, hogy én sem mindig csak vízjelekkel hozakodom elő, mutatom: nézd csak négy kötetben is itt ez a vers... ez a másik... kettő mellett ott vannak régi gépeléseim, ceruzafírka soraim... próbáltam én, próbáltam, egyiket-másikat megjelentettem kötetemben is. És most akkor ezek az igen megnyerő munkák.

Hogy régi mesterek gyanakvást keltő modorában fogalmaznak. Holott erről szó sincs. Csak hát vagy hasra esünk, vagy vizsgálódunk. Mikor kellene okvetlenül hasra esni? Soha. Vizsgálódni (esetünkben: töprengeni) mindig hasznos lehet, érdekessé válhat.

Van itt ez a Benn-vers:

EINSAMER NIE

*Einsamer nie, als im August:
Erfüllungsstunde – im Gelände
die roten und die goldenen Brände,
doch wo ist deiner Gärten Lust?*

*Die Seen hell, die Himmel weich,
die Äcker rein und glänzen leise,
doch wo sind Sieg und Siegesbeweise
aus dem von dir vertretenen Reich?*

*Wo alles sich durch Glück beweist
und tauscht den Blick und tauscht die Ringe
im Weingeruch, im Rausch der Dinge –:
dienst du dem Gegenglück, dem Geist.*

Felidéződnek 1957–1961 négy évének műfordítói szemináriumai, s nemsokára még fájdalmasabban, mert az egyetem is „elmegey” onnét. Annyi baj; annyi minden elment. Kardos Laci „bácsi” szemináriuma is valamiféle szellemi szeszcsempészde volt akkor, jártunk oda Szeredás Andrással, Asztalos (Schreiner) Jósikával, Székely Magdival, ha jól emlékszem, Tótfalusival, Gergely Ágnessal, Osztovits Leventével, Kada Júliával, Mesterházi Mártonnal, sokakkal. Nem idézem fel a hangulatát, nem vízjelügy azért, messze elmarad attól; mégis: ahogy egy-egy ilyen vers, mint ez a Benn-Augusztus, másfél órányi töprengést hozott, nem nagyon lett végső megoldás. Tudtuk például, magam Ottlíktól, Nemes Nagytól – tudtuk mestereinktől –, hogy Goethe „*Ein Gleiches*”-e (Vándor...), Rilkrétől az „*Őszi nap*”, hadd nevezzem így, nem fordítható le (már nagy nővumok jegyében). Komoly érdeme Benn újdonság fordítójának, fejtegetem itthon, hogy pár igen szép részletet behozott.

A vers úgynevezett nyersfordítása körülbelül ez:

MAGÁNYOSABBAN SOHA

*Magányosabban soha, mint augusztusban:
beteljesülés órája – a tájon
a vörös és az arany égések (tüzek),
de kertjeid kedve (vígsága, gyönyöre) hol van?*

*A tavak világosak (fényesek), az egek puhák,
a szántók (földek) tiszták, és halkán tündökölnek,
de hol a győzelme és győzelmi bizonyítéka
az általad képviselt birodalomnak?*

*Ahol minden boldogsággal (üdvvel) bizonyítja önmagát,
és váltja a pillantásokat és váltja (cseréli) a gyűrűket,
borszagban (szőlőillatban), a dolgok bódulatában
szolgálsz te a boldogság ellentétének, a szellemnek.*

Formai jegyek: a sorok néha „megugranak”, tehát nem tisztán jambikusak; sok az alliteráció, bár ezek nem hivalkodók – mégis. Szavak visszatérnek, illetve egymásra visszautalnak (előrecéloznak).

Rengeteget szerencsétlenkedtem a fordítással *anno*. Dehogyan idézem, mi lett végső szövegem, hol jelent meg. Nem erről van szó. Csakis erről: hogyan alakul kapcsolatunk valami megoldandóhoz. (*Ami*, mellesleg, e valami: *aki* is, valaki, Benn.)

Részemről a harmadik versszakkal adódott gond. A vers végén csattan a „*Geist*”. Kivágja az adut. A szellemnek szolgálsz te, ami „*az üdv, a boldogság ellentéte*”. Újdonat fordítónk kezén nagyon szép a megoldás: „*Szolgálász az ellenboldogságnak*”, azaz... de majd idézem egész szakaszát.

Magam az első sorban nem vettem észre eleinte a „*beweist*”, az „igazolja”, „bizonyítja”, „valósítja meg magát” motívumot. Főleg, hogy az előző szakasz harmadik sorának „*Siegesbeweise*”-jére utal. (Mondanom sem kell, a magam ügyetlenkedését sem idézem ide. Nekem az „ellenüdv” kifejezés (szemináriumon tanultak értelmében, némi kínos vigyorral) bizonyult olyan szónak, mellyel a legtöbb szótagot nyerjük. (A műfordítás nem ily cinizmusok pengecsattogása, ám a „*muszáj*” itt – is – nagy úr!)

Megvolt nekem az utolsó sor így: „*ellenüdvünk, a szellemet*”.

Na igen, csak a *szolgálász* szó maradt ki. Újdonat fordítónk az utolsó sort így vette: „*csak te szolgálász az ellenboldogságnak*”.

Bajaim itt a következők: kimaradt a „szellem” szó. Ráadásul poénhelyből. Rendben, az „*ellenboldogságnak*”, mely szónak ritmusa nincs rendjén, de hagyjuk... Benn így ugatja a szótagokat, fordítónk amúgy... Csak a „szellem” – leütés a végén. Bang! Nem mehet „Nagy Poén” estében a vonalon épp kívülre (jóval kívülre) a labda. Utálom, megjegyzem, a labdahasonlatokat. A vers végén a szellemes, ragyogó szóelemény nem pótolja a parasztos, lapidáris, elengedhetetlen közlést. Mintha megszgyekő helyett luftballont, hőlégballont kötnénk oda. El fog szállni. Persze értem én a ravasz áthallás lehetőségét: az „*ellenboldogságnak*” – ebben a „szellemboldogságnak” valahogy ott van. De a csuda se gondol rá, csak aki az eredetit ismeri, legfőljebb az. (Az esélyt úgy emlitem csupán, mint amikor világos, hogy egy ló orrhosszal veszített, de a versenybíróóság megcsináltatja a célfotót.)

Nézzük azonban a harmadik versszak egészét. Újdonat fordítónk, miközben gyönyörű szöveget ad, két dologban vitathatóvá válik: 1. kétségtelen, hogy akár szabadosan is fordítható vers – egy szabadosan fordító hagyomány jegyében, Shakespeare a franciáknál stb. Vagy ha mai elméleteket követünk, akadhat számos, amelyek ezt a fel fogást igazolja. 2. A sorfelcserélésen túl is oly sok a szó- és fogalomcserebere, nyitícsuki, hogy a fordító, érzésem szerint, megengedhetetlenül megkönnyítette saját dolgát. A lópályákon – a lóhasonlatokat is utálom –, lelke rajta, választhat „valaki” hosszabb utat, jöhet a pálya innenső oldalán így, mert az onnansón, a zsoké szerint,

ázottabb a talaj... át is vághat a ló az egész pályán, ha oly fölényesen vezet, hogy vég-ső megítélésben a bíróság, óvás esetén, nem ítél úgy, hogy másokat zavart. Ám Benn utolsó versszakának dolgát a fordító nagyon megnehezíti, sőt a dolgot kényszerpályá-ra tereli, mikor így oldja meg (rendben, elismerem, megoldja) dolgát: „*A szőlőszagban mámorító tárgyak...*”

Benn: Hol minden boldogsággal igazolja magát (nem nézem meg, épp hogyan nyerseltem az imént)... világos, sorfelcserélés történt. Ez még nem volna baj. De szó sincs róla, hogy a „*mámorító tárgyak*” (eleve suta a „*tárgyak*”) a szőlőszagban volnának. Bár nyilvánvaló, ha szüreti jelenetet „ábrázol” Benn, a szag és a dolgok együttese: ez adja a környezetet. De ez a kicsit Morandit, De Staëlt, Cézanne-t idéző „megoldás” nem a vers megoldása. Folytassuk: „*és gyűrűt váltva minden összenéz...*”

Nem! Ez el van rilkésítve. Nem minden néz össze. Itt már a nehezebb megoldás, a „mindenek”, *mindenki* lenne a helyén. Ha részletezzük! Rendben, a német „*alles*” megoldja a személytelenítést. Ám a magyar változat elviszi – vissza, kizárja a fiúkat-lányokat, azaz jányokat-legényeket stb. Összenéznek, gyűrűt váltanak... Nem?

S a harmadik sor: „*itt boldogság okán van létezés...*”

Korrekt. Szép, ötletes. De azért az összevissza cserélt sorokat (a sorok nyiti-csuki cse-reberjét) túlzás megtoldani ily fordulatokkal. Lapozzunk (nézzünk) vissza a nyersre. S akkor jön a gyönyörű, ám igen „szellem-fogyatékos” sor (pardon! a „szellem” szó hiányzik, csak ennyit mondok és gondolok), idéztük: „*csak te szolgálsz az ellenboldogságnak*”.

Holtbizonyos, lesz, aki kacatolásnak, szöszözésnek ítéli, hogy az 1. és a 3. sor felcserélését nehezményezem. Ám a csereberén semmit se nyerünk (semmit se nyer a fordító). Nem szólva róla, hogy a második szakasz harmadik sorának „*Siegesbeweise*”-je (untig ismétlem, tudom) nem „jön vissza” egyik sorban sem itt; és a puritán, Rilkénél is puritánabb (és kevésbé gazdag költőiségű, fanyar) Benn nem fosztható meg ily értékeitől, eszközeitől, jégeitől.

Sajnos, a fordításelemzés nem vízjel kérdése: itt hentesmunkát kell végezni – de mászt nem is érdemes.

Megoldásom a harmadik szakaszra nekem sincs. (Miért is lenne épp nekem.) Próbálkoztam azonban: „*Hol üdvönek élnek mindenek...*”

Nem jó. Az üdv – létük bizonyossága.

Erre: „*Hol üdvön élnek mindenek...*”

Csikorgok, úgy érzem. De legalább túlestünk e soron. (Nem cinizmus.) Jöhet a következő, nem a legrosszabbul: „*összenézve, gyűrűt cserélve...*”

Ezek olyan nehéz versek, oly erőt próbáló hegycsúcsok, hogy a fordító előtt is csak lengetem sapkám. Viszont tény, ami tény. (Idekínálom gyötrelmeimet viszonzásul.) „*...dolgok s borok szédületén te...*”

Ezennel kommentár nélkül folytatom: „*rontást szolgálsz, a szellemet*”.

Ez jött össze:

*„Hol üdvön élnek mindenek,
összenézve, gyűrűt cserélve
dolgok s borok bűvöletén: te
rontást szolgálsz, a szellemet.”*

Jó, hát ha „*bűvöletén*”, akkor a „*borok*” alliterációja, ha a – szerintem tartalmasabb – „*szédületén*” kerül be, akkor hármas alliteráció van. Jó, nincs kétszer „boldogság”, szó-azonosság.

Az igevonzat kicsit gyanús nálam: „*rontást szolgálsz, a szellemet*”. Zökken. Igei-tárgyi szemléletet vált.

Mind újdonat fordítónk, mind jómagam: egy-egy képviselhető változat. Gyengékel. S akkor még magamnál nem is néztem: az a bizonyos „*beweis*”-kérdés a második szakaszban hogyan juthat megoldásához? Hagyom.

Beugrik még, a szöveg javítása közben: ellenüdvöt élsz, szellemet.

*

Nem történt hát semmi? (Elvetem újra az „ellenüdvöt”-soromat!)

Sem kevesebb, sem több nem történt (maradt el), mint egy sor lófutam rendes, kidolgozós megtippelésekor. De hagyjuk a hasonlatokat. Nem értek egyet Goethével, aki szerint: „Minden – hasonlat” lenne. Nem az.

Elvacakoltam azonban még újdonat, kitűnő fordítónk másik munkájával is. Benn: *Reisen*. Itt: *Utazás*. Semmi gond.

A befejező szakasz érdekelt ismét különösképpen.

Németül:

*„Ach, vergeblich das Fahren!
Spät erst erfahren Sie sich:
bleiben und stille bewahren
das sich umgrenzende Ich.”*

Nyersen:

*„Ah, hiába az utazás (utazgatás)!
Csak későn jön rá Ön arra:
maradni és csendesen megőrizni (kell)
a magát körbehatároló Ént.”*

Ahol is a „*Fahren*” és az „*erfahren*” puritán, de ordítóan fontos benni szójáték, összecsengés, összekoccantás.

Főként jó matéria, mert az ismétlésnek csak formai jegyei vannak, ízig más szó a kettő. (Majdnem egy ízig az.)

Újdonat fordítónk:

*„Nincs is mért kóborolni,
ha rájöttél, miként
kell várni, csendben óvni
határa közt az ént.”*

A harmadik sor mesteri, a „*miként*” és az „*ént*” is puritán, így hibátlan. S megjegyzem: Benn verseiben ez az „énezés” kicsit unalmas, kissé egy ritmusra kattogó nagyon sokszor. (Hogy ne csak magunkat korholjam.)

Bajom az első sorral van; elpuhítja a dolgot. Túl... engedékeny. Maiasan. (Bocsánat! Mégis – állom telemarkkal ezt az ugrást. Hogy síhasonlatot hozzak undorral.) Ez olyan dumálás csak. Benn kétségbeesetten nagyvilági, ráadásul itt a magázás-önözés. Egy hölgynek mondja? Egy úrnak? Nagy „S” nála a „Sie”.

S kissé olyan célfotós a „*határa közt*”. Nem inkább „határai közt”? Bele is férne a ritmusedzőcsentés a benni szellembe, a sorba. *Határa közt*?

Elmarad, s ez nagyon sok pontot levon a második sor értékéből, a fordító csaknem

el is bukja vele (hát nem? amott a *szellem* kihagyását még ennyire se menthettük), jó, ettől igen szép versenynapja maradt, mindkét vers nagy élményünk magyarul, elmarad: „*Fahren*” – „*erfahren*”. Kísérlet sincs a megoldásra.

Magam összevissza kombináltam, variáltam, indáztattam, ez jött ki:

*„Mit annyit jönni-menni!
Rájössz végtére: szerény
dolgunk, helyben, csak ennyi:
az önhatáros én.”*

Netán, merészen: eljön végtére: szerény... Randa a két „:”! S itt sincs „Ön”. Kicsit át van alakítva a „*still*” szerényre. De van benne, így tanultuk a szemináriumon, kell ellenérték (ha valamit kényszerűen kihagyunk), van ellenérték, ilyen: „*jönni-menni*” – és rá a „*rájössz*”. (Az „*eljön*”). Aztán a „*helyben*”. Nem érzem tartalmi toldásnak. Bezzeg nekem eshetne valaki a „*dolgunk*” dolgában. Nincs ott, hogy „*óvni*”. Ellenben én úgy érzem: a „*dolgunk*”, itt, például itt, szerencsére itt – jelenti, hogy teljesítendő dolgunk. Hát nem tudom.

Azaz én se tudom megoldani. (Ismétlem, miért is tudnám.)

Ki a zárjelből: pontosan nem is tudom, hogyan jutottunk idáig. Az biztos, célzatoság és nagyokosság vágya nélkül. Valami kényszerű pályán.

*

Ami tény: van egy tartozás. Tartozom elmondani Olvasómnak, mely körülmények közt találkoztam később aztán Kadastroffal és Éles Lövés Fiával. Kadastrof már gátversenyló korában, erős közepes osztályokban szép győzelmeket ért el, ám amikor feljebb vittek (ez most nem érdekes annyira), már kockázatosabb volt rá fogadni (ahogy az angol mondja: „követése költséges passzió”, értsd, ha vele kapcsolatos reményeim sugását gyakran követem az említett magasabb „körökben”). Ily magasabb körökben szerepelt egy versenynapon Kadastrof, amikor tényleges katasztrófa történt. A javából. Ő másik futamban indult, „követtem”, költséges lett. Fájón hosszú ideig vezetett... aztán nem volt esélye a „közhelyszerű” favorit ellenében. (Nagyon sokszor van Kadastrof-forma lovagnak épp aznap nagyon is nagy esélye, sőt sikere a favoritok ellenében. Ám ezt hagyjuk.) Aznap s talán épp a következő futamban halt meg – vesztette életét, de az angol azt mondja: „meghalt” – minden idők legkedvesebb lovainak egyike, One Man, Egy Ember, akit már csak Vas Pista miatt is nagyon szerettem... (*Mit akar ez az egy ember, a nagy Vas-pároskötet*) e laza közlésjelleg miatt nem mondom „István”-t. Ez nem irodalmi ügy azért egészen. És mindenki féltette ezt a „fehér” lovat, akinek nem volt valami nagyon „való” aznap az ázott talaj stb. Favorit, jó, jó, de bizonytalankodott körötte „a piac”. Kijátszott makk hetesek voltak az ellenfelei... egy kivételével. Ez a ló azonban 20/1, magyarul 210-es eséllyel indult. Megjátszottam volna... de előtte vesztettem Kadastroffal, aki szintén csak esélyeső volt. Valami visszatartott. Helyesen. Émelyítő lett volna egy halott ellen nyerni. Kadastrofnak így sokat köszönhettem.

Magamnak, a magam számárságának – és görcsösségének – köszönhettem viszont a Son of Sharp Shottal (Éles Lövés Fia) kapcsolatos „összetett baklövésemet”. Ez a „Csak-Egy-Fontban-Játszom” korszakom idején történt. Moziba akartam menni, hogy megnézzem egyik legkedvesebb Graham Greene-idézetemet, vagyis hogy: „*Istenem, sokat adtál, sokat elvettél, barátságot, szerelmet... fáradt vagyok, hagyj végre mindörökre békén.*”

Sokszor megírtam, de panelnél több itt. Mivel szép volt az idő, sétálni támadt kedvem, ám lóversenyirodára a világért sem óhajtottam menni, könyvesboltokat jártam sorra. S megvettem az egyikben a *Hamlet* külön kis sorozatkötetét. Húztam vele a percek, ötpercek... olvasgattam. Töredék részeit, haha. Reméltem, befejeződik az utolsó futam is, mire a londoni Filmmúzeum felé vehetem utam.

Vettem.

Miért mentem be egy irodára mégis?

Na ja, miért.

Aki tudhatja, nagyon is tudja. „A szenvedély...” A „mégis...” Jékelynél, ahogy a labda döngése odavonzza azt a vénülő pasast, aztán eltűnődve dőlhet, magányosan, a kapufához. Vége a meccsnek ottan.

Itten azonban nem volt vége, egy ló kitört talán, fene tudja, az utolsó futam jó messze volt még a rajttól. Időben. Olyannyira, hogy tanulmányozhattam a képernyőkön „a piac” állását. Valami Zaralaska nevű vezette az értéksorrendet a bukmékerekénél. Nem kedveltem Zaralaskát. (Későbbi gátpályafutása során sem.) Viszont remek eredményei voltak. Egy másik ló, Son of Sharp Shot nevű, valahonnan 6/1-ből érkezve kezdte közelíteni a 7/2-es, azaz 45-ös Zaralaskát. 70-ről. Lement 60-ra, ötvenre... most is izgalom fog el. Nem fogadtam. S végül Éles Lövés Fia nyert. Csak évek múlva, lókönyveim írásakor, negyed köbméter szaklapomat átnézve jöttem rá: ő volt az én nyerési sorozatom elrontója (rontás!) azon a különben oly elmondhatatlan vízjelű londoni napomon. (A Derby előttin.)

Akkor még nem is oly rég. Akkor úgy jó két évvel azelőtt.

Ma ennek mind hat-nyolc éve. De az elmondhatatlan vízjel ma is él, gondot okoz nekem, szeretném kifejezni.

Félek, csak felitatósoznám akkor.

És mégis.

Ez az egész dolog mind ilyen.

A puszta utazás, lovazás – talán ezért is múlt el. Ha nem is az „önhatáros, körbehatárolt” én az, amit védenék, de a különös anyagú és alakú vízjel az, amit másokkal közölni szeretnék. A magyarban a „köz” szép itt (szinte egybeült se, még a „közösülés” szóban is hülye), a németben a „teilen”. Együtt-osztozni. *Mitteilen*. Dehogy együtt bitorolni vagy bitorolni.

Félek, botorul látom az egészet. Bitorul. Vagy mégsem? Valami máshogy? Jóra-e, rosszra? Nem kérдем.

*

És ezt még el ne felejtsem (szintén kollázsselekmént kerül ide, máshonnét már): a Greene-filmből széles ívben kimaradt az a kicsi, az az egyetlen, az a befejező rész, amelynek a kedvéért a régi divatú, muzeális filmalkotást megnézni egyáltalán elmentem. Úgy kell nekem. Dolgoztam volna „át” szép rendesen, akár egy fontba játszva is, a versenynapot.

Mostanság viszont moziba és ilyen helyekre végképp nem járok; sehova nem járok; és a legnagyobb baj, hogy lovat nézni is keservesen. (Lassan végképp nem.) Ezért volt oly nagy öröm nekem, hogy Benn verseivel elkacatolgathattam. Régi időket idézett fel. Örökre elmúlt a kultúrájuk? „Csak” vízjele maradt?

*

De hát...

„Ki tudja, mi kéne...”

FIGYELŐ

LÁTVÁNY, KÁPRÁZAT

Tóth Krisztina: *Porhó*

Magvető, 2001. 102 oldal, 1090 Ft

Ugyan hányan tudhatják, mi az a lombzsák? Én legalábbis csak félig-meddig tudtam, az az, amibe ősszel, tavasszal a lehullott lombot gyűjtik, nagyvárosokban, kertes házak előtt láthatam, de a nevét alighanem csak Tóth Krisztina könyvéből ismerem. Egy nagyszerű versének s egy ciklusának a címe ez, most megjelent kötetében, a *PORHÓ*-ban (ÚJ ÉS VÁLOGATOTT VERSEK) az újabb versek közül való. Meglehet, nem is ezzel kellene kezdenem, talán inkább húszéves korában kiadott első versgyűjteményével, az *ŐSZI KABÁTLOBOGÁS*-sal, abban már megmutatkozott nemcsak a tehetsége, hanem tehetsége természete is. Legjobb darabjaiban már akkor megszólalt az a keserédes dalhang, amely, ha sokat változott is, ma is ki-kihallik lírájából. A válogatás visszafelé halad az időben, és jellemző Tóth Krisztina finnyás szigorára, hogy ifjúkori terméséből csak négyet ítélt érdemesnek az újra kiadásra. Visszatérek hát én is az újakhoz. Szóval a *LOMBZSÁK*. Megpróbálom elképzelni, mivel kezdődött. Mert költőalkata ismeretében gondolhatom, hogy a látvánnyal, az élménnyel. Nem akarom rossz hírért költeni, de tagadhatatlanul vannak élményei, és nagyon érdekli a látvány, abban is kivált a tartalmas részletek. „*Meztelen bőr, ezerszeres nagyítás*”, olvashatjuk egy korai versében, és „*menj, éj hozzá a részletekhez, / vad közelségből nézd meg őket*”, írja ugyanott, a *ZENÉLŐDOBOZ*-ban. Mint a nemrégén divatos hipernaturalista képeken vagy a német romantikában, E. T. A. Hoffmannban, a pontosan rajzolt, kinagyított részletek valami bizonytalan, sejtelmes-kísérteties egészre mutatnak. A tárgyakra és elevenekre, az apróságokra tapadó, többnyire gyöngéd, olykor szenvedélyes figyelem egy kicsit József Attilával rokonítja, kezdettől erős áramtelepe ez költészetének. Nyilván gyerekkori, kamaszkori képzőművészeti vonzalma, gya-

korlata váltott alakot, költözött át lírájába. De elképzelhetjük a *LOMBZSÁK* (vagy más versei) keletkezését másképp is. Lehet, hogy képzeletét a furcsa szó mozdította meg. (Egyben-másban rokona, Kormos István érezte így a szavakban lappangó varázserőt, egyik versét például a gyerekkorában hallott vagy csak kitalált folyónevekből induló képzetsorok éltetik.) Tóth Krisztina egyik verse, a *NAPLÓ* második darabja egy csak félig létező szó, a *senem* (így, egybeírva, nincs) köré szövődik. Talán mesés-keleties, biblikus ízét érezte a szónak, talán borzongató susogást hallott ki belőle, de mintha egy közönséges, kezdetleges nyelvi közeget is előhívott volna emlékezetéből. Mindenesetre ez a félig szó a vers vezérmotívuma. Másutt meg valami félrehallás, gyermeketimológia. A *Fehérhajó* utcából „*fehérhajó*” lesz, mert ő inkább annak érti a jelentését, az kezd benne lomposodni. Az alvóvárost csakis a *CSIPKERÓZSIKA* képeivel lehet elképzelni. Vagy a bonyolultabb felnőtt-szómágia: lexikonlapozgatás közben véletlenül egy valószínűtlen halnevet talál, a „*beryx decadactylus*”-t. Valószínűleg nemcsak a jelentésével (azzal is persze, hiszen elképzelni sem igen lehet ezt az egzotikus, már-már mesebeli „*tűzujjú hal*”-at), hanem a puszta hangzásával is, szinte érthetőbb volna, „*ha az egész csak halandzsa lehetne*”, teszi hozzá rögtön, képzelgésre készítet. Talán még a versláb is eszébe jutott Tóth Krisztinának, de isten őrizz, hogy bizonyosságul megszámloljam, hány daktilus van ebben az enélkül is bravúros versben. Mert sokkal érdekesebb, milyen könnyedén, természetesen emeli a verset térben, időben távoli fantasztikus tájakra („*tűzpart*”, „*kovaévek*”, „*sziklaránc*”, „*lávakő*”) költője gyorsan mozgó képzelete.

De képzeljük mégis inkább a látványt a vers elejére. Tóth Krisztina meglátja a tömört nejlonzsákot, közel hajol hozzá: egy nyüzsgő mikrokozmosz, önmagát szüntelenül sokszorozó alacsonyrendű tenyészet, időtlen, vonzó-riasztó szörnyecskeível. „*Páncélos, vasfejű lárvák, fekete csigatest, szárnyak, fejecskek, csupa-szór csápok, reszelős deszkán járó bicegős lábak.*” Szűk

helyre zárt világteremtés. Nem is a rothadó levelek közt, hanem a „*poshadó idő*”-ben játszódik. A költő nézi, első személyben, de lehetne „*bárki más is*”, akár részese is a különben személytelen történetnek. Úgy tetszik, a „*tízujjú lény*” (ezúttal az ember szinonimája) alá is száll az alantas, de vele végül is egynemű létbe. Hogy is ne tudná velünk elhíttetni, hogy itt, ebben a lombzsákban most valami nagy dolog történik. A csigák „*szivárványvonulása*” (az imént még „*démonok lassan kúszó ürülékai*”) nagyon is látható kép, a csigák szivárványlő nyál-nyoma van mögötte, mégis így, ezzel a szép metaforaízü szóösszetétellel egy magasabb régióba emelkedik. És a kis lények útja az emberiség történetének egy-egy szakaszát, színhelyét idézi: „*sóút, selyemút, fényút*”. A vers záróstrófájában aztán végképp elmosódnak a határok, az imént még éber figyelemmel szemlélt való világ a féleszmélet, az álom képeibe olvad át, a kötések, kapcsolások hézagossak, homályosak, hiszen a költő „*alszik*”, s nemcsak mi, talán ő sem tudja határozottan, miért „*késik el*” álmából a víz, hogy feje miért „*ringatózó díófej*”, hogy metafora-e az „*összecsiszúzik öt síkos kontinens*”. (Erőszakoljuk-e, hogy az öt érzéket jelenti? Vagy gondoljunk inkább arra, hogy az álom visszavisz a föld őstörténetébe? Vagy egyszerűen csak arra, hogy a vers Tóth Krisztiná-s rendje, megejtő logikátlan logikája alakítja ki ezt a befecsközést?) Egyébként ki tudja, hogy s mennyit álmodik vagy képzeleg? Mindenesetre egyik verse címében „*somnivo*”-nak, álomevőnek mondja magát, álmai természetét viszont így jellemzi: „*Álmok, álmok: hova is gyömöszölnénk / annyi sok érintést meg arcot, / szép csobogást*”, szóval az álom a való, a való az álom haszonélvezője. De nemcsak arról van szó, hogy álmai használható anyagot adnak verseihez, mint Jékely Zoltánnak vagy Határ Győzőnek, akik, mondhatni, aláálmodtak verseiknek. Ő a vers megformálását, a rendezést bízta rá, legalábbis részben, lényre, jobb szó híján, holdkóros felére. Java verseiben magától értetődően lép át egyik világából a másikba, látvány és káprázat összevetése teremti meg különös lebegésüket, zeneiségüket. Váltásai többnyire úgy bele vannak simítva a vers anyagába, hogy szinte észre sem vesszük őket. Ezt az önkéntelen technikát követhetjük nyomon gyönyörű háromrészes erotikus énekében, a NÉMA, NÉMA, NÉMÁ-ban. Ezt a köl-

teményt hol vakmerően szókimondónak, hol tartózkodóan szemérmesnek érezzük. Az erotika szabadosabb erkölcsű korunkban is kényes terület. Egykettőre átcúsúzhat a vacak pornográfiába vagy egyszerűen az idétlenkedésbe. Tóth Krisztina versében van valami jótekonny bizonytalanság. Már azt sem tudnám igazán megmondani, miért ez a háromszoros néma a címe, de azért elhiszem neki, hogy ennek is megvan valahol a fedezete. S aztán: ki a „*néma intés*” (így kezdődik az első rész) alanya? Egy kamaszkori fantáziakép? Valóságos vagy kitalált, volt vagy leendő szerető? Van is meg nincs is, még azt sem tudjuk egyértelműen, ki-nek is integet. Hanem hogy a vers színpadát illetően ne legyen semmi kétségünk, legalábbis egyelőre, megkapjuk az eligazítást: „*álmodban fénnel telt üreg*”. Félmetafora vagy egy cseppet sem az, csakugyan álmodta, vagy csak ösztönösen odatett szerkezeti eleme a versnek, melyet a vers végén, egy kicsit más jelentéssel, máshova kötve, hatásosan visszahozhat. Az álombeli színre arctalan, testetlen főszereplő lép, „*hó alatt*” (a hó többféle jelentést kínáló visszatérő motívuma Tóth Krisztina újabb verseinek, mintha közérzete, érzelmi állapota emblémája volna) visz hozzá az út. A következő kép viszont már nagyon is lázas, e világból való („*combod közt vizesárok*”), de a vers érzéki heve csak egy pillanatra lobbant fel, mert „*akit szeretsz*”, nincs jelen, „*valahol alszik*”, csak a képzelet, az álom játssza erotikus játékait, különben nagyon hatásosan: „*combod közt keze a kéz*” (érteni véljük a képet), s következik a szeretkezés hézagosan is pontos, mondhatni, szakszerű megjelenítése. Mégis, közben minden kép, minden szó a hiányáról árulkodik. A szerelmes triptichon második része a víz alatt játszódik. Úgy látszik, Tóth Krisztina ott-hon érzi magát a thalasszális közegben (ziccer egy pszichoanalitikusnak), kedvét leli a lelassított mozgásban, a mindentől eloldozott lebegésben. Féleszmélete, félálma félhomályos értelmű ingatag jelenéseit, képzetei fény-árny játékát talán „*vizes*” verseiben tudja legszebben megformálni. Nem tudom megállni, hogy ne idézzem hibátlanul szép szürrealista dalt (ez a versfajta áll leginkább a kezéhez), az ÓRÁK-at. Mondhatnám vízi világát akár archetipikusnak is, én mindenesetre ráismerek bizzarr képeiben a magam gyerekkori élményeire:

*„Nyálbuborékos kisgyerek
bámul a vízbe mozdulatlan
tölelkek élnek a fenéken
faághalakban kőhalakban*

*gyümölcsök érnek a fenéken
síkos ágon gyerekarc fénylik
hogya leválik fölfelé jön
halhólyagon a víz színéig*

*szibbadásig tutajos lények
mennek felhők vizzik a hangot
szandálhajót vízbezáradat
holdudvaron a kapu csaphod*

*kannamélyből kéménymagasból
visszakongat színtelen arcom
harangtorony vagy kút a nappal
zuhanok vagy szüntelen alszom”*

De emlegethetném, idézhetném a PRIZMÁ-t, A KORA HAJNALI ÓRÁKRÓL-t vagy (kevésbé lelkesen, mert az, én legalábbis úgy érzem, szétterül, nincs elég ereje-sodra) AZ ÉJJELI HAL-at. A NÉMA, NÉMA, NÉMA második tételét olvasva az is eszembe jutott, hogy a kezdő sorok, a „*Néma kapitány és a víz alatti város*” mögé esetleg Verne Gyula Nemo kapitányát kellene oda-gondolnom, de bevallom, ez a lehetőség engem kevésbé érdekel. Az annál inkább, hogy itt már Tóth Krisztina meghitt elemében lebegnek a szeretők, hozza-viszi, ringatja a szexuális képzeteket a víz, de alig-alig öltenek alakot, jobbadán csak meg-megbomló, gyorsan változó körvonalak, futó képek, zenei szuggesztiók játéka folyik előttünk. A versvégi beteljesülés is („*méz, méz, / vigyázz, / forgó csészében éjjél, / torkodban víz, / szétrobbant szív dobog, / övé, tiéd, / fuldokló, / partot értél*”) már-már misztikus elragadtatás, tudjuk, forrása a test, de a mámor a léleké. Hanem a vers zárótétele aztán kihívónak szókimondó. A sóvár gerjedelem szavai, képei („*napok óta / másra se vágysz, / mint megfogni / a farkát*”), de mikor már-már elhiszszük, hogy ez a gyönyörű ölekezés épp hogy csak elviharzott, még szinte jelenvaló, az emlékezet, nem is az emlékezet, hanem a sejtek, az idegek elevenen őrzik minden mozzanatát, a zárósorok („*lepörgő film, ígéret, / csupa igen, de / néma, néma, néma*”) kijózanítanak: színjáték, igaz, káprázatos rendezett színjáték volt az egész. A NÉMA NÉMA, NÉMA-ban a kétféle épí-

tőanyag, a fogható és az illanékony, az érzéki és a légies biztos, érzékeny ízléssel való keverése, összejátszása-széthúzása hozza létre az áramingadozást, intenzitás és oldódás (ezt Nemes Nagy Ágnestől kölcsönözöm, ő egy időben ebben látta minden vers lényegét) szerkezetformáló, formaképző váltakozását. Ha pedig valaki ez után az elragadó, beteljesülést és hiányt kellően adagoló, mondhatni, vegytisztán szerelmes ének után a szerelem bonyolultabb, zaklatottabb ábrázolására vágyik, lapozzon egyet a könyvben, és olvassa el a leleményesen Vas Istvánra és Juhász Gyulára hangolt ÓDA AZ ÖTVENES FÉRFIAKHOZ-t, annak tágasabb terében a sötéten izzó, tulajdonképpen tárgyaltalan szerelem egyútt szól az öregedés, a testi romlás, az elmúlás szólamával.

Nemrégiben azt olvastam egy nagyon elismerő kritikában, hogy Tóth Krisztina újabb verseiben már érezni „*a nyelvvesztés, a szavak érvénytelenné válásának tapasztalatát*”. Én ennek az ellenkezőjét gondolom. Úgy tetszik, nagyon is érzi, mi mindent meg lehet a nyelvvel csinálni. Akár a nyelv felhámjával is. Mert ő is el-eljátszik a szavak hangalakjával, jelentéseik váratlan villanásaival, egyszer-egyszer kiaknázza a mondatban zengugait, szintaktikai mutatványokkal mulat, egy új ciklusában például minden sor végére pontot tesz, s az erőszakosan megtört mondatnak külön is, a rá következő sorral összeolvasva is van értelme. Viszonylagos értelme, más így, más amúgy. Vagy elegyíti a különféle, olykor egy cseppet sem összeillő stílárius tónusokat, az édesen szóló sanzonba szlenget, nemzedéki sódert, lapos falvédőszöveget kever. Igazán remekül csinálja, az ilyesmit is élvezet nála olvasni, de ilyet mások is tudnak, csinálnak, nála rendszerint sokkal többről van szó. Mondtam már a látványt. Most felfedezett egy új telért, a közel-múltbeliek, a jelen idejűek mellé a gyerekkori, kamaszkori élményeit. S ezzel a történetet, a líra alá játszott epikát, mint egy ideje Rába György. Sokunknak ismerős, többnyire köznap, de könnyen hideglelésbe forduló jeleneteket, iskolai kísérletet, indiánosdit, végvárasdit, macskahalált. De akármit ír meg, többnyire megtalálja a módját, hogy az elbeszélés mögött megszólaljon valami olyasmi, ami egyébként nem következne belőle. Mondjuk, a VIRRASZTÓK (egy éjszakai horgászat tárgyszerű leírása) képsorába a halálsejtem. Ott többé-ke-

vésbé látom a zsinórpaddlást, meg azt is, hogy milyen finoman, alig észrevehető mozdulatokkal mozgatja az egész masinériát. „*Ragacos kézzel gyúrtam a paprikás csalt*”, olvasom, s rögtön tudom, hogy egy kislány beszél el az éjszakai kalandot. „*Adjátok ide azt a kis dobozt*”, ezt a horgászó férfi mondja, aztán megint a gyerek-lány: „*de inkább félrenéztem, féltem a kukacoktól, hogy pont ilyen van a halottakban is*”. Ez már-már sok, kifeszlik a célzat, de aztán a képek máris összemosódnak, minden alakot vált, sötét tartalommal telítődik, a vers visszatérő motívumai máshová mutatnak. „*Az utolsó időben le-lecsuklott a feje*”, ez most (az előbb a gyerek feje csuklott le az álmoságtól) a hihetőleg beteg férfiről vonatkozik. A vers elején a kislány „*félrenéz*”, mert nem esik jól a kukacokra néznie, aztán a vers végén, szinte hangsúlytalanul: „*megbillent a csónak, így jó lesz, félrenéztem*”, s éppen mert ilyen mellékesen van odatéve ez a „*félrenéztem*”, halljuk ki belőle (mert önkéntelenül visszakötjük a vers elejéhez) a haláltól való iszonyodást. Ez a vers, mint Tóth Krisztina versei általában, első személyben szól. Csakugyan első személyben, s lehet, némelyek ezen fanyalognak. Én azt mondom, jó, hogy nem igazodik másokhoz, hagyja, hogy erős tehetsége irányítsa. Énlíra, neki ez jön ki a száján. De többnyire az az érzésünk, hogy verseinek két tere van, az egyikben ő beszél, a másikban valami más. Mert miközben magáról beszél, mintha médiuma volna egy mindnyájunkat illető üzenetnek.

Lator László

A KÖZTES KÖLTŐ

George Szirtes: *The Budapest File*
Bloodaxe, Newcastle upon Tyne és Corvina,
Budapest, 2000. 208 oldal

Határ Győző, az Angliában élő magyar költő egy versében azt tanácsolta George Szirtesnek, az Angliában élő angol költőnek, hogy „*maradj meg angolnak: jól tudod / hogy változtatásra nincsen ok*”,¹ sőt a folytatásban egyenesen Vörösmarty SZÓZAT-ának romantikus erkölcsi imperatívusát szegezi a magyar születésű angol

költőnek: „*angol költőnek lenned – élj / bárhol – végzet szívhang szenvedély // szigethazád melynek híveül / szegődtél: légy rendületlenül / létednek nyelv-háza – angolul*”. Határ, akinek bőséges történelmi tapasztalata van arról, hogy mit jelent magyar költőnek nem lenni itthon és annak maradni Angliában, versében aligha attól féltette Szirtest, hogy múltját – vagy ahogyan az identitáskereső expedíciókat irodalmi emelkedettséggel nevezni szokás, „gyökereit” – keresve magyarul kezd írni, és betagozódik a magyar líratörténetbe.

Ahhoz visszahozhatatlanul kihullott belőle az a negyedszázad, amely 1956 és 1983 között eltelt. Attól kezdve, hogy nyolcéves gyerekként szüleivel Angliába települt, Szirtes folyamatosan felejtette a magyar nyelvet egészen addig, amíg felnőttként, harmadik verseskötetete megjelenése után föl nem ébredt benne az érdeklődés szülőhelye és családi múltja iránt. Ettől kezdve rendszeresen hosszabb-rövidebb időt tölt Magyarországon, és az elfelejtett nyelv mindjobban megelevenedett benne. Előszörban azáltal, hogy hazai és angliai kiadók megbízásából klasszikus és kortárs magyar szerzőket fordított angolra. De néhány könyv angolra fordításától még nem válik valaki magyar költővé.

Határ valószínűleg attól intette Szirtest, hogy az angol költészetben afféle hívószava, állandó kritikai jelzője legyen a magyar. Van-e divatos népek, ilyen lett az utóbbi évtizedekben az ír, de magyarnak lenni még soha és sehol a világon nem volt divat. A magyarul nem tudó Liszt Ferenc nyíltan hirdetett magyarságába nem kevés provokatív szándék vegyült, s ha többet jelentett is az olyan látványos demonstrációknál, mint amikor Lord Byron albán öltözékben festette le magát, mégiscsak a romantika egzotikum iránti érdeklődésének megnyilvánulása volt, s mint ilyen, magán hordozta a divat elemeit. De végül Liszt nem teremtett magyardivatot, sőt Nyugaton gúnyos támadásoknak volt kitéve.

Szirtes, ha nagyon hangsúlyozza magyar származását, egytémájú költő lesz, a líratörténeti összefoglalóknak maga szállítja azt a címkét, amely, ha meg nem bélyegzi is, de leszűkíti költészetét. Magyar gyökereinek vállalásával korlátozza saját szerepét a kortárs angol lírában, és így nem válhat azzá, aki e nélkül az idioszinkrázia nélkül lenne. És nemcsak a kri-

tika szemében. Ahogyan a gyerekkori emlékek és úti élmények költészetének egyre nagyobb területét hódítják meg, úgy ő maga az angol költészetben belül mégiscsak magyarrá válik, angolul író magyarrá. Ezek az aggodalmak nem teljesen alaptalanok.

Ha George Szirtesben fölmerültek is aggályok, annak nyoma a versekben nem maradt. De a kötet előszavában kitér a kérdésre. Azokról a ciklusairól szólva, melyekben a történelmi háttérrel átszínezett magyarországi családi emlékeket dolgozta fel – és ebből jó néhány van, elég csak a METRO, THE PHOTOGRAPHER IN WINTER [A FÉNYKÉPÉSZ TÉLEN], THE COURTYARDS [UDVAROK], TRAVEL BOOK [ÚTIKÖNYV], PORTRAIT OF MY FATHER IN AN ENGLISH LANDSCAPE [APÁM ARCKÉPE ANGOL TÁJBAN] címűekre gondolni –, ezt mondja: „*Nem szándékoztam »megírni« Magyarországot vagy Angliát. Ezek a nemzeti (ha nem mindjárt nacionalista) fogalmak esetlegesen és véleményem szerint gyakran károsak. Amint felismerem, hogy a helyszínek háttértémává váltak, törvénytelenül az előtérbe kerültek, de ahogy ez mind tudatosabb lett bennem, egyre határozottabban alakot öltött egy harmadik és valószínűleg sokkal erősebb téma, amely azonban azzal fenyegetett, hogy érvényteleníti mindkét helyszínt. A nemzetiséggel és kulturálisan beágyazott fogalmakkal az a legnagyobb gondom, hogy törvénytelenül kizárják azokat, akik vándorló, sodródó, kóboroló árnyak. Irigylhetem azokat, akiknek gyökereik vannak, de nem léphetek a területükre. Ugyan mi értelme lenne, hogy úgy írjak, mint W. N. Herbert, Tony Harrison, Seamus Heaney vagy mint egy liverpooli, londoni vagy kelet-angliai? De még csak úgy sem írhatok, mint egy budapesti. Az olyan íróknak, mint én, sosem lehet részük efféle jellegzetesség. [...] Nem Magyarország vagy bármely más hely érdekes itt. Hanem a köztesség. A hangok vegyítése a saját hang.*”²

Azok a költők, akiket az idézett passzusban Szirtes említ, mind jól lokalizálhatók: W. N. Herbert skót, Seamus Heaney ír, Tony Harrison leeds-i. Szirtes azonban nem magyar, az ő lokalizálható régiója, mint azt oly pontosan érzékeli, a köztesség. Ami lényegéből adódóan lokalizálhatatlan.

Ez tehát Szirtes válasza: ha akarna, sem tudna magyar költő lenni, aminthogy angol sem, legalábbis abban az értelemben nem, ahogyan például Ted Hughes az. Amikor angol nyelven és az angol költészet hagyományain iskolázott formanyelven – sok egyéb mellett – identitá-

sának arról a rétegről ír, amely a magyar történelemhez, a magyar nyelvhez és magyar tájakhoz köti, a legkevésbé sem visszafelé tájékozódik. A budapesti tematikával nem éles megkülönböztető kontúrokat keres magának. Sőt nem is egy korábbi nemzedék vallomások identitáskeresésének kései követője. Szirtes ugyanis, szemben az amerikai vallomásos költőkkel, Lowellel és Berrymannel, nem elvesztett személyiségét rekonstruálja költői eszközökkel. A magyar tematika tehát nem programszerű: csak éppen ha verset ír, nem teheti másként, mint ebben a sajátos szimultán tudatállapotban. Olyan emigráns családban nőtt fel, amely véglegesnek tekintette áttelepülését egy új hazába. A teljes asszimilációt választották, ezért már a kezdetektől angolul beszéltek otthon is. És mégis, Szirtesnek költőként nem volt más választása, mint hogy választékos angolságát szellemi angolsága dekonstruálásának szolgálatába állítsa. Szirtes költészetének egyik paradoxona és talán legizgalmasabb feszültsége ebből származik.

Ennek a paradoxonnak része az is, hogy két évtizedes munkássága nyomán Magyarországon mintha láthatóvá kezdett volna válni az angol költészet térképén. Méghozzá oly módon, ahogyan fordított műnek eddig nem sikerült rárajzolnia. A magyar nyelv afféle félig áteresztő hártya, és igen kiváló szellemek minden erőfeszítése ellenére sem Weöres Sándor, sem Pilinszky János, sem más nem került a nyugati kultúra eleven áramába. Hagyományos nagy befogadói hajlandósága ellenére a magyar irodalomnak egyoldalú kapcsolata van a világirodalommal. Magyar szerző még nem lett valóságos hatóerő, hivatkozási alap, tájékozódási pont. Magyarország témaként sem igen bukkan föl, egy-egy morzsától eltekintve, amit az olvasó inkább meglepődve vesz észre, mint például Douglas Dunn EUROPA'S LOVER [EURÓPA SZERELMESE] című ciklusának XIV. darabjában a „puszta” szót: „Éjből épült házamban a hegyekben, / És napból épült házamban a pusztán.”³ Vagy csodálkozva tűnődik el azon, hogyan került Jackie Kay WAITING LISTS [VÁRÓLISTÁK] című versébe egy magyar kávékészlet: „Kávé töltek / új magyar készletből.”⁴ Olyasmi, hogy valaki minden magyar háttér nélkül forduljon a magyar történelemhez, népszokásokhoz, vidékhez, mint ahogyan Ken Smith WILD ROOT [VADGYÖKÉR] című kötetében,⁵ amelynek

a borítóját is a mohácsi busójárás képei díszítik, párját ritkítja.

A THE BUDAPEST FILE, Szirtes tizenkettedik verseskötete angol mércével mérve szokatlannul testes kötet. Nemcsak korábbi önálló köteteinél, hanem válogatott verseinél is majdnem kétszer vastagabb. Tematikus elrendezésben azokat a verseit gyűjtötte egybe, amelyek valami módon, családtörténeten, személyes élményen keresztül Magyarországhoz kapcsolódnak. Ráadásul a kritika pontosan azért ünnepli a kötetet és Szirtes egész munkásságát, ami a magyar irodalom régi, megvalósulatlan álma: angol szemmel nézve ugyanis Szirtes azok közé tartozik, akiknek működése hozzájárul a brit elszigeteltség felszámolásához. Ezt hangsúlyozza Peter Porternek, a neves költőnek az *Observer*-ben közölt kritikája: „*George Szirtes páratlan módon szólott hozzá a kortárs angol költészet elszigeteltségéről folyó vitához. Angliát Európába vitte.*”⁶ Az Oxford University Press már az 1988-as METRO hátsó fedelére is ezt az idézetet rakta, és most a Bloodaxe–Corvina közös kiadásán is ez szerepel.

A magyar irodalom felől nézve Szirtes valóságos főnyeremény, hiszen ő igazán tudja, mit kell Kosztolányi vagy Krúdy nyelvéből meglátatnia angolul, továbbá kortárs magyar költők egész seregét juttatta angol hanghoz, még hozzá nem obskúrus, hanem neves kiadóknál, sőt nem egy versüket az angolszász hagyomány szellemében önálló köteteibe is beillesztette. És mégis, noha versei elképzelhetetlenek a budapesti háttér nélkül, költészetében a magyar vonatkozás az esetleges elem. Ide született, oda került: de ez történhetett volna másképp is. Költészetének változatlan lényege nem az, amit másnál a „meggyökerezettség” vagy a „hídfőállás” metaforák fejeznek ki, hanem a köztes jelleg. Köteteinek címei, amikor nem vizuális megfogalmazásra utalnak, mint a THE PHOTOGRAPHER IN WINTER (1986), a BLIND FIELD [VAK TÉR] (1994), a PORTRAIT OF MY FATHER IN AN ENGLISH LANDSCAPE (1998), akkor az átjutás és átjuttatás eszközeit használják metaforaként, mint már igen korán, még valódi szerepének megtalálása előtt a SHORT WAVES [RÖVIDHULLÁMOK] (1983), majd később a METRO (1988) és a BRIDGE PASSAGES [HÍDÁTKELŐK] (1991).

Abban, hogy költészetét ilyenné formálja, Szirtest segítette az a folyamat, amely a hatvanas évek végétől erősödött föl Nagy-Britan-

niában, s amelyet például Robert Crawford 1992-ben megjelent összefoglaló tanulmányának címe is pontosan jelez: DEVOLVING ENGLISH LITERATURE [AZ ANGOL IRODALOM ÁTÖRÖKÍTÉSE]. Ez a folyamat nem korlátozódott Nagy-Britanniára, hanem világjelenség, de angol nyelvterületen ennek eredményeképp került a figyelem fókuszpontja az angol vagy amerikai irodalomról a perifériákra. Legelőbb talán az északírekre, aztán általában az írekre, majd skótokra, walesiekre, karibiakra, indiaiakra, ázsiaiakra, afrikaiakra. Így lett a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján a bostoni irodalmi elit három csillaga az ír Seamus Heaney, a karibi Derek Walcott és az orosz emigráns Joseph Brodsky. Ezért vált olyan vitathatatlaná V. S. Naipaul, Salman Rushdie jelentősége, ezért értékelődik át legújabbban olyan szerzők jelentősége, mint az indiai R. K. Narayané. Ez a folyamat nem ugyanaz, mint amikor kelet-európai emigráns írók politikai okból nagyobb nyilvánossághoz jutottak. Ebben nemcsak politika van. Ez annak a kornak irodalmi önmeghatározása, amely a kultúrák értékhierarchiája helyett azok mellérendelését vallja. Az „angol nyelvű irodalmak” kifejezés így, többes számban használatos, és ez a többes szám többé nem az angliai vagy amerikai irodalmi központok irányítása alá rendelt ír, skót, indiai perifériákat jelenti. Legalábbis elvben.

Szirtes költészete ebben az új helyzetben (amelyet a posztmodern kor elnevezéssel szokás illetni) azért játszik különleges és jelentős szerepet, mert nem a korábbi brit perifériák felől érkezett, hanem azokon is túlról, az angol nyelvterületen kívülről. Nyelve ennél fogva nem dialektus, hanem – főleg, mert Szirtes Londonban nőtt fel – valamiféle regionális jellegzetességek nélküli, általánosságban vett angol. Kimunkált versmondattana, szókincsének gazdag rétegezettsége és kötődése az angol költői hagyományokhoz jellegzetesen angol költővé teszi. Az a távolságtartás, amellyel tárgyat kezel, az a visszafogottság, amellyel hangja szól és költészetének formai jegyei azal a vonulattal mutatnak párhuzamot, amelyet a világ annyira angolnak lát, és amely a háború után oly uralkodóvá vált a brit lírában. A Movement [Mozgalom] költészetéhez talán azért lehet olyan alkotó sokszínűséggel kapcsolódni, mert a legkevésbé sem mutatja egy szervezett „mozgalom” markáns stílusjegyeit.

Ezt a költészetet nem merész formai kísérletei jellemzik, azaz formai kísérletei nem a forma lebontására, hanem további lehetőségeinek feltárására irányulnak. Szirtes is kedveli a zárt strófaszerkezeteket, a terzinát és szonettet. Noha az angol költészet évszázadok óta fenntartásokkal kezeli a rímeket, Szirtes makacsul rímel, óvatosan tágítva a lehetőségeket a diszszonancia felé. Nem véletlen, hogy az amerikai költők közül John Crowe Ransom és Anthony Hecht költészetét becsüli sokra, kortársai közül pedig az olyan technikailag is kiemelkedő szerzőkét, mint Derek Mahon vagy Peter Scupham. Ezekről a költőktől távol áll mindenfajta harsányság, beleértve a magáért való formai virtuozitás harsányságát is.

Szirtes bizalmatlan óvatossága mélyről fakad. ENGLISH WORDS [ANGOL SZAVAK] című versében ezt írja: „*Nem bízom a szavakban. Múzeumban / tárolt érzéki tárgyak, csábító / hangjukat nem lehet nem hallani, / de vastag üveglap fedi el őket. / Visszataszítóan üresek.*”⁷ (118.) Ez nem elvont nyelvelméleti alapokon nyugvó, wittgensteinianus kétely a szavak iránt. Szirtes bizalmatlansága tapasztalati természetű. THE LOOKING-GLASS DICTIONARY [TÜKÖRSZÓTÁR] című versciklusának tizenkettedik szonettjében felidézi azt a nyelvi bizonytalanságot, amelyet otthonról hozott: „*E fél-angol, fél-magyar kis világ, / ez a szüleim makaróni-nyelve – / főleg apámé. Nincs lejtése, lágy / hullámváza. A szavak csak csepegvő / mossák körül lehető tárgyakat, / felvillannak és elemészlik őket.*”⁸ (178.) A tizennegyedik szonettben így folytatja: „*A fellázadt nyelvből elköltözött / a jelentés. A jelkód elveszett. / Bár tudnál olvasni a sorok között, / vagy beszélnél pünkösdkor tüzes nyelveket*”⁹ (179.), s végül a tizenötödik szonettel így zárja le a ciklust: „*Magyarország, Anglia: beszélő tükör, / nyelvi árnyak hona, ki-ki illeghet, ülhet, / nincs jelentés, a szavak kiürültek.*”¹⁰ (180.)

George Szirtes ezek a kételyek és tapasztalatok nem arra indítják, hogy a nyelvi konstrukciók még viszonylag ép maradványait is szétszerelje. Talán azért nem, mert hozzá már eleve szétszerelt állapotban érkeztek. Nem véletlen, hogy a ciklust Gabriel Fitzmaurice ír költőnek ajánlotta. Szirtes az angol nyelvet éppúgy kívülről szemléli, mint az írek, és hasonlóképp kívülről néz anyanyelvére is. Neki ebből a helyzetből kell a maga angol nyelvű költészetét létrehozni. Nincs mit tovább bontania, a nyelv további dekonstrukciója az ő szempontjából már értelmetlen. De rekonst-

ruálnia sem lehet azt, ami számára sosem létezett. Marad tehát a konstruálás: versei kellő gyanakvással kezelt nyelvi elemekből építkeznek. Nyelvi konstrukciói egyszerre vannak belül és kívül az angolságon. A megtévesztésig az angol hagyományba illeszkednek, csak éppen minden sorukkal hangsúlyozzák, hogy illeszkednek. Ha csak úgy reflektálatlanul szólnának, nem kellene illeszkedniük.

De Szirtes költészetében a nyelvi kérdés nem válik önreflexiók végtelen tükörjátékává, a nyelv bizonytalansága nem számolja fel a művet, nem oldódik fel benne a szerző. Olykor a közelébe jut, mint a TRAVEL BOOK című ciklusban, amelyben nyelv és személyiség kölcsönösen kikezdik egymást: „*Az én, mint egy gép, termeli, darálja, / örli a zagyasággal telefirkált / fecniket, melyekkel táplálkozik.*”¹¹ (181.) A vers mégis a remény hangjával zárul: „*Az számít, hova mész. Jöjj, remény. Jöjj haza*”¹² (188.), amit a szövegen belül semmi más nem indokol, mint a köztes állapot, amely a sehol sem létből bármikor átcsaphat valahol létbe, igaz, ideiglenes otthonát nyomban el is vesztheti. Elképzelhető, hogy Szirtes kezdetben identitáskereső indulattal fordult budapesti emlékeihez, de valószínűleg hamar ráébredt, hogy azt nem találja meg bennük. Sok minden mást találhat viszont, például nyomait annak, hogy mi lehetett volna és hogy mi nem lett Magyarországon, és ezt összehasonlíthatja azzal, hogy mi lett vagy hogy mi nem lett Angliában.

Ez a köztes lét teszi hangját egyszerre meghittén otthonossá és elérhetetlenül távolságtartóvá. Ezért merül fel a sorok közül oly gyakran szüleinek az alakja, akiknek sorsán keresztül saját sorsa közelébe juthat. De csak a közelébe. A THE PHOTOGRAPHER IN WINTER című ciklusában öngyilkos anyjának állít emléket. A fegyelmezett versszakok higgadtan leíró mondataiba még irónia is vegyül: „*Kérlek, / Fordítsd felém fejed, ne vonakodj, / Mosolyogj, mintha nem volnál halott, / Csak átlépsz egy párhuzamos világból.*”¹³ (85.) De éppoly elemi fájdalom van a versbe zárva, mint bármely szenvedélyes-valomásos kaddisba. A költő a vers végén lefényképezi az anyát, aki maga is fényképezett. „*Lefényképezte, / Megkettőztél. Két bőröm, két fejem lett, / Osztódom. Valami zavarni kezdett – / Azt hiszem, a hangom.*”¹⁴ (91.) Az anyáról készített fényképen így a fiú jelenik meg, a fiú, akinek már saját hangja van.

És ezért kötődnek ezek a versek olyan gyak-

ran helyszínéhez és emlékekhez, helyszínek emlékéhez, még akkor is, ha semmit sem várhat tőlük. Szirtes hatalmas utat tett meg, hogy erre a tudásra szert tegyen. A THE BUDAPEST FILE felépítése ezt az utat követi végig. A verseket három dossziéba sorolta. Első versei a gyerekkori emlékeket és a hányatott sorsú család történetét dolgozzák fel. A METRÓ-ban időutazást tesz, hogy a háborús évek borzalma- it, a bujkálást, a munkatábor megjárta apa és a koncentrációs tábor megjárta anya emlékét felidézze. A második dosszié más szemszög- ből, ifjabb éveinek angliai jelene felől nézve kísérli meg ismét összeállítani a képet. Ebben a ciklusban kaptak nagyobb számban helyet korai, még a magyarországi utazásai előtt ki- adott köteiből származó versek. A harmadik dossziéba a megtalált, valóságos város verse- it sorolta. Így alkotta meg versekből a saját Budapestjét, amely több, mint emlékfoszlány, és több, mint úti élmény. Konstrukció. Ezt az építményjellegét vizuálisan is megjelenítik a kötet illusztrációi: Clarissa Upchurchnek (a költő feleségének) budapesti utcákról és bérházak udvaráról, homlokzatáról készített egyéni hangulatú, remekbe szabott grafikái.

A könyv utolsó verse a SOIL [TALAJ] címet vi- seli. Mivel a kötet emlékeztől élményig ível, nem lenne meglepő, ha a talaj, a föld, a rög metaforája azt jelentené, hogy a költő megel- le hazáját. Hazatalált. És Szirtesnek oka és jo- ga is lenne rá, hogy ezzel áltassa olvasóit és magát. De miért tenné? A szavak elvezetik egy darabon: „*sehova nem mersz, / csak haza*”.¹⁵ (207.) Ha ez lenne a szerző végszava, bizony vaskos közhellyel zárulna a könyv. Csakhogy az állítást ugyanazzal a lélegzettel követi a visszaja is: „*amit nem lelni sehol*”.¹⁶ Ami a továb- biakban következik, mert ez még csak a zárlat kezdete, az mélyen jellemző George Szirtes költészetének szelíd hajthatatlanságára. Szel- lemes retorikái alakzattal az állítás és tagadás kettősségével egy újabb kettősséget szegez szembe: „*s noha / itt van, megvan a biztos talaj, / rajta állsz, de nem utazhatsz oda, / nem ismered*”.¹⁷ Nem az ellentétek tükörijátéka miatt olyan re- mek ez a befejezés, bár amiatt is. Hanem sok- kal inkább azért, mert az ellentétek tükörijáté- kával úgy fejezi be a verset – és a kötetet –, hogy a külön sorba tördelt ige („*know*”) pozitív állítását az előző sor segédigéjével („*cannot*”) már előre érvénytelenítette.

Szirtes megszerzett tudása a nem tudás, ott-

hona pedig az a darab talaj, amin éppen áll. Ha nincs hol megvetnie a lábát, hát abból csi- nál költészetet. A köztesség tűnékeny létállá- potának versei maradandó nyomot hagytak a jelenkori líra történetében.

Jegyzetek

1. SZIRTES GÁBOR GYÖRGYNEK. In: Határ Győző: HA- LÁLFEJ. Aurora, N. P. 1991. 233. o.
2. “I did not set out to ‘write’ either Hungary or England. These national (let alone nationalistic) concepts are inci- dental, and often, to my mind, harmful. Becoming aware of places as background subjects inevitably brought them into the foreground, but their advance into fuller con- sciousness was accompanied, for me, by a growing realisa- tion of a third, and possible more pervasive theme, which threatened to negate both places. My greatest difficulty with nationality or culturally rooted notions is that they inevi- tably exclude those who are migrants, floaters, drifters and shadows. I may envy the rooted but I cannot enter their territory. What sense would it make for me to write like W. N. Herbert, or Tony Harrison, or Seamus Heaney, or a Liverpudlian or a Londoner or an East Anglian? I cannot even write as a Budapest. Writers like me cannot intrude into such specificity. [...] It is not Hungary or any other place that is the issue. It is the inbetweenness. The synthesis is its own voice.” (George Szirtes: THE BUDAPEST FILE, 15. o.)
3. “In my house built of night in the mountains / And in my house built of noon on the puszta.” In: Douglas Dunn: SELECTED POEMS [VÁLOGATOTT VERSEK]. Faber and Faber, London, 1986. 228. o.
4. “I pour coffee / from my new Hungarian set.” In: Ja- kkie Kay: THE ADOPTION PAPERS [ÖRÖKBEFOGADÁSI IRA- TOK]. Bloodaxe, Newcastle upon Tyne, 1991. 15. o.
5. Bloodaxe, Newcastle upon Tyne, 1998.
6. “George Szirtes has made a unique contribution to the debate about the insularity of contemporary English po- etry. He has taken England into Europe.”
7. “I cannot trust words. One cultivates / the sensuous object in a locked museum: / their sounds are dangerous and must be heard / voluptuously, but behind thick glass. / Their emptiness appals one.”
8. “This tiny world, part Hungary, part England, / is the macaronic my parents speak – / my dad especially. There is no bland / unbroken stream. The words seem to leak / in drips, wearing all sensible matter, / making minute im- pressions, exhausting them.”
9. “The language here blankly refuses to mean / what it’s supposed to. The signs are lost. / If you could only read the space between / or babble in fiery tongues at Pentecost.”
10. “Hungary, England are verbal shadowlands / of spo-

ken glass where all may sit and preen, / blank languages whose words refuse to mean.”

11. “The ego grinds and grates like a machine / producing tiny slips on which is written / the nonsense it feeds upon.”

12. “The question is where you go. Come hope. Come home.”

13. “Please / Co-operate with me and turn your head, / Smile vacantly as if you were not dead / But walked in parallel worlds.”

14. “I am exposed / And doubled. I have grown two-faced, split skins, / Become a multiple. Something begins / To bother me – I think it’s my own voice.”

15. “there is nowhere to go / but home”.

16. “which is nowhere to be found”.

17. “and yet / is here, unlost, solid, the very ground / on which you stand but cannot visit / or know”.

Ferenc Győző

LÁTHATATLAN HÁBORÚ – ÖNIDEGEN TERÜLETEKEN

Végl László: *Exterritórium. Ezredvégi jelenetek*
Jelenkor, Pécs, 2000. 206 oldal, 1000 Ft

A kritikus gratulál az írónak, mondván, olvas-ta legújabb könyvét, és nagyon tetszett neki. Pár lépéssel a mondottak után pirul és sápad el egyszerre, mikor rájön, hogy az EXTERRITÓRIUM kapcsán nagyobb butaságot nem is ejthetett volna ki a száján. („– Gratulálok, kedves Frank kisasszony, remek munkát végzett, az Ön naplója kitűnően megírt könyv.”) Milyen mércével mérhető egy megélt háborús tapasztalatokat rögzítő írás? Milyen értelmezési keretben tárgyalható? Milyen kritériumokat kell figyelembe venni, hogy megragadhatóvá vájon egy ilyen mű, s ne sorolódjon be olyan lehetetlen címke alá, mint a „háborús irodalom”? Ezek a kétségek olyan további kérdéseket vetnek fel, amelyek az etikai felelősséggel való számvetésen keresztül a „mi az irodalom”? problémakörét is érintik. A nyelvi és nem nyelvi valóság szétválasztása, a fiktívnek és nem fiktívnek vett történetek/alakzatok elkülönítése, a nyelv és az írás retorikai meghatározottságának tapasztalati megjelenítése a különféle teóriák tág köréből válogatva mind figyelemre méltó és hasznos elmegya-

korlat lenne, de semmivel sem jutnánk közelebb e konkrét mű tárgyalásának szempontjaihoz. A többféle értelmezési-olvasási lehetőség közül a mű saját, belső önértelmezése által is megerősített, mintegy olvasási módként felajánlott stratégiát fogok előnyben részesíteni. De akár szépirodalomként, történelmi dokumentációként, esszéként, naplóként, jegyzetként, haditudósításként, vallomásként, élettörténetként értelmezzük, vagy akár mindegyik narratívájából részesülteként tekintünk rá, elméleti szempontból mindig meghatározhatatlan, kategorizálhatatlan marad műfaja és fajsúlya, melynek következményeként az olvasót önmagával szemben támasztott hiányérzet tartja hatalmában, amely az írás állandó továbbgondolására készíti.

Maga a szerző a *jelenetek* kifejezéssel oldja fel némileg – egy szinten műfaji problémaként is értelmezhető – bizonytalanságunk. „Nem találtál szavakat a történetekre. Csak képek és jelenetek tündeztek fel, jelenetek, amelyek lassan-lassan további apró jelenetekre bomlottak. Nem akadt egy történet se, ami összefogta volna őket. Hiszen a történetet két dolog fogja össze: vagy az igazság, vagy a hazugság.” (200.) A megírás jelenét és annak dilemmáit is magában foglaló, tizennégy számozott jelenetből összeálló írás – amely az író PEREMVIDÉKI ÉLET című esszéfüzérének folytatásaként, valamint az EGY HONTALAN LOKÁLPATRIÓTA esszéjének (*Magyar Lettre Internationale*, 2001/tavaszi) kiterjesztett társdarabjaként is olvasható – valóban állóképserű szituációk szétbontásából hozza létre az emlékezet mozaikdarabkáit, hogy azok többféle variációját megteremtve, elrendezze őket újra meg újra. („Ez a háború az emlékeidről, a tapasztalataidról, az életedről szól [...] úgy tűnik, minden ismeret, amit máskülönben ideig-óráig megszerezteél, teljesen feleslegessé vált. Ennek ellenére mégis megpróbálsz válogatni emlékeid között. Hátba valamit megmenthetsz, hátha még sincs minden úgy, ahogy véled.” [9.]) Az emlékezet hol személyes: az 1999. március 24. és június 10. közti időszakban a NATO által bombázott szerb területek lakosaként megélt mindennapi tapasztalatok fellelevenítése, azok előzményeinek, lehetséges következményeinek elemzése; hol a családi és nemzeti emlékezet folytonosságaként értelmezhető, hol még tágabban, érintve a régió (Kelet-Európa és a Balkán) XX. századi politikai, társadalmi, kulturális és vallási történe-

seit, jobban mondván az összefonódó, de nem egységesülő különféle nemzeti-kulturális-valorási elbeszélések történeteit. A jelenetek egyben jelentések is. Jelentések a jelentések egymásra rakódásáról, egy multikulturális közösség hadviseléséről, a körzetben élők gondolkodásformáinak ütközéséről, a vajdasági létélményről, az Újvidék–Temerin–Szabadka–Szenttamás között közlekedő író életéről, szerepvállalásáról, elmélkedéséről. A jelentések hol felerősítik, hol kioltják egymást, de mindegyikük mögött egy gondolataiért felelősséget vállaló ember alakja körvonalazódik, aki éppen ezt a felelősséget kéri folytonosan számon önmagán, aki a kételyekre is kételyekkel felel.

Személyes olvasmányélményeim képzeletbeli könyvtári polcán Végel László írása jelenleg Darvasi László SZERZNI EGY NŐT (Jelenkor, 2000) és Urs Altermatt A SZARAJEVI JELZŐTŰZ (Osiris, 2000) című könyve között helyezkedik el. Míg Darvasi László metaforikus-mágikus írásmódjával, novellák sorozatában fogalmazza meg a Balkánon zajló háborúk történeteit, addig a svájci történész politikai és eszmétörténeti fejtegetései során ad betekintést a nyugat- és kelet-európai, valamint a balkáni konfliktusok okaiba, az azokkal való szembenézésbe, melyeket a Jugoszlávia felbomlásával kezdődő időszakról datálhatunk. Végel László jelenetfüzére, esszénaplója, bár tagadhatatlanul egy szépíró keze nyomát viseli magán, írásmódját és direkttségét tekintve a fent említettek közül inkább hasonlítható a történeti munkához. Hátborzongató élmény a két könyvet összeolvasni, hiszen ugyanannak a térségnek ugyanazokat a problémáit tárgyalják címszavakban megfogalmazva: nemzeti és vallási nacionalizmus, globalizáció, Amerika-ellenesség, Európa-ellenesség, kulturális identitás, integráció, államszerveződés, etnikumok, népiertás, nyelvkérdés, Kelet és Nyugat között, populizmus. Csak amíg Urs Altermatt „történelmet ír”, addig Végel László számára ez mindennapi léttapasztalat, állandó önazonossági, sőt nemegyszer életben maradási kérdés.

A háború és az azt megelőző sokrétű átrendeződés felfüggeszt minden addigi normaként működő társadalmi cselekvést. A szerző által leírt helyzetben ez még annyival módosul, illetve tetéződik, hogy az addig létező nor-

mák is csak kényszeredetten, áttételeken keresztül, elhallgatások furcsa egyezményén alapulva léteztek a szerb, horvát, magyar, albán, szlovén nyelvű embereket magában foglaló államalakulatban. Ahogy már érintettem, e problémák tárgyalása a nem nyelvi valóságot érintő, olykor szó szerint húsba vágó kérdésként artikulálódik. Az artikuláció azonban nyelvi karakterű, és ennek egyik fontos pontja a szerzői kifejezőmód megválasztása: hogyan definiálja önmagát az író alany, akit következetesen Végel Lászlóként jelölök. Bár a könyv elbeszélője nem nevezi meg magát ekként, azt hiszem, hiábavaló fáradság lenne körmönfont levezetésekkel eltávolítani az írásban megképződő fiktív alanyt a szintén fiktív biográfiával körülíráható Végel Lászlótól. Egyrészt mivel „a mindennapi élet óránként diadalittasan megcáfolta az irodalmat. Idővel beláttad, csakis ezért veszel a kezdedbe könyvet. Semmi másért, csak a cáfolat kedvéért” (174.). Másrészt sokkal érdekesebb, ahogy ez a fiktív alany írásba szövi fiktív lényét.

A háborúról való beszéd tehát különleges beszéd, hiszen a háború a nyelvhasználatot is lerombolja, átalakítja, kifordítja, nyomokat hagy rajta, relativizálja. A róla való beszéd, mondhatni nyelv a nyelv felfüggesztéséről, amely mégis értelemmel akar bírni, sőt hatni akar az értelemre, megragadhatóvá kívánja tenni a hiányként tapasztalható. Úgy állít valamit, hogy kénytelen mást állítani maga elé. „Ezt a háborút, a mögötte lapuló indulatokat és akaratoakat legjobban az uralkodó közéleti szótár jellemzi; aki leltárba veszi és rendszerezi a leggyakrabban használt szavakat, az meg fogja érteni, mi játszódott le; ez az értelmező szótár többet fog mondani, mint az értelmiségiek utólagos mosakodása.” (25.) Végel László csupán vázlatot közöl ebből a szótárból, ő maga nem szótárkészítő. Ezzel mintegy megteremti a távolság illúzióját, de nem az eltávolítás, hanem éppen a megmutatás, a közel hozás reményében. A háború mellett az idegenség fogalmával körülíráható jelenség az, amely indokolja az eltávolodást, a felülnézetet. Az idegenség érzete többféle szempontból fogalmazódik meg, de erővonalai egy csomópont felé tartanak: az önmaga előtt is idegenné váló személyiség semmisége felé.

A konfrontálódó világpolitika és nemzeti hatalom, az egymással szemben képződő Ke-

let és Nyugat, a vallási, kulturális és társadalmi villongások, a belső megosztottság valamilyen formában mind visszaköszön az egyén tudatában, fellazítva az amúgy sem röghöz kötött önazonosságot, kérdéssé téve annak történetét, szilánkokká zilálva megszakításokkal is folytonossá tett azonosságérzetét. („*Nem csak az idegen volt idegen. Idegenek voltak a személyes tapasztalatok, a világ, amely tíz év alatt új arcot vett fel, a mindennapi tények.*” [55.]) Az egyetlen kiút az előremenekülés, azaz a valóság helyett az írás valósága, amely ugyanolyan kaotikus és kontrollálhatatlan, biztonságot nem, de helyet ad (ha másnak nem, hát a félreértésnek (lásd 182.)). („*Nem leszel jelen. Egyre kevésbé leszel jelen: begubózol anyanyelvedbe, s mérlegeled, hogyan múlik el felett az idő.*” [11.]; „*Kellene egy álca, egy álcázott mondat, de hiába, a könyvek már nem rólad szóltak, mert az ő távlatukból már nem létezel. Egy Duna menti városban kallódsz, mint egy elfelejtett tárgy. Úgy érezted magad, mint egy kitalált személy, aki saját regényeiből kilépve, álmodozás közben eltévedt egy számára idegen, ismeretlen városban, s csak a történet végén tudja meg, hogy egy emberöltőt élt le benne. A legnagyobb bűne, hogy a történetet éppen ő írta meg.*” [85.]; „*Kisebbségi író vagy, tudatosodott benned, de az csakis azt jelenti, hogy nincs valóságod. Félig-meddig árnyék vagy, félig-meddig árnyékvilágban, többnyire az árnyékvilág árnyéka.*” [102–103.]; „*A félelem szülte a befelé fordulást, a belső világba való menekülést, az élet esztétizálását, az egyedüli esztétizálást, amelynek vajmi kevés hitele maradt még.*” [49.]

A szerző úgy ír az idegenség idegenségéről, hogy közben az olvasót is önmaga idegenségével szembesíti, azon túl, hogy konkrét földrajzi hely konkrét történeiről ír. A háború és az idegenség tematizálása mellé társult írásmódban megnyilvánuló „idegenségretorika” hasonló módon kollektivizálja az olvasók önmegértési folyamatát, ahogy az a könyvben megfogalmazódik: „*szó sem lehet többé személyes sorsokról, csak egyetlen kollektív történet létezik, amelybe mindenki beolvad, ha feltör a pestis vagy valami hasonló vész. A személyes sorsok csak annyiban tárulkoznak fel, amennyiben beolvadnak a kollektív történetbe. S a pestis csak azért terjed, mert az emberek többnyire nagy empátiával lépnek be a kollektív történetbe. A kimaradás száműzetésbe vezet. Önkéntesbe vagy kényszerűbe.*” (174.) Mindez a retorika elkerül mindenféle kisebbségi sértett-

ségi politikai megnyilvánulást, egymás mellé rendeli az idegenség miatt szemben álló felek nyelvi formuláit (például a magyar és szerb egymást minősítő, nem éppen pozitív hangokat), és ami a leglényegesebb, igazán fontos könyvvé téve ezt az írást, hogy a viszonylagosság nyelvi bemutatásával az önmegértésnek is nyelvi keretet biztosít, mindenfajta pátoasztól mentesen.

Végel László könyvének választott nézőpontját ez az idegenség indokolja és szabja meg. Az egyes szám második személyben, „Te”-ként megszólított önmaga nyolcvan napjára visszatekintő-émlékező elbeszélői hang az események részeként és hordozójaként tekint magára. Kívülálló megfigyelő, aki azonban közel is áll megszólítottjához. A hontalanság a senki földjén metaforikus kifejeződése plusz metaforává válik, a metafora metaforájává, amikor állandóan az (ön)azonosság kérdésébe botlik, annak folytonosságai és megszakíthatóságai mentén. A szellemi identitás dimenziói állandó újrafogalmazást igényelnek, de a többszörös idegenség keltette mezőben a relativizálódás minduntalan kétségeket ébreszt, hely nélkülivé válik, rögzíthetetlen pontnak bizonyul. A másság arcai csak a saját másság különböző alakjait tükrözik vissza. („*Különös izgalmat jelentett számodra az idegenség, a névtelenség-érzés, és éppen ennek köszönve néha válaszképpen elkaptott a honvágy, az önző vágyakozás, hogy legyen neved.* [...] *Kellett a másság, amelyben kínosan szembesültél saját másságoddal.*” [115.]) A negatív meghatározottság stációiból adódóan: a nemzeti, vallási, kulturális, területi, társadalmi másság talaját veszti mind a valóságban, mind az azonoság kérdésében, így lesz azonosíthatatlan, elszigetelődött, külső, területen kívüli, ex.

Ennek a senki földjének a feltérképezésére vállalkozott Végel László az EXTERRITÓRIUM megírásával. Ahogy a jeleneteket keretbe foglaló – filozófiai és irodalmi reminiscenciákat tartalmazó (Goethe, Voltaire) – nyitó- és zárórészben az ismétlés eszközével is élő elbeszélő a kertrendezést érzi egyetlen hiteles magatartásnak (lásd 15. és 206.), amellyel személyes életét rögzítheti egy konkrét cselekvéshez, úgy értelmezhető magára a könyvére is zárószavai: „*milyen szépen megművelt a kertet*”.

A MAGYAR SONDERWEG TÖRTÉNETE

Péter László: *Az Elbától Keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*
A kötet szerkesztésében közreműködött
Czigány Lóránt
Osiris, 1998. 412 oldal, 1980 Ft

A történészek többségénél kimutatható, hogy mi az, ami a legjobban foglalkoztatja őket. „Az az élmény, ami engem nagyon sok tekintetben befolyásolt, az a rendkívül könnyű, simán lezajlott kommunista hatalomátvétel volt, amit mint egyetemi hallgató éltem át 1947 és 1949 között.” (393.) Péter Lászlónak ez a Deák Ágnessel folytatott beszélgetésében olvasható önvallomása rávilágít, hogy mi motiválta az 1956-os forradalom után Angliába elszármazott magyar historikust az újabb kori magyar múlt vizsgálata során. Szüntelenül azt kutatta, hogy milyen sajátos történelmi okok vezettek a második világháborút követő diktatúrához. Könnyű lenne a kérdést úgy megmagyarázni, hogy a Szovjetunió nagyhatalmi előretörése semmilyen ellenszegülésnek nem hagyott többé teret. Ez persze igaz: „De én azt is mindig kézenfekvőnek tartottam, hogy egy nyugat-európai típusú civil társadalom aligha védlett volna át egy politikai folyamaton keresztül a szovjet típusú szocialista rendszerbe, ahogy ez az Elbától keletre történt (tankokra támaszkodva egy Quisling-bábrendszer persze ideig-óráig bárhol fenntartható).” (8.) A kintről átültetett diktatúrával szembeni társadalmi ellenálló képesség elégtelenségének megrázó élménye tehát a genezis problémáját vetette fel a tudós számára állandó szellemi feladat gyanánt.

Annak a hibának a forrását, hogy a magyar társadalom a negyvenes évek végén megbukott a demokrácia próbáján, értelemszerűen a múltunkban kell keresni. Péter kiinduló hipotézise egy kimondott és egy kimondatlan előfeltevére épül. Az egyik szerint bármelyik nyugati civil társadalom feltehetően ellenállóképesebbnek mutatkozott volna a bolsevik expanzióval szemben. Ez az első látszatra oly hihető feltételezés azonban lényegében igazolhatatlan, mivel nem került rá sor, hogy Európa Elbától nyugatra eső társadalmi ténylegesen szembesüljenek a szovjet nagyhatalmi

rendszer nyomásával. Semmiképp sem meggyőző tehát a szerzőnek az a kijelentése, mely szerint „a belső társadalmi feltételek hiányában nehéz elképzelni, hogy egy népi demokratikus típusú átalakulásra a liberális parlamentarizmus körülményei között tulajdonképpen hogyan is kerülhetne sor” (34.). (Kiemelés tőlem.)

A másik, inkább hallgatólágos feltételezés a felejtésre megy vissza. Péter a kommunista hatalomátvétel sima és zökkenőmentes eseménysorához köti a magyar különút (Sonderweg) történelmi vizsgálatának a szükségességét, ám egyáltalán nem vet számot 1956 ennek gyökeresen ellentmondó történelmi tapasztalatával. Ha a II. világháborút közvetlenül követő évek sajátos bel- és külhoni állapotai valóban megkönnyítették a bolsevik diktatúra hazai térnyerését, az '56-os robbanás viszont épp azt bizonyítja, hogy a bolsevik kolonizálás mégsem mehetett végbe oly könnyen és simán, mint ahogy azt az 1947–49-es perspektíva sugallja. Különös ez a feledékenység olyan valaki esetében, aki történetesen '56-os disszidensként került ki Nyugatra, és aki 1956-ról utóbb is azt vallotta: ez a „pár nap életre szóló élményt nyújtott” (386.).

A magyar különút messzi múltba visszanyúló okainak és a jelenség természetének a feltárására törekvő Péter László párhuzamba állítható azokkal a valamikori nyugatnémet historikusokkal, akik az 1970-es években meghirdették a német Sonderweg tézisé. Elsőként a távolságteremtés tudatos szándékát említeném: távolságteremtés egyrészt a nemzeti történet hagyományos fogalmi beidegződése, másrészt a historiográfia bevett, mainstream hagyományával szemben. A nacionalista múltszemlélet kritikus meghaladása áll Péter (és állt a nyugatnémet historikusok) munkásságának homlokterében. S ez nem is csak merő véletlen: bármiféle Sonderweg történeti argumentálásához ugyanis nélkülözhetetlen a „nemzeti látószög” mint szemléleti kánon relativizálása és korrigálása. Éppen ez a témája a kötetben szereplő tizenhét tanulmányból hatnak.

A távolságteremtés másik módját a tárgy megközelítésének a hogyanja szabja meg. A nyugatnémet történészek a gazdaság- és társadalomtörténet akkoriban újak számító paradigmáját állították csatasorba, olyan társada-

lomtudományos szemléletmóddal cserélve fel ezáltal a hagyományos német szellemtörténet-írást, melyet a francia *Annales* és az angolszász történetírás kurrens törekvéseiből vettek át.

Péter e tekintetben másfelé indult el: nem a társadalom-, hanem az alkotmánytörténet valójában persze régi, időközben viszont szinte teljesen feledésbe merült módszerét kezdte alkalmazni. Tette ezt talán azért is, mert az, amitől a saját korában (a hatvanastól a kilencvenes évekig tartó időszakban) elsősorban el kívánta magát határolni, az egy bizonyosfajta szociológiai redukcionálizmussal jellemzett (marxista) történetírói beszédmód volt. Mivel a történelem számára elsőrendűen a politikai állam története („mindig az államot magát tartottam a főszereplőnek” – 393.), egy ehhez jól illeszkedő megismerési és fogalmi eszköztárra volt tehát szüksége; ezt pedig a modernizált alkotmánytörténet-írásban vélte fellelni. Könyve budapesti bemutatóján fejtette ki, hogy az általa művelt alkotmánytörténet semmiképp sem az alkotmányjoggal, hanem „a politikai hatalom gyakorlásával, ennek változásaival kellene, hogy foglalkozzon. Ez pedig a joganyag elemzése mellett ki kell terjedjen a tényleges hatalmi viszonyok történeti elemzésére, ami viszont a politika és főleg a politikai eszmék és szokások vizsgálata nélkül torz marad. Erre a munkára azonban nálunk sem a jogtudomány, sem a történettudomány nem vállalkozott”.¹ Ezek a kérdések képezik a kötet további hat tanulmányának a problémavilágát.

A múlt nemzetközppontú szemléletétől és a honi historiográfiai kánonoktól való tudatos elfordulás, a velük folytatott szüntelen vita jellemzi Péter László történetírói munkásságát. E törekvések mögött kétségkívül ott munkál az az egyébként talán mellőzhető tény, hogy a szerző „történetesen külföldön él, tanulmányai (angolul vagy magyarul) ott készültek, és jórészt ott is jelentek meg”. S persze az is, hogy a szerző sohasem szakította meg kapcsolatait a szakma hazai műhelyeivel, bár „nyilvánvaló, hogy nem lehet több mint negyven évet Angliában büntetlenül eltölteni. Gondolkodását akarva-akaratlanul idegen hatások is érték” (7.). Ezúton talán könnyebb is volt megszabadulnia a nemzeti látószög sztereotípiáitól, miközben az itthonról akkoriban elérhetetlen szellemi hatások előtt is inkább megnyílhatott. Az utóbbit tekintve Péter esetében különösen fontos az, amit oxfordi

diákként a nyelvfilozófiából, valamint a nacionalizmus problémaköréből elsajátíthatott, közelebbről pedig az, amit A. J. Ayer, illetve J. Plamenatz diákjaként vagy műveik tanulmányozójaként tartósan magába szívhatott. Péter legizgalmasabb kutatási eredményei szerint éppen ennek az elméleti iskolázottságnak a jegyében születtek. A politikai beszédmód és retorika vagy a politikai szavak szemantikája napjainkban kivált eleven történetírói törekvések tárgyát képezi itthon és külföldön egyaránt. Péter viszont már évtizedekkel ezelőtt alkalmazta ezt a nézőpontot a dualizmus korának politika- és eszmetörténetét vizsgálva. A NEMZETI MÚLT LEGENDÁI ÉS TILALOMFÁI (1982) című, nemzeti illúziókat fosztató írásában például a korabeli parlamentben és politikai diskurzusban használt terminológia alapján mutatja be az Európához fűződő tudati viszonyt (az „EURÓPA VÉDŐBÁSTYÁJA” és „ÁZSIAI ÁLLAPOTOK” című fejezet). Feltétlen elismerést és teljes méltánylást érdemel a politikai fogalmak és kulcsszavak illetően történeti szemantikai elemzése. A kulcsszavak emlegetésével a német *Begriffsgeschichte* gyakorlatára utalok, jöllehet Pétert sokkal inkább oxfordi tanulmányai, újabban pedig a cambridge-i iskola, főként Q. Skinner látszik e téren megihletni. Amit különösen jól mutat ’ÁLLAM’, ’NEMZET’, ’NEMZETI KISEBBSÉG’ – HÁROM SZÓ HASZNÁLATA (1997) című mesteri írása.

Kevésebb tűnik viszont meggyőzőnek a magyar nacionalizmus múltbéli szerepéről, jelentéséről és jelentőségéről általa kifejtett koncepció. Miután Péter történetírói érdeklődésének éppen ez képezi az egyik központi és állandó témáját, érdemes tehát kissé alaposabban is körbejárni vele összefüggő elképzeléseit.

A XX. század közepén a szovjet bolsevizálással szembeni komoly ellenállásra képtelen magyar (kelet-európai?) társadalom eredendő történelmi gyengesége Péter szerint részben (vagy mindenekelőtt) a túltengő nacionalizmusból fakadt. Hiszen: „a nacionalizmus a magyar politikai életben több mint száz évig döntő szerepet játszott” (79.). Amin azt érti, hogy a reformkor évtizedei óta mindig a nemzet (a nemzetállam-építés) követelményei kerültek az első helyre, s ehhez képest a társadalmi reformok, a társadalmi átalakulás problémái legfőbb alárendelt és jószerivel eszközsze-

pet töltöttek be. A MAGYAR NACIONALIZMUS (1965) című tanulmányában írja: „a reformkori politika legfontosabb célkitűzései vagy a nacionalista doktrína tételeiből következtek, vagy mint »a haza minden néposztályainak« a felemelése (a jogegyenlőség, az úrbéri felszabadítás) ezeknek rendelődtek alá” (76.). A reformkort illetően még csak „nagyon valószínűnek” tartja, hogy „a magyar nemesség számára elsősorban nacionalizmusa tette elfogadhatóvá a társadalmi reformokat” (bár 1848-at már nacionalista forradalomként aposztrofálja). A kiegyezővel létrejött rendszert viszont kertelés nélkül a magyar nacionalizmus alapján megszervezett társadalmi alakulatként határozza meg. „A kiegyezési korszak döntő politikai kérdései – szól apodiktikus megállapítása – kivétel nélkül e [mármint a nacionalista – Gy. G.] program pontjai körül forogtak, pontosabban: a nacionalista doktrína tételeire visszavezethető kérdések voltak.” (76.) (Kiemelés tőlem.) Így aligha kelt meglepetést a szerzőnek az a következtetése, mely szerint „a kiegyezési korszakot csak akkor tarthatjuk liberálisnak, ha liberalizmuson egészen más dolgot értünk, mint amit Nyugat-Európában értettek és értenek ezalatt” (77.). E megállapítása némileg ellentmond ugyan mindannak, amit egy későbbi tanulmánya (ORSZÁG ÉS KIRÁLYA A HATVANHETES KIEGYEZÉSBEN, 1985) összegzésében ír: „nehezen akadnánk Európában a Rajnától keletre az ország gyűlésénél nagyobb befolyású parlamentre. Ezenkívül a szabad parlamenti közélet fényes politikai tehetségek közéleti pályán való érvényesülését segítette elő, a politika új nyelvét és fogalmi készletét honosította meg, a közéleti bírálat szellemét gazdagította. Mindez együtt pedig a polgárosodást, azaz a nyugat-európai kultúrának a terjedését erősítette az országban, amely minden társadalmi réteg és valamennyi nemzetiség javát szolgálta” (263.).

Az utóbbihoz két rövid megjegyzés kívánczik: lehet persze, hogy a széles körben érvényesülő honi liberalizmus csak a Rajnától keletre volt igazán feltűnő (ez a feltevés már a szerző Kelet-Európa-koncepcióját érinti, amire később még visszatérünk). A másik: ha viszont valamennyi nemzetiség javát egyaránt szolgálta a hazai nyugatias liberalizmus, akkor mi a helyzet Péter Lászlónak azzal a másik tézisével, mely szerint a dualizmus döntő politikai kérdései *kivétel nélkül* a nacionalista doktrína (egyebek közt a magyarosítás) céljainak rendelődtek alá?

Nem ad ugyan rá választ, hogy mi a nyugat-európai liberalizmus specifikuma, negatív meghatározással élve viszont feltételezhetjük, hogy nem rendelődött úgy a nacionalizmus elve alá, mint Magyarországon. Ez azonban még nem minden. A dolgot bonyolítja, hogy a magyar nacionalizmus egyébként sem a nyugat-európai mintákat követte. E ponton azonban a szerző argumentációja számomra homályossá válik. Péter ugyanis a nacionalizmust olyan politikai doktrínaként definiálja, melynek érvényességi körét egyedül Közép- és Kelet-Európára (valamint Európán kívüli térségekre) tartja kiterjeszhetőnek. Az így tekintett doktrína három, logikailag egymással szorosan összefüggő tételt foglal szinte magába: az emberiség nemzetekből áll; a nemzet ismérvei megállapíthatók; egyedül csak az állam legitim, amely nemzeti szuverenitást fejez ki. Ezután pontról pontra haladva igyekszik bebizonyítani, hogy a modern, nálunk tehát a reformkortól fokozatosan érvényesülő, 1848-tól viszont már kizárólagos magyar nacionalizmus teljes egészében megfelelt e tételek ismérveinek.

Ha meg szeretnénk érteni, hogy mi rejlik valójában Péter nacionalizmusfelfogása mögött, akkor ahhoz a Plamenatzhoz tanácsos fordulnunk, akire itt nem hivatkozik ugyan (más tanulmányában viszont igen), de akiről mint valamikori kollégiumi tanácsadójáról azt mondja a kötetbeli interjúban: „Talán tőle tanultam a legtöbbet.” (386.) Plamenatz szerint a nyugat-európaiak (e fogalmat Pétertől eltérően ő kizárólag az angolokra és a franciákra alkalmazza) bár magasán fejlett nemzettudattal rendelkeztek, mégsem voltak nacionalisták. A nacionalizmus ugyanis éppen „azoknak a népeknek a reakciója, amelyek kulturálisan hátrányos helyzetűnek érzik magukat”. Meghatározott feltételek között a gyengeségérzetből fakadó reakciók szükségképpen nacionalista jelleget öltenek, főként olyankor, amikor az érintett népek „a közöttük feszülő rivalizálás és a kulturális különbségek ellenére már eggyfajta nemzetközösséghez tartoznak – vagy afelé tartanak –, amelyben mindenki arra törekszik, hogy nagyjából ugyanabba az irányba haladjon”.² A nacionalizmus ezek szerint vagy német és olasz (egyszóval: nyugati), vagy tisztán kelet-európai fejlemény, és mindenképpen olyasvalami, ami az elmaradott társadalmak részéről a sor elején

haladók utolérésére szolgál. Így válik igazán érthetővé, hogy miért is nevezi szerzőnk a magyar nacionalizmust ama politikai folyamat motorjának, melyet a társadalmi átalakulás, a polgárosodás, a modernizáció és a többi hozzá hasonló kifejezéssel szoktak illetni.

Fel kell azonban tenni a kérdést, hogy akkor, amikor Plamenatz nyomdokait követi, indokoltan állítja-e szembe egymással Péter nemzet és társadalmi haladás fogalmát úgy, hogy a nacionalista ethoszt, vagyis Kossuth paradigmátikus, általa egyébként sokat kárhoztatott szellemét állítja a dolgok élére? Úgy vélem, ez a beállítás mélyen igaztalan, és az elméleti-történeti gondolkodás újabb eredményeire támaszkodva komoly érvekkel meg is cáfolható.

Gellner volt az, aki rámutatott, hogy a Plamenatz-féle distinkcióban rejlő értékelési kritérium az utolérni kívánt homogén, modern, fejlett (nyugati) társadalmakhoz való közelség vagy távolság kifejezésére szolgál. Azért tekinti Plamenatz nyugati típusúnak az olasz és német nacionalizmust, mert e népek akkor, amikor nacionalisták lettek, „kulturálisan már fel voltak vértézve ama normák szerint, melyeket az általuk mércének tekintett nemzetekkel közösen magukénak vallottak”. Ellenben: „A szlávok, majd később az afrikaiak és ázsiaiak esete egészen más volt. A nyugati eszmék és gyakorlat elterjedése miatt fokozatosan átkerültek egy számukra idegen civilizációba, ami szükségessé tette, hogy kulturálisan újra felvértézzék magukat, átalakuljanak.” Mindebből pedig az következik, hogy a „keleti” nacionalizmus „egyszerre modellkövető és ellenséges az utánczolt modellel szemben, hajlamos az antiliberalizmusra”.³ Gellner ezzel szemben éppen arra alapozza koncepcióját, hogy: „A társadalom modern típusát nem lehet megvalósítani annak a valaminek a kielégítése nélkül, ami mint nacionalista követelmény jelentkezik, s ami a munkamegosztás újfajta stílusából ered.”⁴

Péter László azonban nem áll meg ezen a ponton, hanem egy sor fontos tanulmányban a hatalom és a civil társadalom dualizmus kori (és olykor egészen a maig vagy legalábbis a közelmúltig ívelő) elemzésével is bizonyítja a kelet-európai (elsősorban persze a magyar) polgári államrendszer korlátozott liberalizmusát. Ehhez veszi azután igénybe az alkotmánytörténeti megközelítést. A VOLT-E MAGYAR TÁRSADALOM A XIX. SZÁZADBAN? A JOGREND ÉS A CIVIL TÁRSADALOM KÉPZŐDÉSE (1989), továbbá Az

1868.XIV. TC. „A NEMZETISÉGI EGYENJOGÚSÁG TÁRGYÁBAN” ÉS A TÖRVÉNYHATÓSÁGOK HIVATALOS NYELVE (1992) vagy a MONTESQUIEU PARADOXONJA A SZABADSÁGRÓL ÉS A MAGYAR ALKOTMÁNY, 1790–1990 (1991), végül pedig AZ ÁLLAM ÉS AZ EGYHÁZ VISZONYA ÉS A CIVIL TÁRSADALOM MAGYARORSZÁGON: TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS (1997) című dolgozataiban a jogegyenlőség törvényi garantálásának elmaradását, a jogkiterjesztés megannyi új privilégiumot teremtő következményét, a diszkrecionális miniszteri hatalomgyakorlás elterjedtségét (rendeletek törvények helyett) s végül az autokratikus jogelv uralmát emeli ki a polgári szabadság fogyatékosságainak döntő okaiként. Ez utóbbit az érti, hogy amíg Nyugaton a polgári jogok érvényesítése terén, ott „*ahol a jog »hallgatott«, az állampolgár szabad maradt...* [addig nálunk, vagyis a Rajnától keletre – Gy. G.] *ahol a jog hallgatott, azaz nem védte egyértelműen az egyént és a társadalmi csoportot, az állami hatóság maradt »szabad«*” (357.). Az ún. *praesumptio juris* (megdönthető jogvélelem) eszerint Nyugaton az egyén, nálunk viszont az állam oldalán állt, ráadásul az egyént e helyzetben megillető minél teljesebb jogvédelem megvalósítására hivatott *Jogállam* (Rechtsstaat) sem épült ki idehaza megfelelő mélységben. Ez tehát az *autokratikus jogelv* lényege.

Péter alkotmánytörténeti argumentációja kifejezetten revelatív, olyan, ami kitűnően kamatoztatható a modern kori hazai politikai és társadalmi folyamatok értékelésekor. Szerény ellenvetésként ugyanakkor megjegyezném: a liberális szabadságjogoknak ezt a vitathatatlan intézményi deficitjét a szerző olykor túlzottan is elvont és formális módon kezeli, valahogy úgy, ahogy a szokványos jogtörténetírás közelít tárgyhöz, holott ő egyértelműen elhatárolja magát ettől a gondolkodásmódtól. Ám nem is ez az elgondolása késztet ellenvetésre, hanem az a mód, ahogy az autokratikus jogelv uralmát olykor érvként felhasználja valamilyen általánosabb, például társadalomtipológiai kérdés megoldásához. A MIÉRT ÉPPEN AZ ELBÁNÁL HASADT SZÉT EURÓPA? (1984) és az AUTOKRÁCIA KELET-EURÓPÁBAN (1978) című tanulmányaiban az foglalkoztatja Pétert, hogy van-e bármilyen létjogosultsága Közép-Európa történeti eszméjének, illetve mi számít a kelet-európaiság fő kritériumának. Könyve megjelenése után külön tanulmányt is szentelt a probléma bemutatásának, melynek főbb tézi-

seit a tanulmánykötet BEVEZETÉS-ében foglalta össze.⁵

Péter kiindulópontja az, hogy módszertani értelemben lehetetlen strukturális alapokra helyezett regionális tipológiát alkotni. „*Szinte áthidalhatatlan módszertani nehézség adódik abból – írja –, hogy a megkülönböztethető szerkezeti elemek egymást keresztül-kasul átfedve makacsul ellenállnak annak, hogy régiókba gyömöszöljük őket.*” (9.) Mivel az egy adott dimenzió segítségével felosztott Európa egy másik és talán nem kevésbé fontos dimenzió alapján merőben másféle tagolást kívánna; s így „*szinte vég nélkül húzhatók újabb határok*” (10.). Ennek ellenére végül ő maga is régiókra osztja Európát úgy, hogy a *longue durée* érvényesülő folyamatokat veszi ehhez alapul. Ennek nyomán végül arra jut, hogy az Elbától nyugatra és keletre hagyományosan két külön világ terült el. Az Elbán túli (a kelet-európai) társadalmaknak a porosz utas agrárfejlődés, az egyoldalú iparszerkezet tartós fennmaradása, az átütő etatizmus és mintegy ultima ratióként: a csökevényes civil társadalom, az autokratikus jogelv uralma, a diszkrecionális kormányzati működés, valamint a nyelvi és felekezeti pluralitás (heterogenitás) volt közös meghatározó vonása. A felsorolt jegyeknek azonban nem mindegyike hatott mindig és mindenhol, ugyanakkor „*együtt érvényesültek, és egymásra gyakorolt kölcsönhatásokban jelentőségük meghatározódott*” (33.).

Talán a Közép-Európa-gondolattal szembeállított Kelet-Európa-konceptió megfogalmazásánál lehető leginkább tetten, hogy a szovjetizálás látszólag gyors sikere milyen mély benyomást tett annak idején Péter Lászlóra, a majdani történészre. Azt tekinti ugyanis elgondolása döntő bizonyítékának, hogy a felsorakoztatott attribútumok együtt és egymásra gyakorolt kölcsönhatásuk révén már a múltban megteremtették a népi demokratikus átalakulás *szükséges feltételeit*. Péter azonban nem következtetes ebben a kérdésben. Hogyan kell értenünk Kelet-Európa általa javasolt fogalmát, ha az egybe is esik Oroszországgal, meg nem is? Egyszer például azt írja: a „*Közép-Európának hívott zóna keleti felé*”-nek a társadalma „*részben Nyugat-Európához, részben pedig Oroszországhoz hasonlított – ilyenformán mindkettőtől különbözve*”. Másutt pedig azt olvassuk: „*Közép-Európában – szemben Oroszországgal – a társadal-*

mi hatalom az uralkodó és a kiváltságos földbirtokos osztályok között oszlott meg.” (19.) Ezt az utóbbi esetet a dualizmus példáján külön és részletesen is taglalja egy nagyszerű tanulmányban (AZ ARISZTOKRÁCIA, A DZSENTRI ÉS A PARLAMENTÁRIS TRADÍCIÓ A XIX. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON [1993]).

Egy további írása (AUTOKRÁCIA KELET-EURÓPÁBAN [1978]) már egyik fejezetének a címevel (AUTOKRÁCIA KÖZÉP-EURÓPÁBAN) is arra utal, hogy a szerző határozott különbséget lát Közép-Európa „nagy része” (kérdés: melyik része) és Oroszország között a hatalom szerkezete szempontjából. S ekkor Európának talán éppen azt a részét határolja el Oroszországtól, melyről egyébként megjegyzi: „*Az első világháború előtti német és az osztrák-magyar politikai rendszerek így már csak részben tarthatók autokratikusnak. Ezekben már csak részben találhatók meg az autokrácia (megkülönböztető?) vonásai.*” (42.) Nem meglepő ezek után, ha ezt az időnként általa is Közép-Európaként nevesített térséget olykor elkülöníti az autokratikus, vagyis jellegzetesen kelet-európai társadalmaktól, mint teszi a következő esetben is. „*Egyrészt kialakult az autokratikus (jelelőten és arbitrárius) állami hatalom. Ennek klasszikus példája az orosz cárizmus volt. Másrészt rendi dualista alkotmányformák jöttek létre – főleg Közép-Európában (Lengyel-, Cseh-, Poroszországban és Magyarországon).*” (24.)

Márpedig, ha egy az alkotmánytörténeti nézőpontot sikeresen alkalmazó szerző is lényegi különbségeket vél felfedezni Közép-Európa és Oroszország között, akkor vajon milyen alapon jelenti ki könyve egy másik helyén, hogy a „*»Kelet-Európával« szembeállított »Közép-Európa« a longue durée folyamatok megértése tekintetében mindössze egy múltat elszűrítő sablon, amelynek analitikai értéke érdemtelenül túlbecsült*” (10.). Mindezek a gondolati ellentmondások újólapon arra figyelmeztetnek, hogy Kelet-Európa fogalmának Európa bármelyik Oroszországon kívüli térségére történő alkalmazása súlyos zavarokat okoz, ha közben megválaszolatlanul marad az a kérdés: hova tartozik valójában Oroszország?

A tanulmánykötet egy eddig érintetlenül hagyott része historiográfiai tárgyú írásokat foglal magába, s közülük több is a történetírá-sunkban Molnár Erik-vitaként ismert polémiával foglalkozik. Mindenképpen érdemes

legalább futó pillantást vetni Péter László olykor nyíltan is megvallott történetírói ars poeticájára, melyre a historiográfiai áttekintések keretében kerít időnként sort.

A Molnár Erik-vitát ismertetve annak a történetírói álláspontnak fogja pártját szerzőnk, melynek Molnár volt a legfőbb szószólója. Döntését azzal indokolja, hogy úgymond ez a platform áll legközelebb a sine ira et studio történetírói követelményéhez. Miért? Azért, fejtí ki többször is, mert a szemléletében ortodox Molnár szinte „egy módszertani forradalomhoz jár közel”, midőn „megkülönbözteti és elválasztja a történeti folyamat leírását annak értékelésétől” (81.). Kijelentését Molnártól származó idézettel támasztja alá: „A történeti folyamat oki elemzése logikailag megelőzi a történeti események értékelését a társadalmi haladás szempontjából.” (81.) Péter a mai napig osztja ezt a még a hatvanas években kialakított véleményét, nevezetesen, hogy Molnár az értékmentes történetírás képviselőjeként lépett fel a kora újkori nemzet és nacionalizmus kérdése körül kirobbant vitában.⁶

Hazai történész számára módfelett különös Molnár Eriknek, az eredetileg és lényegében mindvégig elsősorban marxista ideológusnak (s a Rákosi-korszakban tartósan miniszteri posztokat is betöltő politikusnak) efféle beállítása. Valóban Molnár képviselte volna a szóban forgó vitában és persze azon kívül is Magyarországon a pozitívizmus szigorú módszertani követelményét? Műveinek ismeretében ezt a feltevést bízást elháríthatjuk magunktól. Nem arról van-e inkább szó ez esetben, merül fel bennünk önkéntelenül is a kérdés, hogy Molnár a polémiában olyan, Péter számára különösen megnyerő álláspontot szóltatott meg, melynek okán szerzőnk jó szívvel láthatta meg benne az értékmentes tényfeltáró történetírás képviselőjét? Hajlunk rá, hogy ez történt.

Akkor, amikor metszően éles kritikát gyakorol Péter az úgymond legendákat gyártó és életető historiográfia felett, mindig és kizárólag a nemzeti mitológiáért felelős történetírás bűneit tünteti ki figyelmével. Így kerül az illúziófoszlató hérosz szerepébe A SZÁMŰZÖTT RÁKÓCZI szerzője, a pályakezdő Szekfű Gyula, a Szent Korona-tan sovíniszta konnotációját korrigáló Eckhart Ferenc, az ötvenes és hatvanas évek

nemzet- és hazaszemléletének illúzióit szerte-foszlató Molnár Erik vagy a múltat a „nemzeti” állásponttal szemben s ugyanakkor a napi politikai indítékoktól sarkallva (!), „*de a történeti hűségnek megfelelően*” tárgyaló Angyal Dávid, akiről valóban szép portrét rajzol könyvében (ANGYAL DÁVID, A TÖRTÉNÉSZ [1971]).

A NEMZETI KÖZÖSSÉG ÉS MÚLTJA (1993) című írásában nem is rejtí azután véka alá véleményét, miszerint a *független kritikai szellemű történetírás* jelentősége éppen az, hogy mivel a múlt tárgyilagos képét nyújtja, „*ezzel lényegesen csökkenteni képes és kordában tudja tartani a nemzeti konfliktusokat*” (134.). Nem vitás tehát, hogy Péter László szerint a történetírás számára az jelenti a legfőbb (sőt talán az egyedüli) veszélyt, hogy túlzottan (vagy egyáltalán) enged a nemzeti látószög csábításának. Legalábbis erre lehet következtetni abból, ahogy a Rákosi és a Kádár kori történetírást egybeveti azért, hogy megállapíthassa: melyiküknek nyílt nagyobb esélye a tudományos tárgyilagosságra. Az '56-os forradalom, fejtegeti, megpecsételte a „forradalmi-szabadságharcos” történetnyszemlélet sorsát, amely ily módon végleg alkalmatlanná lett politikai legitimációs feladatának az ellátására. A Rákosi-rezsimet felváltó új államhatalom ugyanis „*létének igazolását inkább a társadalmi fejlődés objektív törvényeiben kereste, és azzal az igénnyel lépett fel, hogy a szocialista állam a társadalom növekvő anyagi és kulturális igényeit egyre magasabb szinten elégíti ki*” (98.). S noha e tartalmában átalakult politika is legitimációs igényt támasztott a történetírói historizálás iránt, Péter mégis amellet kardoskodik, hogy a forradalmi-szabadságharcos történetnyszemlélet elvetésével történetírásunk magasabb tudományos szintre kerülhetett.

Túl azon, hogy mi a véleményünk Molnár Erik, e szerzőnk szerinti új és kívánatos történetíró szakmai kvalitásairól (ez egyébként nem igazán kedvező), Molnár megítélését illetően sokkal inkább azt hangsúlyoznánk, hogy nem kellően tisztázta Péter a maga számára az értelmezések és értékek történeti megismerésben betöltött szerepét. A közelmúltig láthatóan szilárdan meg volt győződve a tárgyszerű tényleírás pozitívista ideáljának feltétlen érvényességéről. Ami ugyanakkor olyan független kritikai történetírás alapjául szolgál, amely „a

múltat annak fogalmaival kíváncsiságból és öncélúan [megkísérli] újrakonstruálni” (134.). Ez vezette akkor is, amikor kinyilvánította azt a szándékát, hogy Deák politikai művének a bemutatása során a későbbi, a ráülepedett anyag által elhomályosított autentikus történethez kíván eljutni. Ami azt követeli tőle, hogy az oda vezető utat megtisztítsa a későbbi értelmezésektől.

Igaz, számos alkalommal ő maga is utal rá, hogy a történésznek talán meg sem adatik a teljesen tárgyilagos, az érdek nélküli (öncélú és a pusztá kíváncsiságból fakadó) megismerő tevékenység lehetősége. Hiszen: „A politikai (1) vagy társadalmi (2) beidegződésnek a történész munkájában való érvényre jutása... gyakorlatilag nem különíthető el attól az esettől, amikor a történész véleménye nem társadalmi követelményeknek a függvénye.” (126.) Ha viszont így van, akkor vajon milyen mérce alapján dönthetjük el, hogy adott esetben ki, mikor és mennyire adott hangot csupán a „beidegződéseinek”, és mikor hallatta a saját hangját? S mi dönti el, illetve eldönthető-e egyáltalán, hogy melyik beidegződés jár több haszonnal a független kritikai történetírás szempontjából: az, amelyik a nemzeti célú legitimációt kéri számon a történettől, vagy az (Péterhez kétségkívül ez áll közelebb), amelyik másféle legitimációra tart inkább igényt?

Azért is foghatja szerzőnk inkább Molnár pártját lehetséges és valódi vitapartnereivel szemben, mert Molnár a kádári vezetés számára éppen azt az eszmei fegyvert igyekezett felkínálni, amely a Révai-féle függetlenségközpontú marxista nemzetfelfogással fedezett személyi kultuszt és az '56-os nemzetszemlélet függetlenségközpontúságát egyszerre gyűrhetné volna maga alá.⁷ A nemzet historizált ideológiai konstrukciójának ez a nyilvánvaló kétarcúsága különösen felértékelte a „nemzetietlen” történetkép persze éppúgy ideológikus formuláját. S vajon eltekinthetünk-e attól, hogy a nemzeti szuverenitásától 1956. november 4-e után újólág megfosztott ország közösségi múltképe legalább oly mértékben autentikus, ha nem autentikusabb forrása a lehetséges történeti elgondolásoknak, mint az, amit a külső erők által a hatalomba beültetett elit támaszt, midőn saját léte igazolásául „a társadalmi fejlődés objektív törvényeinek” a historizálását írja elő a történészek számára.

Péter újabb megnyilatkozásai viszont kétségkívül azt tanúsítják, hogy szerzőjük messze nem olyan magabiztos ma már a tények értéktelen leírhatóságát illetően. A kilencvenes évek vége felé megjelent írásai egyikében például arról a felismerésről beszél, hogy „milyen nehéz elválasztani a »tényeket« a nyelvtől”. Később így folytatja: „Az »állam«, »nemzet« és »nemzeti kisebbség« szavak különféle használatát az azt bizonyítja, hogy a nyelv nemcsak leírja, hanem maga is alakítja a »valóságot«. A szavak nem egyszerűen jelölnek vagy tükrözik a »dolgozat«, hanem ahhoz is megvan a hatalmuk, hogy saját képükre formálják őket.” (147.) S ezzel bizony igen messze került attól a korábban szilárdan vallott meggyőződésétől, hogy bár a történetírás „mindig is egyfajta múltkép és kritikai történeti rekonstrukció keveréke” (127.), a módszeres történeti forráskritika azonban képes megvédeni bennünket a hamis történetképek létrehozásától.

Péter László ezzel a könyvével végérvényesen hazatalált. A három és fél évtized tudományos termésének egy kötetbe szerkesztett gyűjteménye sok-sok szellemi meglepetéssel szolgál, bár egyúttal vitára is ingerel. S ezzel kezdetét is veszi az életmű szellemi befogadásának olyanynyira kíváncsós folyamatára.

Jegyzetek

1. Péter László: MIÉRT SZORUL GYÖKERES REVÍZIÓRA A MAGYAR ALKOTMÁNYTÖRTÉNET? In: EMLÉKKÖNYV L. NAGY ZSUZSA 70. SZÜLETÉSNAJÁRA. Szerk.: Angi János és Barta János. Debrecen, 2000. 184. o.
2. John Plamenatz: A NACIONALIZMUS KÉT TÍPUSA. In: ÉSZMÉK A POLITIKÁBAN: A NACIONALIZMUS. Szerk: Bretter Zoltán és Deák Ágnes. Pécs, 1995. 56–57. o.
3. Uo. 59., 60., 64. o.
4. Ernest Gellner: NATIONS AND NATIONALISM. Oxford, 1983. 101. o.
5. László Péter: CENTRAL EUROPE AND ITS READING INTO THE PAST. EUROPEAN REVIEW OF HISTORY, 6, 1, 1999. 101–112. o.
6. Könyve budapesti bemutatóján is tanújelét adta ennek, Péter László: i. m. (2000) 188. 12. jegyzet.
7. Szabó Miklós: MAGYAR NEMZETTUDAT-PROBLÉMÁK A HUSZADIK SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN. In: Uő.: POLITIKAI KULTÚRA MAGYARORSZÁGON 1896–1986. Bp., 1989. 236–237. o.

Gyáni Gábor

TÚZ ÉS VÍZ

Kovács Ákos: *Játék a tűzzel. Fejezetek a magyar tűzijátékok és díszvilágítások XV–XX. századi történetéből*

Helikon, 2001. 188 oldal, 92 kép, 2980 Ft

Egyszemélyes művelődéstörténeti irányzat Kovács Ákos. A mindennapi élet jelenségeit vizsgálja. Újszerű, olykor mehökkentő, mégis mindenki által ismert szokások, ünnepek, tárgyak világába kalauzol. Módszere az, hogy egy-egy témához óriási méretű anyaggyűjtést végez: százsámra szedi össze a szöveges faldíjakat, lefényképezi az ország madárijesztőit, az országúti közlekedési balesetben elhunytak rögtönzött emlékhökeleit. Korábban múzeumi kiállításokban végződött e kutatás, ám már ezekhez is művelődéstörténeti értékű, jó, részletező katalógusokat adott. Szereti, ha az általa összegyűjtött adatokat különböző szaktudományok képviselői is megnézik, és kísérő tanulmányokat írnak. Az első világháború katonaemlékeiről készült kötet a legnevezetesebb ezek közül. Minthogy az emlékművek már állami megrendelésre készült alkotások voltak, Kovács Ákos a hatalom és a mindennapi élet szokásvilágának összefüggéseit kezdte vizsgálni.

Újabban már nem interdiszciplináris segédcsapatot toboroz egybe, hanem ő maga ad ilyen nagyívű kultúra- és kultúrpolitika-történeti áttekintéseket. A Feszty-körkép kapcsán a hazai *panorámák* életrajzát írja meg. Szent Kristóf kultuszát az autószenelész modern szokásának távlatából vizsgálja. Míg korábbi összegezéseiben a tárgyak, jelenségek *trivialitása* lepte meg a látogatót/olvasót (mint például a tetoválásról vagy az orosz tolvajvilágról írott munkáinál), újabban maga tesz társadalomkritikai, legtöbbször művelődéspolitikai-kritikai észrevételeket. Anyagát tendenciózusan válogatja ki: szeret a kultúraszervezők üzelmeinek nyomára bukkanni, egy-egy jelenség sajátkritikájára utalni. Ami régebbi művei adatárában „butaság”, „félműveltség” szóval volt jellemezhető, most egyre inkább a „propaganda”, az „illúziógyártás” rubrikái közé kerül. A mostani tűzijátékkönyv még enyhébb változata a társadalmi polémiának (még az 1999 augusztusában közzétett előzetes közléshez képest is): nyilván azért, mivel ebben a régi

korszakok is bemutatásra kerülnek. Persze itt is lehetséges áthallás: és ezt nem csak az utókor képzele így. A tűzijátékok története jól mutatja, hogy a szervezők mindig elégedettek voltak, a közönség mindig jobbat várt, mindig van rossz idő, és mindig van közlekedési káosz, mindig vannak ügyeskedők, a közpénzek mindig eltűnőben vannak. Még azt is hozzátehetjük mindehhez éppen a tűzijátékok kapcsán, hogy a régebbi ideológiák égre lövellése mára legalábbis megmosolyogtató, olykor egyenesen ellenszenves igyekezetnek tűnik. Csak azt felejtik el olykor, hogy a holnap ugyanígy vélekedik a ma népiünnepélynek szánt jelenségeiről.

Kovács Ákos monográfia- (pontosabban gazdagon illusztrált kismonográfia-) sorozatában voltaképpen egy újszerű szokáskutatás körvonalait mutatja be. A magyar néprajz-tudomány például még a modern farsangok és a templomi betlehemek kutatásáig sem merészkedett el. A művelődéstörténet pedig Mátyás király reneszánsz ünnepeit ugyan leírta, de a *Gyöngyösbokréta* vagy az Eucharisztikus Kongresszus esetében már csak lelkesedett meg fanyalgott: már a tényeket sem írta le pontosan, tudományos alapossággal. Kovács Ákos mostani könyvében végre sok adat és dokumentum található, ezek egymásutánja igazán érdekessé teszi a művet. Ám még itt is hiányzik mondjuk a közönség bemutatása, még itt is csak anekdotikus a történelem folyamatának érzékeltetése (mondjuk a rendszeren átívelő pirotechnikus, Petróczy Gyula említésével).

Kovács Ákos most fukarkodott a tőle megszokott oldalra utalásokkal. Folkloristaként azért én leírtam volna, hogy például a nagyszabású kódex „tűzikerekét” nemcsak az EGRI CSILLAGOK lapjain Bornemissza Gergely utánnozza, hanem ma is ismert erdélyi népszokás a hegyekről szalmával meg egybeállított kocsikerekkel meggyújtása és legördítése. Nem tudom, készültek-e interjúk a budapesti tűzijátékok nézői körében, és ha igen, ezek hol férhetők hozzá. Érdemes volna az ilyen „néprajzi” módszereket is felhasználni. Hiszen egy-egy felülről megtervezett ideologikus ünnep szemantikájának vizsgálatakor szinte az a legérdekesebb: mi tudatosul mindebből a közönségben?

Éppen a nagyívű történeti vázlatrajz olvasa-

takor támad további hiányérzésünk is. Kovács Ákos alkalmanként ugyan kitér a nem közvetlenül tűzijáték-mozzanatokra is (például a május elsejei és más felvonulásokra, díszszemlékre). Ez indokolt is, jó is, noha biztosan lehetett volna több párhuzamot is előkeresni. Még az is kiderül a műből, hogy milyen gyakran katonák voltak a közvetlen kivitelezők. Ám azt az összefüggést, hogy az ilyen rakétás pirotechnika voltaképpen a militáris technika (a tűzéség) körébe tartozik, ilyen egyértelműen nem fogalmazza meg a könyv. Ilyen szempontból jó lett volna, ha az 1848–49-es forradalom és szabadságharc ünnepeiről, díszkivilágításairól többet tudtunk volna meg. Volt-e a magyar honvédek bevonulásakor is ilyen tűzi látványosság, kivilágítás? Volt-e az osztrák vagy az orosz csapatok bevonulásakor ilyen látványosság? Európa-szerte szokás volt még a távoli katonai győzelmeket is megünnepelni ilyen módon. Van erre adat Kovács Ákos oly sok mindenre kiterjedő magánarchívumában?

Egy kutatásszemantikai megjegyzés! „Tűz és víz” nemcsak a látványosságok között egymással összekapcsolható, *allomorfe* eleme a szokásoknak – a szokásértelmezésben is felbukkan ilyen ellentét. A tűzijátékot szerethetjük határtalanul, lehetünk mindenben elégedettek vele. Ám el is utasíthatjuk az egészet, és a *panem et circenses* olyan megnyilvánulásának nevezhetjük, amikor a hatalom már kenyeret sem tud adni. (Ilyen véleményt idéz is a könyv.) Amikor Rudolf főherceg azért nem kocsikázik a nép között, nehogy a keletkező tumultusban valakinek baja essék – ezt lehet a humanitás csúcscaként értelmezni, viszont a néptől való páni félelem jelének is. Szinte *ad libitum* értelmezhető megnyilvánulás. Tűz és víz. Egyébként a látványosságok ilyenek. A leggondosabban megtervezett tűzijáték-figura is oka lehet a legváratlanabb értelmezéseknek. A legváratlanabb helyen pukkanhat: mint a kötetzáró dokumentumban az USA vörös csillagai a Duna fölött.

Végül még valamit a mai látványtervezőről: Kovács Ákosról! Életművének érdeklődése egyirányú: a panoptikumszerű, művészileg groteszk, társadalmilag bizarr érdekli a legjobban: a tetovált Sztálin-portré meg a Ráth-Végh István nyomán idézett, tűzijátékot utánzó ünnepi torta. Arra nem is mindig utal, hogy ez szinte *archetípusa* az ünneplésnek: akár a

születésnap tortán a gyertyákat egyre inkább felváltó kis csillagszórók, a mindenki karácsonyi hangulatának csillogó kellékei. Voltaképpen mindannyian rendeztünk már magántűzijátékot. (Újgazdagék petárdás ünnepségeit pedig akarva-akaratlanul egyre többet halljuk.) Kovács Ákos jó értelemben vett *show-man* (is). Nála kiállításmegnyitáson volt már cigánybanda, tűznyelő, és az akkor még nálunk alig ismert Hrabal jelenléte is be volt ígérve. Pedig ott nem is népnépnépe volt a *vermisszász* témája. Most magam is kíváncsian várom, mit talál ki e könyv megjelenése, a látványtár kiadása alkalmával. És persze továbbra is várjuk egyszemélyes kultúratörténetének következő színporkáit, görögtüzeit és lampionos vízi parádéit.

Voigt Vilmos

MATTIS TEUTSCH

Mattis Teutsch és a Der Blaue Reiter Magyar Nemzeti Galéria, 2001. március 14.–június 20.
München, Haus der Kunst, 2001. július 6.–október 8.

Miközben ennek a nagyon izgalmas kiállításnak a termeiben járkáltam, ahol nemcsak egy szuggesztív festő többnyire csak reprodukciókról ismert képei, hanem egy köré rekonstruált nemzetközi festői gondolkodás és világlátás is jelen volt, a véletlen hirtelen új összefüggésbe állította Mattis Teutsch alakját és művészetét. Úgy adódott, hogy ott, a Nemzeti Galériában összeismerkedtem Boros Lajos festőművésszel, Mattis Teutsch egykori barátjával és tanítványával. Boros elmondta, hogy 1960-ban Mattis Teutsch azt az utasítást kapta a román kommunista párttól, amelynek egyébként még idealista fiatalkora óta tagja volt, hogy „ne mételyezze tovább az ifjúságot a képeivel”. Ezt a festő, akinek a munkái már régóta egy csűrben halmozódtak egymásra, és főként a fiatalkori képei évtizedek óta legfeljebb bajt hoztak rá, úgy értelmezte, hogy ideje elégetni őket. Ehhez a fizikailag is megerőltető művészi öngyilkossághoz hívta segítségül

a fiatal és erős Borost, aki megpróbálta lebeszélni, a dialógus azonban megszakadt, mielőtt tette került volna a sor, mert néhány nap múlva Mattis Teutsch meghalt.

Az, hogy ez az életmű éppúgy nyomtalanul eltűnhetett volna, mint ahogyan megvan, az alább taglalandókon túl is jelentős választóvonalra hívja fel a figyelmet Mattis Teutsch és a szellemi és művészeti közegeképpen bemutatott Der Blaue Reiter csoport között. A választóvonal nem azért olyan markáns, mintha a német festőknek jobb sors jutott volna: August Macke huszonhét évesen, Franz Marc harminchat évesen esett el az első világháborúban, és az 1937-es Elfajzott Művészet kiállítás mindkettejük hagyatékával, a csoport egész művészetével és egész alkotói álláspontjával egyszer s mindenkorra végezni kívánt. Lehet, hogy ha másként alakul a történelem, hisztérikus ideológiai ördögűzés áldozatai lettek volna. De nem magányosan, hanem kollektíven; nem kiradíroztattak, hanem fizikailag legyőzettek volna, és ez nem egyenlő azzal a kiváttázott, közönyös csönddel, amelyben az idővel szocreálba dermedő Mattis Teutsch képei süllyedtek el évtizedekre. Amihez Németországban egy egész tébolyult államapparátus kellett, azt mifelénk magától értetődően elvégezte az érdektelenség. E történet hallatán nem lehetett nem gondolnom arra, hogy nálunk nemcsak egyes képek kerültek elő hagyatékokból meglepetésszerűen, hanem egész életművek, sok évtizeddel nemcsak a létrehozásuk, de olykor a lezárulásuk után is, mint például Vajda Lajosé. Ennek fényében önkéntelenül is a különbségekre és nem a hasonlóságokra koncentráltam Mattis Teutsch és a Der Blaue Reiter festői között. Mattis Teutsch életműve azt a kérdést állította a középpontba: mi történik a művésszel, ha Kelet-Európában él, és: hogyan és meddig lehet mindenfajta dialógus híján, kulturális közöny, illetve elutasítás közepette művészként életben maradni?

Mattis Teutsch János és a Der Blaue Reiter csoport munkásságának a párhuzamba vagy pontosabban egyazon kontextusba állítása ezen a kiállításon nem annyira a közvetlen hatást akarja bizonyítani, mint inkább arra hívja fel a figyelmet, hogy a brassói magyar–szász festő európai művész volt, aki hasonló kifejezésbeli lehetőségeket keresett, mint németországi kortársai. Mint azok, ő is abban a kor-

szakban élt, amikor a valóság fogalma a festészetben is változóban volt: a korábban megin-gathatatlanul szilárdnak tűnő természeti tárgyak realitásértékét a szubjektum belső valóságérzékelése vette át. A szín autonóm használata, pusztá leíró funkció helyett erősen expresszív tulajdonságainak az előtérbe állítása jelezte az új festői autonómia igényét. A színnek, mely intuitív, elemezhetetlen és verbalizálhatatlan, a kép többi alkotóeleme elé helyezése e festőknek a kiürült kulturális sémák elleni lázadását is jelentette. A szín autonóm, tehát a formától és a közmegegyezés-sel reálisnak tekintett színérzetektől függetlenedő használata a primitivizmus egy válfaja volt: nem a kultúra építőkövéjeként, hanem a tudatalatti mind közvetlenebb feltárásaként s ekképp új univerzális kommunikációs eszközként alkalmazták. Mattis Teutsch több írása bizonyítja, hogy őt éppen a színek egyetemes, mindenkire egyformán érvényes hatása érdekelte, és a tapasztalati szférán túl lehetséges létsíkokkal kapcsolatos sejtések, amelyeket a színek révén lejegyezhetőnek vélt. Ezen volt a hangsúly számára, és nem a művészi autonómia princípiumán, amit Kandinszkij képviselt militánsan, a SZELLEMRŐL A MŰVÉSZET-BEN című 1912-ben megjelent könyvében összegezve azokat a napi beszélgetésekben is hangoztatott tételeit, amelyek egyúttal a Neue Künstlervereinigung alapelvei is lettek, melyek szerint a művész kötelessége a „belső hang” követése s a „külső”, a látott valóság elvetése.

Mattis Teutsch eredetileg szobrásznak készült. 1884-ben született Brassóban, és a Brassói Állami Fa- és Kőipari Szakiskolában tanult szobrászatot. 1901-ben Budapesten beiratkozott az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskolába, innen 1903-ban Münchenbe vezetett az útja a Bajor Királyi Képzőművészeti Akadémiára, ahol szintén szobrászatot tanult. Nincs nyoma annak, hogy Kleevel, aki sűrűn járt Münchenben, vagy Kandinszkijjal, aki már 1896 óta Münchenben élt, vagy a Marianne von Werefkin teadélutánjain lassan csoporttá szerveződő Neue Künstlervereinigung (majd Der Blaue Reiter) későbbi tagjai közül bárkivel kapcsolatba került volna. 1905-ben, a csoport megalakulása előtt négy évvel Párizsba ment, ahonnan 1908-ban Berlin érintésével hazautazott.

A kiállítás Mattis Teutsch festményeit, rajzait, grafikáit és szobrai tartalmazza, valamint dokumentációs anyagot. Ebben az ismertetésben festészetét választom vezérfonálul, mert ennek alakulásában látom a legkövethezőbbnek Mattis Teutsch művészetének a kibomlását és sajátosságait. A legkorábbi képek, amiket ezen a kiállításon láthattunk, az 1908–10-es dátumot viselik. Noha közvetlen közelükben láthattuk Bechtejev egy 1912-es képét és Gabriele Münter néhány 1910-es festményét, közösségük a színek autonóm megválasztásában, a látványtól való bizonyos fokú elrugaszkodásban, stilizálásban inkább tágabban értelmezett szellemi rokonságot, mint konkrét kapcsolódást jelez. Míg a Neue Künstlervereinigung festői robusztus formákban és provokatíván éles színekben fogalmaznak, Mattis Teutsch szecessziós hullámvonalakkal leírt tájképei inkább andalítanak, mint felráznak, pasztell rózsaszín, lila, mályva, halványsárga színeik és dallamosan vezetett ecsetvonásaik inkább lágy vonzerőt fejtenek ki, „rábeszélnek” a nézőt a maguk esztétikumára és szenualizált tájajaik titkaira, semmint hogy konfrontálnak a művész autonóm döntéseivel. Mint Hubertus Gassner a katalógusban közölt esszéjében írja, Mattis Teutsch valójában az 1890-es évek francia szimbolistáival, közöttük is főként Paul Sérusier-vel és Maurice Denis-vel áll rokonságban, de találó példákkal jelezte Gauguinhez és Matisse-hoz kötődését is.

Az 1908–10-es képek melankolikus intonációját 1917-ben markánsabb, az arabeszkek és a színek vadabb ritmusait felmutató képek váltják fel. Ettől kezdve az eredetileg tájképi alkotóelemek viharos gyorsasággal válnak le a narratíváról, és néhány átmenetet jelentő festmény után – mint például az 1918-as SÁRGA TÁJ, amelyen a lila, sárga, fehér és szürke formák, egy Van Goghot idéző óriási „nap”-tól beragyogva, elrugaszkodnak a táj leírásától az önálló szinkompozíció irányába – 1919-re bevallottan absztrakt színritmusokká válnak. Néhány ekkori képen, akár Kandinszkij 1909–10 körüli absztrakcióin, még felismerhető egy-egy tájképi motívum, azonban mind kevésbé, és Mattis Teutsch tobzódni kezd az intenzív, hangos, erős, drámai, kontrasztos színekben, amelyeket még lendületes, arabeszk-szerű ívekben rendez el a képen. Ez az ívelt, a dombokat, meghajló faágakat, sőt emberi ala-

kokat stilizáló képtípus, amely nagyrészt horizontális festményekben ölt testet, 1920-ra főként függőleges, álló képtípusnak adja át a helyét, amelyen az arabeszkcek szaggatottabbak, inkább mint ívszakaszok sorjáznak és metszik egymást. Mattis Teutsch itt már nem tájak emlékeivel, hanem képalkotó formákkal dolgozik. Ezeknek a képeknek a színvilága – erős és alig kevert piros, sárga, kék, kékeszöld, rózsaszín – ahhoz a népművészeti ihletésű palettához áll közel, amit Kandinszkij és Javlenszkij 1912 körüli festményein látunk, s ami egyenesen az orosz folklórból származik. 1921-től Mattis Teutsch ismét módosítja a kompozíciós sémát, és egy sor képét a LÉLEKVIRÁG címmel látja el. Az új képtípus átló mentén elrendezett körformákat tartalmaz, „külső” és „belső” kiegészítő alakzatokkal, mintegy az éles és tompa, egyenes és kör, fent és lent kiegyensúlyozására törekedve, sokszor komplementer színek alkalmazásával is megtoldva a képen belüli poláris ellentéteket. E sorozat némely darabján olyan intenzitásig hevíti a színeket, elsősorban egyazon szín különféle árnyalatainak a fokozás hatását keltő alkalmazásával, ami egyedülálló a hasonló célokra törő Fauve és expresszionista festészetben. 1922-es kompozíciói ha nem is színben, de struktúrájukban mintegy lehiggadnak – ezt nevezi az irodalom gyakran „konstruktivista” periódusának. Párhuzamos diagonálisok kereszteznek térben mögöttük felselő diagonálpárokat, s haladnak át egy ovális formán, amely az alsó részébe ékelt kisebb oválisnak köszönhetően emberi arcnak tűnik, Munch SIKOLÁ című képe félabsztrakt parafrázisának. A „konstruktivista” képek egy másik csoportja szabályos, izzó színű köríveket ír egymásba, amelyeket diagonálisok szűrnak át. Ez Mattis Teutsch legelvontabb korszaka: konstruktivizmushoz legközelebb álló művei azok az 1924-es, architekturális képzeteket felidéző linóleummetsetek, amelyeknek mintha Péri László hatását látnánk. Ugyanakkor 1923-tól absztrakt festményei mind testesebbek, tömöttebbek lesznek. A Der Blaue Reitertől való távolsága is mintegy mérhetővé válik: 1923-ban festett KÉK LOVAS című festménye valahol félúton van Franz Marc KÉK LOVAK című képének robusztus állatalakjai és Kandinszkij KÉK LOVAS című akvarellje között, amelyből az átlót „idézi”. De míg Marc lovai telített szimbólumok, Kan-

dinszkij lovasa pedig mintegy csak átvillan a papíron,¹ Mattis Teutsch kompozíciója zömök, súlyos, sem Marc jelképi ereje, sem Kandinszkij dinamikája nem jellemzi. 1925-ös festményei szobrászi ötletek képi lejegyzései. 1926-tól, mint annyi más európai avantgarde festő, visszatér a figurativitáshoz,² de figuráit a korábbi absztrakt kompozíciós sémákba tördeli. Szimmetriatengely mentén egymást tükröző geometrizált emberalakok jelennek meg olykor társadalmi szimbólumokként, például az 1927-es *A FIZIKAI MUNKÁSOK ÉS AZ ÉRTELMSÉG*. Nehéz elképzelni, hogy ebben az időben bárki kényszerítette volna Mattis Teuschot ilyen tartalmak vizualizálására. Az 1927–30-as évek művei – mind tompább színek, stilizált ülő aktok, ahol a geometria és az ábrázolómód összeegyeztethetetlen; az 1928-as *ANYA GYERMEKKEL*, amelyen tájkép, szimbolika, geometria és stilizált emberalak nem áll össze festménnyé; az 1930-as munkábrázolások – nem szocreál képek, hanem ideologikus kísérletek a monumentalításra. Ekkor írja az 1931-ben Berlinben megjelent *KUNSTIDEOLOGIE-t*, amelynek alcíme *STABILITÁS ÉS AKTIVITÁS A MŰALKOTÁSBAN*. Nem egészen világos, mit is ért „művészeti ideológián”: inkább saját esztétikai nézeteit foglalja össze. A horizontálisokból és vertikálisokból épített harmóniák szükségességéről ír, „az emberlét és az életjelenségek szellemi megragadásának és átérzésének” a feladatáról, és ilyen általános kijelentésben foglalja össze nézeteit: „*A művészet formanyelvét a kor ideológiája határozza meg.*” Ebből az írott művéből éppúgy, mint képeiből, az a tö-

rekvése rajzolódik ki, hogy műveit és gondolatait egyaránt összefoglalja és általános érvényre emelje. Ha azonban utolsó kijelentését olvassuk: „*A művészet kapcsolja az embert korához, szellemi jelenlétének [Dasein] életéhez, az etikához, az emberhez és a társadalomhoz*”, meg kell hallanunk az imperativus mögött a segélykérést. Mattis Teutschnak nem adatott meg, hogy művein keresztül eleven kapcsolatba lépjen az őt körülvevő társadalommal és hogy annak értékeit aktívan alakíthassa.

Ez a tény ismét a kiállítás szándékára és céljára, a brassói festő szélesebb nemzetközi kontextusba állítására irányítja a figyelmet. Ismét, nagyon sokadszor látnunk kell, hogy a műnek a saját korával folytatott párbeszéde nem pótolható. Természetesen jobb későn rekonstruálni a kontextust, mint soha – és itt a kiállítás érdemei jelentősek –, de azok a termékeny művészeti és kritikai párbeszéd, amelyek nem bontakoztak ki Mattis Teutsch és kortársai között sem Brassóban, sem Budapesten, sem másutt, és így nem hatottak kora művészetére, még egy ilyen kitűnő rekonstrukció segítségével sem hozhatók vissza a sírból. Viszont arra ösztönözhetnek, hogy például bemutassuk, egy másik kiállításon, hogy Mattis Teutsch és korának más művészei hogyan élnek tovább a későbbi művészetben. Nagyon sok Mattis Teutsch-kép juttatja eszünkbe Nádler István ecsetjárását, muzikalitását és transzcendencia-igényét vagy Keserü Ilona kirobbanó koloritját. Ezt a kontinuitást is lényeges volna rekonstruálni. A valódi tanulság azonban a jelen művészetére fordított figyelem volna, és annak szélesebb kontextusban való érzékelése és értelmezése, mert ezt az utókor csak a most itt látott eredménnyel végezheti el.

Néhány nem lényegtelen formai megjegyzés kívánczik még ide. A kiállított festmények címtáblái nem igazítanak útba az anyagot és technikát illetően (kivéve a *LINÓLEUM-METSZET* című grafikákat). A kiállítás koncepciójának kialakítói és rendezői nem említetnek a katalógusban az impresszumon kívül, ami megrögzött, de tarthatatlan szokás. Bereczky Loránd, a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója a katalógus előszavában köszönetet mond „mindazon intézményeknek és munkatársaknak, akik vállalták a tárlat koncepciójának kialakítását, az anyag összegyűjtésének nehézségeit és a kiállítás, illetve a kiállításához kapcsolódó kiadvány kiadásá-

¹ Kandinszkij több *KÉK LOVAS* című festményt és rajzot készített. Ezek közül az 1911-es, Rotterdamban, a Boymans Museumban őrzött akvarellre, illetve az első, 1911-es *Der Blaue Reiter*-kiállításához készített katalógusvignettájára gondolok.

² Benjamin D. Buchloh *FIGURES OF AUTHORITY, CIPHERS OF REGRESSION* című tanulmányában (in: *ART AFTER MODERNISM*, szerk. Brian Wallis, New York: The New Museum of Contemporary Art, 1995, 107–136. o.) Gino Severini, Carlo Carrà, Francis Picabia, Christian Schad, Malevics, Rodcsenko, Max Beckmann és mások absztrakt, illetve a húszas évek végétől kezdődően újra figurális képeit összehasonlítva regresszióknak minősíti az ábrázoláshoz való visszatérést. Az ismét figuratív képek „*az avantgarde művész melankolikus infantilizmusának, történelmi bukásának az emlémei*”.

nak gondjait”. Noha nyilván sokan működtek közre egy ilyen méretű és nemzetközi szervezést igénylő rendezvény létrehozásában, nem kellene a nyomdafestékkal spórolni, és meg kell nevezni legalább Bajkay Évát és Hubertus Gassnert, akiké tudtommal a koncepció, valamint a miskolci Mission Arttól Jurecskó Lászlót és Kishonty Zsoltot, akik a nyilván nélkülözhetetlen szakmai segítséget nyújtó művészettörténészek – Majoros Valéria, Szabó Júlia, Passuth Krisztina, Vida György – mellett a munka oroszlánrészét elvégezték. A kiállítás szellemi termék, amelynek segítői, munkatársai és intézményi háttére mellett szerzői is vannak.

Forgács Éva

SIGMUND FREUD: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK

Sigmund Freud Művei IX.

Sorozatszerkesztő Erős Ferenc

Fordította Bókay Antal, Erős Ferenc, Halasi Zoltán, Hantos Iván, Kertész Imre, Szilágyi Lilla, Vikár György, Ülkei Zoltán
Filum Kiadó, 2001. 316 oldal, 1950 Ft

Freud műveinek tíz kötetre tervezett reprezentatív magyar kiadása a vége felé közeledik. A nagy vállalkozás túlélt a Cserépfalvi Kiadót, amely elindította.

Mivel Freud nagy könyvei mellett számos kisebb tanulmányt, esszét, hozzászólást írt, ezért a Freud-kiadásoknak választaniuk kell az időrendi vagy a tematikus elrendezés között. Erős Ferenc sorozatszerkesztő az úgynevezett STUDIENAUSGABÉ-t vette mintának (eredetileg az S. Fischer Könyvkiadónál jelent meg 1969 és 1975 között), mindazonáltal sem a sorozat, sem ez a kötet nem egyszerű átvétel. Erős népszerűbb kiadásra törekedett, ezért gyűjtötte például össze két kötetbe a klinikai esettanulmányokat. Újdonság, hogy az egyes tanulmányok szerkesztői bevezetője nem szorítkozik filológiai információkra, hanem kommentálja is a műveket. A STUDIENAUSGABE BILDENDE KUNST UND LITERATUR (KÉPZŐMŰVÉSZET ÉS IRODALOM) című kötete nem tartalmazza Freud egyik leg-

fontosabb irodalmi tanulmányát, A KÍSÉRTÉST, mert egy másik tematikus kötetbe vette föl. A magyar kiadás igen helyesen ebben a kötetben jelentette meg. Nem tartalmazza a magyar kötet a PSZICHOPÁTIÁS SZEMÉLYEK A SZÍNPADON című korai írást, A DOBOZVÁLASZTÁS MOTÍVUMA című Shakespeare-értelmezést, a Néhány karaktertípus a pszichoanalitikus munkából című tanulmányt, az EGY GYERMEKKORI EMLÉK A KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁGBÓL-t és az 1930-as Goethe-díj átvétele alkalmából tartott beszédet.

Itt van viszont a Leonardo-tanulmány, amelynek nevezetes baklövése (hogy ugyanis Freud keselyűnek fordította a kányát, és ebből messzemenő következtetéseket vont le) legalább olyan hírre tett szert a tudománytörténetben, mint a művészettörténetben az, hogy Brueghel PARASZTLAKODALOM című képén az egyik főalaknak tévedésből három lábat festett, vagy a filozófiatörténetben az, hogy Heidegger parasztcipőként értelmezi Van Gogh saját cipőiről festett képeit – s egyik elvétel sem csökkenti a művek értékét. Itt van továbbá a Michelangelo MÓZES-éről írott tanulmány, aztán A KÖLTŐ ÉS A FANTÁZIAMŰKÖDÉS, valamint a DOSZTOJEVSZKIJ ÉS AZ APAGYILKOSSÁG.

Mivel igen népszerű írásokról van szó, majdnem mind megjelent már magyarul, néhány például szükségképpen a Bókay Antal és Erős Ferenc szerkesztette PSZICHOANALÍZIS ÉS IRODALOMTUDOMÁNY című szöveggyűjteményben (Filum, 1988). Két kisebb írás – A MULANDÓSÁGRÓL, valamint az 1914-es MICHELANGELO MÓZESE 1927-es rövid UTÓIRAT-a – mellett a kötet igazi újdonsága Freud első és mindjárt legterjedelmesebb irodalmi elemzése, A TÉBOLY ÉS AZ ÁLMOK W. JENSEN GRADIVÁJÁBAN.

A folyóirat más helyén részletesen írok erről a műről, ezért most csak annyit, hogy Hantos Iván és Halasi Zoltán színvonalas fordítása nagyon igényelte volna a gondos ellenőrzést. Akkor nem került volna bele ugyanannak a Jensen-szövegnek annyi különböző verziója, ahányszor Freud idézi. Ez különösen akkor kínos, ha a fordító jegyzetben tisztázza (88.), hogy a német eredeti szerint „*valahol a napban ül Gradiva. A magyar fordítás ezt a kétértelműséget nem követhette*” (a kétértelműség a nap és egy a napról elnevezett *albergo* között áll fenn). Igen ám, de már követte, nevezetesen a 32. oldalon. Az se világos, hogy a nászutaspárokat miért kell Jancsiknak és Julikáknak nevezni, mi-

kor az eredetiben a női név ugyan Grete, de a férfinév korántsem Hänsel, hanem August.

Amikor e sorok írója a 70-es években kiadói szerkesztő volt, akkor egy tudományos könyv a fordító után kontrollszerkesztőhöz került, majd elolvasta a válogató külső szerkesztő és szükség esetén a szaklektor. Ezután a belső szerkesztő olvasta el, majd a kézirat-előkészítő. A korrektúrát sorról sorra elolvasta a korrektor, a belső szerkesztő, a külső szerkesztő és a fordító. Ez a nehézkes rendszer szavatolta, hogy igen nagy valószínűséggel kiugorjon, ha hat soron belül egy szó egyszer így íródik: „*Pompejiben*”, egyszer meg így: „*Pompeibe*” (60.). Ma – igen kevés kivételtől eltekintve – a kiadók túl sokat bízhatnak a nagyszerű technikai vívmány, a szövegszerkesztő komputer agyára. A Filum Kiadó nem tartozik a kivételek közé.

Radnóti Sándor

A „MÁTÉ-PASSIÓ” ESETE HARNONCOURT-RAL

Bach: Máté-passió

Christoph Prégardien, Matthias Goerne, Christine Schäfer, Dorothea Röschmann, Bernarda Fink, Elisabeth von Magnus, Michael Schade, Markus Schäfer, Dietrich Henschel, Oliver Widmer, ének; Arnold Schoenberg Chor; Wiener Sängerknaben; Concentus musicus Wien;

vezényel Nikolaus Harnoncourt

Zenei rendező Martin Sauer

Hangmérnök Michael Brammann

Das alte Werk/Teldec, 8573–81036–2 (3 CD)

Vokális művek előadásához, mint Montecucoli óta tudjuk, három dolog kell: énekes, énekes és énekes. S ha a pénz háromszori említése a parafrázalt mondásban a fokozott mennyiségi igényre utal, itt az ismétlés a *minőség* mindenekfelett való fontosságát húzza alá. Ha van – vagy volt – évtizedek óta visszatérő jogos kifogás Nikolaus Harnoncourt produkcióival kapcsolatban (eltekintve az olyan szintű „bírálatoktól”, hogy Harnoncourt és a historikus iskola általában csak reprodukál, nem interpretál, s egyáltalán, bélhúros hegedűn csak a te-

hetségtelenek játszanak, természetesen csakis hamisan), akkor az éppen énekeseinek kiválasztására vonatkozik. Ez persze igen komplex probléma, és biztos, hogy iskolateremtő úttörőként Harnoncourt e tekintetben egyáltalában nem volt könnyű helyzetben mondjuk a hatvanas években. Ebben a MÁTÉ-PASSIÓ-produkcióban – különösen, ha a mű első, 1971-es első Harnoncourt-felvételével összehasonlítjuk – mindenesetre feltűnő az elmozdulás a „csak” stílusismeretükkel és korrekt teljesítményükkel jellemezhető énekesek felől egyrészt az igazán szép hangok, másrészt a hallgatót kifejezőerejükkel és szuggesztivitásukkal lebilincselő énekesegyenységek irányába. Egy Händel pontosan tudta, hogy operái kizárólag abban az esetben érik el hatásukat, ha szerepel bennük az a két-három-négy érzéken szép hangú, zeneileg tökéletesen képzett, boszorkányos virtuozitású és ellenállhatatlan személyes kisugárzású énekes, akik az adott darabba voltaképpen bele voltak komponálva; megszerzésük – kerültek, amibe kerültek – kényszerítő szükség volt. Sajátos útjának kezdetén Harnoncourt-nak nyilván nem álltak rendelkezésre az akkori legragyonabb „általános” énekes sztárok (mármint közülük azok, akik hangkarakterben, éneklési stílusban egyáltalában szóba jöttek volna), viszont olyan művészekre volt szüksége, akik képlekenyek, alakíthatók, egy másfajta éneklésideálra fogékonnyak voltak. Így jutott szóhoz egy sor szólista, akik stílusosan és „szépen”, ám szuggesztivitás és átütőerő nélkül énekeltek, és akiket egyébként nemigen jegyeztek. Mára minden megváltozott. Harnoncourt (egy-két időközben befutott hasonszórú pályatársával együtt) ma nagy név, vele dolgozni jó reklám és jó üzlet; a barokk éneklésmód nem egy jellegzetessége egzotikumból jól ismert manírrá változott, és a traktátusok lapjairól kilépve újra étellel telítődött, valahogy úgy, mint az ivrit nyelv (ami persze a legkevésbé sem azonos a klasszikus héberrel); egyszerűen a historizmus bevett irányzattá vált, amellyel lehet, érdemes és képesek is vagyunk flörtölni.

Érzésem szerint azonban még valamiről szó van. Christoph Prégardien vagy Cecilia Bartoli, akiknek harminc-negyven évvel ezelőtti megfelelői nem szerepeltek Harnoncourt akkori produkcióiban, nemcsak azért jelent meg a színen, mert nekik megéri, hanem azért is,

mert ezek a nagy egyéniségek Harnoncourt-t is sokkal jobban izgatják, mint néhány évtizeddel ezelőtt. Megkockáztatom: míg Harnoncourt-t – mint minden komoly előadóművészt – mindig elsősorban a *mű* minél mélyebb, alaposabb, sokrétűbb megismerése izgatta és inspirálta (természetesen a korabeli kontextus minél alaposabb felmérése is ennek az eszköze és nem valamifajta muzeális, céhszabályokon alapuló zenélésre való törekvés; a historikus ismeretek arra valók, hogy az előadó minél nagyobb tudás birtokában dönthesse, művészként, teljesen szabadon), ma már azt is tudja, hogy a jelentékeny előadóművész ugyanolyan elementáris forrása a zenéről való tudásnak, mint a jelentékeny műalkotás.

Másban is változott Harnoncourt. Annak idején számos megoldása extravaganciaként hatott, holott csak alaposan elolvasta a kottát (miután megtanult egyet-mást arról, hogy hogyan kell a kottát elolvasni), és szakított néhány evidenciaként kezelt, ám gyakran szellemi tunyaságból eredő tradícióval. Ma már az átlagzenész, sőt az átlagos zenehallgató is sok mindent tud a régi artikulációról, improvizációról-díszítésről, hangszerekről-hangfajokról, ami akkoriban csak a céhbeliék előtt volt ismert, és szélesebb körökben esetleg megüt-köztést is keltett. (Azt játssza, ami írva van! – süvítette pár évtizede egy nagynevű karmester a „renitens” fiatal zongoristának, amikor egy Mozart-zongoraversenyben bejátszott egy kötelező, ám a kottában nem látható zárlati trillát.) Ezért az „ingerküszöb” mára alaposan megváltozott, és ma már esetleg föl sem tűnik, ha Harnoncourt, időközben oly sok zenei stílusban megmerítkezve – és annyifajta együttessel és előadóművésszel való közös munka után – immár nem „egyszerűen” a korabeli konvenciót érvényesíti, hanem szuverén előadóként, lényegi, karakter- és kifejezésbeli kérdésekben hoz önálló döntéseket, lép fel a zeneszerző egyenrangú partnereként. Márpedig egyre gyakrabban és merészebben teszi ezt. És ez rendben is van így. Ami Bach idejében magától értetődő dolog volt, az valamennyi jelentős előadó esetében azóta is mindennapi gyakorlat, még ha esetleg ezt nem ismeri is el magáról. Szabadon dönteni minden előadóművész szent „joga”, sőt voltaképpen kötelessége; persze a kockázat is az övé.

Ámde kanyarodjunk vissza tulajdonképpen

ni tárgyunkhoz. A három CD-t tartalmazó felvétel a Teldecnél újabban divatos – és valóban könnyen kezelhető és tetszetős – kemény fedelű kis képeskönyv formájában jelent meg, Zurbarán nagyszerű áldozati báránnyal a borítón és egy XV. századi regensburgi passióoltár gyönyörű reprodukcióival a kötet belsejében. Sajnos, úgy látszik, hogy az alkalom szülte határidőkényszer s az abból eredő kapkodás rajta hagyta nyomát a tavaly felvett és ez év húsvétjára megjelentetett lemezkiadványon. Én már azon sem tudom egykönnyen túltenni magam, hogy a borítón Harnoncourt neve legalább két ponttal nagyobb fokozattal van szedve, mint Baché – azért már bocsánatot kérek. (Megnéztem egy pár régebbi borítót a Das alte Werk sorozatból – *nincs* olyan hagyományból eredő kényszer, ami ezt elkerülhetlenné tette volna.) S a mindig oly gondosan szerkesztett Teldec-kísérőfüzet most más sebektől is vérzik: az előadói gárda három helyen három különböző sorrendben van felsorolva (jómagam fentebb a kiadvány belsejében található színlapot követtem), míg a zenekari tagok és hangszerszólísták névsorából rejtélyes módon hiányzik a viola da gamba megszólaltatójának a neve. Ez persze csak a körítés – mondhatnánk, de van igen lényeges baj, technikai eredetű, ám a zenei hatást romboló, elemi hiba magán a hangfelvételen is. Nagyszerű dolog, hogy a Teldec immár 20/24 bites MOD felvételi technikát alkalmaz, ami – mint a hátsó borítóról megtudjuk – a lehető legtermészetesebb és legátutestűbb hangzást biztosítja; s csak örülni tudunk a ráadásnak, a megfelelő CD-ROM-meghajtóval rendelkezők számára láthatóvá váló autográf partitúrának (bár meggyőződésem, hogy – például az énekszólamok kulcsproblémái miatt – a CD megvásárlóinak nagy többsége egy korszerű nyomtatott kottakiadásnak lényegesen nagyobb hasznát vette volna); ám ezek helyett az *extrák* helyett fontosabb lett volna az *alaptípust* nagyobb gondnal elkészíteni. A harmadik CD-n ugyanis a tételek lecsengése és az új tétel indulása közé, borotvaéles vágással, egy-két másodperces, süket elektronikus műcsendek, *semmik* vannak beapplikálva, s ezek nemcsak lórúgás-szerűen hatnak, hanem – és ez a nagy baj – egy-két pillanatra a téren kívülre is helyezik a hallgatót (a terem zengése, kiterjedése még a legtökéletesebbnek tetsző csendben is hallat-

szik a felvételen, mert a kiküszöbölhetetlen, tudatunkig el sem jutó apró neszek lecsengése állandóan kirajzolja). Rejtély, hogy mindez hogyan történhetett, és a három CD közül miért éppen a harmadikon; mindenesetre a térbeli folyamatosság megszűnése az időbeli folyamatosságot is lerombolja, s így a zenei tételek egymás mellé rakott önálló kompozíciókként hatnak. Ez különösen recitativo-ária viszonylatban és olyankor abszurd, amikor rövid, de a legszorosabb kohézióban álló szakaszok követik egymást, mint Jézus halálát követően a korál, a kárpit meghasadásának jelenete és a basszus szólista accompnatója, majd áriája. Nagy kár ezért a malőrért, mert a nagyszerű akusztikájú bécsi egyetemi templomban készített felvétel egyébként igen szépen szól.

Ami az énekesgárdát illeti, ennek a MÁTÉ-PASSIÓ-előadásnak a legnagyobb értéke az evangélista-Jézus páros: Christoph Prégardien és Matthias Goerne. Prégardien egyszerűen csodálatos. Tökéletesen eggyé válik a személyekkel és az eseményekkel, ő *maga* a Szentírás. Részvéte, gyűlölete, megdöbbenése abszolút szuggesztív, hiteles és lélegzetelállító. Nehezen kerülhet el itt az összehasonlítás a három évtizeddel ezelőtti felvétel evangélistájával, Kurt Equiluzzal. Equiluz csengő, könnyed és végtelenül hajlékony hangja számára nem léteztek nehézségek, a legmagasabb fekvésben, pianissimóban is magabiztos és kontrollált volt, és mindent tudott a szövegről, az agogikáról és a retorikáról. Prégardien mellett azonban valahogyan narcisztikus, önmagában gyönyörködő, „fúvólázó”, egyszóval túlságosan „szép” és egyszersmind megrendülés nélküli éneklés az övé. Equiluzhoz képest Prégardien még csak nem is teljesen makulátlan: a technikailag is nyaktörően nehéz szólam egy-egy pillanatában érezzük küzdelmét az anyaggal. Ugyanakkor hangja, ha lehet, még szebb, még gazdagabb; és amikor Júdás szavait tolmácsolja, Péter bűnbánatát elzokogja, vagy amikor benne szakad a lehelet Jézus halálakor, akkor nemcsak egy nagyszerű énekes, hanem egy nagy színész is megnyilvánul előttünk. Goerne Jézusa megint egyedülálló teljesítmény számomra. Megannyi passió-Jézus merev, keresett fenségességével szöges ellenében az ő melegsége és ereje, keménysége

egyaránt kétségbevonhatatlanul meggyőző, és ráadásul szétválaszthatatlan egységben olvad össze. Nagyon kevés énekest hallottam, akiről az utolsó vacsora jelenetében el tudtam felejtetni, hogy „itt egy énekes, aki most Jézus szerepét igyekszik eljátszani”; most el tudtam. Csak a darab vége felé döbbsentem rá, hogy éneklése miért volt mindvégig olyan meghittten ismerős számomra: Goerne éneklésének melegsége ugyanis Melis György hangját és őszinte bensőségességét idézte, amelyet olyan közletről megcsodálhattam – kórusénekesként – az 56-os kantáta egy réges-régi rádiófelvételén.

A nagyszerű szólóénekesi teljesítményeknek azonban ezzel még koránt sincs vége. A passió egyik kulcsszereplője, tudjuk, az alt szólista, aki többek között a *Buß und Reu* és az *Erbarne dich* kezdetű áriát is éneкли. Bernarda Fink viszonylag erőteljes vibratója, a hang érzékisége, intenzitása, hogy úgy mondjam, sűrűsége Kathleen Ferrierét idézi, legyen bár szentségtörő az asszociáció. Az a tény, hogy a hang és az éneklés kevésbé tekinthető „régizenesnek”, két okból is csekély jelentőséggel bír csupán. Az egyik az, hogy az alapkórus ezúttal az Arnold Schoenberg Chor, tehát szabályos vegyeskar; a gyermekkórus csak korlátozott szerephez jut, a szólisták közt pedig egyáltalán nincs gyermekénekes. A vokális kontextus tehát már eleve nem „lipcsei”, így semmi értelme nem volna ahhoz ragaszkodni, hogy az eleve anakronisztikus női alt „korhűbben” énekeljen. (Elgondolkodtató, hogy az 1971-es MÁTÉ-PASSIÓ egyetlen kétségbevonhatatlanul nagyszerű énekesegynísege, Paul Esswood, ugyancsak annak az előadásnak a legkevésbé korhű résztvevője volt hangfajválasztás – ti. férfialt – és énektechnika szempontjából egyaránt.) A másik ok, amiért kevésbé zavar bennünket Fink modern éneklése, az megint csak a zenélés, az azonosulás szuggesztivitása és átütőereje, amely Prégardien és Goerne mellé állítja őt. Szintén egészen elsőrangú az első basszus szólista, a többek között Júdást, Pétert és Pilátust megszemélyesítő és több áriát, első sorban a darab utolsó és talán legfontosabb áriáját (*Mache dich, mein Herze, reim*) éneklő Dietrich Henschel. Ő az obligát gambás, végtelenül letisztult *Komm, süßes Herz* áriában (a lassú tempó istenkísértésnek hat, de végül nagyon bejön) képes arra, hogy felidézze a má-

sik Dietrich, tudniillik Fischer-Dieskau ének-lésének földöntúli simaságát, már-már emberfölötti nyugalmát. Ha pedig ehhez hozzá-tesszük, hogy az első szoprán, Christine Schä-fer és a második tenor, Markus Schäfer is kifogástalan, sőt emlékezetes teljesítményt nyújt, akkor a többi négy, jóval kisebb súllyal szereplő énekes gyengébb vagy szürke teljesítménye jóformán semmiben sem befolyásolja a végső mérleget: ezt a MÁTÉ-PASSIÓ-t a nagyszerű énekesi teljesítmények éltetik, és elsősorban ők teszik az előadást egyértelműen jelentékenyvé.

Az előadók listáján következő Arnold Schoenberg Chor kiváló és meggyőző teljesítményt nyújt, bár a régi felvétellel összehasonlítva feltűnik, hogy egy-két turba még izgalmasabb, robbanékonyabb volt a cambridge-i King's College Choirból és a regensburgi dóm kórusában éneklő fiúszopránokból összegyűrt kórus előadásában. A Wiener Sängerknaben viszonylag kis szerepében jól helytáll. Az alapezenekarral kapcsolatban, megint csak a régi felvétellel való összevetésben, érdekes megá-lapítást tehetünk. A fűvös szólísták – különö-sen a mű hangzásában meghatározó szerepet játszó különféle oboapárok 1971-ben – mai füllel hallgatva – derekasan, de azért hangban, intonációban nem teljesen makulátlanul ját-szottak. Akkor ezzel valószínűleg úgy bé-kültünk meg, hogy ez a gyarlóság magával a hangszerrel (oboe da caccia-val, oboe d'amoré-val) jár, és ezzel együtt kell szeretnünk. Nos, harminc év konzervatóriumi oktatása – Bécs-ben, Hágában, Baselben – nem múlt el nyom-talanul, s ha 1971-ben egy Harnoncourt egy nem teljesen kielégítő színvonallal volt kény-telen megelégedni, akkor ma bőséggel állnak rendelkezésre, mint az új felvétel is mutatja, olyan játékosok, akik elképesztő tökélyel szó-laltatják meg ezeket a hangszereket, egyszer-smind új fogalmat is adva számunkra mond-juk egy *Aus Liebe will mein Heiland sterben* ária (teljes kíséret: egy fuvola és két oboe da caccia) hangszínköltészetéről. Meglepett viszont, hogy az obligát hegedűs tételek – például az *Erbar-me dich* – hegedűszólói mennyivel kevésbé vol-tak szuggesztívek, mint a régi felvételen. Azon – legalábbis az általam használt CD-kiadás-ban – a hangszeresek egyáltalán nincsenek megnevezve (bár valószínű, hogy a hegedű-szólók Alice Harnoncourt játékát őrzik); az új

felvételen csak találgathatjuk, vajon melyik szólót játssza Erich Höbarth, Alice Harnon-court, esetleg a hegedűszólam valamelyik má-sik tagja.

Végül, de korántsem utolsósorban szögez-zük le, hogy Nikolaus Harnoncourt ebben a produkcióban természetesen nem csupán az-által van jelen, hogy ő válogatja meg a közre-működő énekeseket. Céloztunk arra, hogy ez a felvétel bizonyos tekintetben kevésbé histo-rikus (pl. női szopránok), mint a „standard” el-várás vagy Harnoncourt számos korábbi felvé-tele; más tekintetben viszont éppen histori-kusabb (kifogástalanul megszólaltatott kor-hű fűvösök). Céloztunk viszont arra is, hogy a korhűség sokkal inkább információforrás, mint cél vagy „kötelesség” kell hogy legyen (amellett, hogy a szó teljes értelmében lehetet-len is – ebben nagyjából mindenki egyetért). Jóval fontosabb kérdés, hogy mit fedez fel a műben Harnoncourt, az autonóm művész, aki a partitúrát nem csupán helyesen elolvasni, a lehető legalaposabban megismerni és szolgál-ni próbálja, hanem – óhatatlanul – a magáé-nak is tekinti.

Előrebocsátom, hogy Harnoncourt, mint előadó-egyéniesség, alapvetően ugyanaz: már-mint ugyanaz, mint harminc vagy több évvel ezelőtt, és ugyanaz, attól függetlenül, hogy Monteverdit, Bachot, Mozartot, Schumann-t, Verdit vagy Bartókot vezényel-e. A ritkaság-számba menő intellektuális felkészültség és a mű iránti feltétlen alázat mellett a legfönte-sabb harnoncourt-i vonás egyfelől a kompo-zíciók transzparens, a partitúrát mintegy átvi-lágító előadása, másfelől – már a kezdetektől fogva – a *kifejezés* plaszticitása, a maga helyén a nagy szenvedélyek szuggesztív megmutatása volt. Előbbi mindig is izgalmassá, intellektuá-lis kihívássá tett szinte minden Harnoncourt-interpretációt, utóbbi pedig mindinkább el-mélyült, és a retorika eszköztára mellett egyre nagyobb szerepet kapott a személyiség kisu-gárzása és megnyilatkozása.

Az új MÁTÉ-PASSIÓ-felvétel minden tekintet-ben képviseli nem csupán a zenei szövet réte-gein áthatoló, hanem, hogy úgy mondjam, a horizontális, az időbeli transzparenciát, tehát a forma, az összefüggések, a folyamatok és uta-lások kristálytisza megjelenítését is. Ami a ki-fejezést, közönségesebben a drámát és a költé-

szetet illeti, ezen a felvételen sok olyan pillanat van, ami, úgy gondolom, Harnoncourt egész pályájának eddigi legszebb teljesítményei közé tartozik. Végezetül – és példaképpen – három ilyen teljesítményt szeretnék kiemelni.

Az egyik a korálok kezelése. Ezek a rendkívül komplex felépítésű Bach-passiók egyik legfontosabb síkját képezik: az idealizált nép reflexióját közvetítik (a nem idealizált nép a turbákban szólal meg). Minden egyes korál karakterének magába kell sűrítienie az adott pillanat lélektani szituációját. Ezt persze könnyű mondani, de igen nehéz megvalósítani, hiszen a zenei anyag viszonylag egyszerű és homogén; jó néhány alkalommal különböző szituációban ugyanaz a korál hangzik el, csak a szöveg, esetleg a hangnem különböző. Recept nincs, a karmester csak intuíciójára és előadóművészi fantáziájára támaszkodhat. Ezen a felvételen a korálok világa rendkívül gazdag és ihletett, nem is egyszer szívbemarokoló, a régi felvételt ebből a szempontból messze felülmúlja.

A második hely a Jézus elfogását követő tabló (*So ist mein Jesus nun gefangen*) szoprán- és altszólóval és a kórus azt megszakító közbekiáltásaival. A zenei szöveget hallatlan szuggesztivitással szólal meg: a vonósok secco-staccato hangjainak irrealitása, kegyetlensége, az énekesek szolamának fájdalmas vergődése és a fojtottan, szinte dadogva, hatalmas belső harcra tanúskodó, ijesztő fojtottsággal közbe-közbeszóló kórus olyan döbbenetesen kifejező látomást idéz fel, amihez hasonlóval még sohasem találkoztam; ennek az intenzitásnak az 1971-es felvételen sincs nyoma.

És ott van végül a *Mache dich* kezdetű, futólag már említett basszusária, amely véleményem szerint e felvétel legnagyobb teljesítménye, s amely egyszersmind sajátos szintézis képvisel. Harnoncourt, az intellektuális művész felfedezi, hogy az ária hangszere kísérte tánc, sőt néptánc jellegű mozgáson alapul, amelyet – tekintettel a tragikus pillanatra – el szoktak rejtteni, nem létezőnek szoktak tekinteni. Harnoncourt, a vérbeli előadóművész pedig felveszi a kesztyűt, és a tételt nagyszerű fokozással az eksztatikus ujjongásig emeli, napnál világosabban megmutatva, hogy itt a megváltás aktusa fölötti örömről, egyszerűen a feltámadás reményének önfelédtt átéléséről van szó egy olyan pillanatban, a Meg-

váltó halálának árnyékában, amikor ez az emberi élet keretei között elképzelhető legélesebb kontrasztot hozza létre. A katartikus erő, amellyel a passiótörténet eme perdöntő pontján Bach remény-ígérete megszólal, számomra eldönti azt a kérdést, hogy Nikolaus Harnoncourt úttörő kezdeményező, interpretációtörténeti forradalmár-e csupán, vagy pedig nagy karmester is egyben.

Malina János

VITA

A TÉRCHATÁSÚ MONTAIGNE

Amikor Radnóti Sándor megemléltette, hogy Ádám Péter lesújtó kritikát készül írni fordításomról, és nagylelkűen felajánlotta a lehetőséget, hogy válaszolhatok rá, bevallom, nem (nos jó: nem csupán) hiúságból kaptam ezen a lehetőségen, hanem mert korábbi Montaigne-fordításaink tanulmányozásából és a Montaigne fordítása körül forgó beszélgetésekből azt a következtetést vontam le, hogy az úgynevezett „jó stílus”, vagyis a logosz által uralt és elrendezett jelentés kissé korszerűtlen bűvöletében élő magyar irodalmi ízlés – akár csak saját régiségét – ezt a nagy és megzabolázhatatlan író is erőszakosan a saját elképzeléseihez próbálja igazítani, és ezáltal gyökereisen félreérti: *elveszíti magának*; és azt remélem, Ádám Péter kritikája alkalmat nyújt majd ennek bemutatására és bizonyítására, azaz a megértés előtt álló egyik-másik akadály elta-
karítására.

Nos, annyi bizonyos, hogy a lesújtás megtörtént. Valósággal a porba sújtott az a két ordas hiba, amit a 68.¹ és a 118. oldalon felfedezett.² Bárcsak ez a két súlyos hiba volna az egész *ELSŐ KÖNYV*-ben! Vagy ha több van, ami sajnos valószínű, bárcsak Ádám Péter azokat is felfedezte volna!

De nem. Oldalakon át sorolt észrevételei között vajmi kevés van, aminek a fordító és az *ESSZÉK* jövőendő olvasói hasznát vehetnék. Az is előfordul, hogy nem létező „hibát” tesz szóvá. Például amikor felemlíti, hogy munkámhoz Bajcsa András fordítását vettem alapul, megjegyzi, hogy „*Bajcsa sem állt a helyzet magasla-*

tán... a jellegzetesen indázó montaigne-i körmondatok önkényes csonkolásáról és feldarabolásáról nem is beszélve”, azt azonban elfelejti hozzátenni, hogy az elődöm által megcsonkított és feldarabolt mondatokat kivétel nélkül helyreállítottam, s még a részmondatok sorrendjén is csak végszükség esetén, összesen három vagy négy esetben változtattam. Így azt a benyomást kelti, mintha észrevétele a bírált kiadásra is vonatkozna.

Igaza van, és hálás vagyok azért az észrevételért, hogy a „bonne ville” „szabad királyi város”-nak fordítandó.³ Mi tagadás, ezt nem tudtam. Egy másik esetben ugyancsak én magam lőttem bakot: ez a mondat a 226. oldalon: „La plus part de ceux qui me hantent, parlaient de mesmes les Essais: mais je ne sçay, s'ils pensent de mesmes” helyesen így fordítandó: „Legtöbb látogatóm ugyanúgy beszél, mint az Esszék; de nem tudom, ugyanúgy gondolkodik-e”. Ádám Péter másik javaslata azonban, mely szerint a „ceux qui me hantent” fordulat „ismerőseim”-nek fordítandó, már olyasféle tévedés, ami bírálóm fordítói szemléletéből fakad, és amellyel lentebb foglalkozom majd részletesen. Eltekintve attól, hogy az embernek „ismerősei” csak a modernitás homogenizált társadalmi közegében lehetnek, és kora szemléletének megfelelően Montaigne is mindenkor helyükhöz és helyzetükhöz szorosan kötődő szerepeik szerint jelöli meg azokat, akikkel kapcsolatban áll, a „hanter” (gyakran látogat, visszajár, kísért) ige jelentésétől és az általa idevont konnotációktól sem lehet eltekinteni. Igaza van továbbá abban is, hogy az „appetit” nem „éhség” a 198. oldalon,⁴ de az általa javasolt megoldás („szeszély”) megint csak rosszabb, mint amit kifogásol: itt az „appetit” szó jelentésének metaforikus kiterjesztéséről van szó, és ezt a „sens figuré”-t nem volna helyes a magyar szövegben egy kontextusba illő „sens littéral”-lal helyettesíteni. De erről is majd később.

Két esetben ellankadt a figyelmem, és benne hagytam elődöm hibás megoldását a szövegben. Az „action” valóban nem „esemény”, hanem „cselekedet”;⁵ minden más helyen így is fordítottam. És a 212. oldalon valóban nem az isteneket verte ki jobban a víz Venus lakosztályának küszöbén, hanem minket izaszszanak meg jobban, ha oda igyekszünk.⁶

Öt esetben viszont alighanem Ádám Péter figyelme lankadt el, és olyasmit kér számon

rajtam, ami nincs is a szövegben. Szememre veti, hogy a 21. (valójában 22.) oldalon a „commun”-t „természetes”-nek fordítottam, holott a francia szövegben „naturelle” áll;⁷ hogy a 208. oldalon az „aucunement”-et „egyaránt”-nak fordítottam, holott a francia szövegben nyoma sincs ennek a szónak;⁸ hogy a 226. oldalon az „obeyr scrupuleusement” nem „áhitattal engedelmeskedni”, holott a megadott oldalon nem fordul elő ez a szókapcsolat, ahol pedig igen (254. o.), ott más, ennek megfelelő jelző áll a francia szövegben;⁹ hogy a 263. oldalon az „estat de nostre ordre social”-t „államrendünk”-nek fordítottam, holott a francia szövegben „l’etat de nostre police” áll, amit lehet így fordítani;¹⁰ és egyszerűen tanácstalan vagyok egy másik észrevételét illetően, ahol az eredetivel mindenben megegyező megoldás helyett olyan szöveget javasol, amelyik távolról sem hasonlít hozzá.¹¹ Ezekben az esetekben nem tudok másra gondolni, mint hogy bírálóm az ELSŐ KÖNYV IV. fejezetének címét kívánta igazolni: „Valódi cél híján a lélek hamisakon éli ki szenvedélyét.”

Két további esetben az került el Ádám Péter figyelmét, hogy a szöveghez fűzött lábjegyzet magyarázza az általam választott megoldást. Az „ancien père” valóban „egyházatyja” az 53. oldalon, csak hogy a lábjegyzetből kiderül, hogy az idézett mondás valójában Pliniustól származik, és nem is Augustinus szövegében, hanem Luis Vives ahhoz fűzött kommentárjában található.¹² A 200. oldalon a „foy” magyaráztására a „hűség” és „lojalitás” kifejezéseket javasolja; amellet, hogy Montaigne gondolkodásában a „lojalitás” aligha tekinthető az „őszinteség”-gel egyenrangú követelménynek (lásd számos csípős megjegyzését az udvari étellel és az uralkodók szolgálatával szükségképpen együtt járó képmutatásról), ezen a helyen Platon 10. levelét idézi, amely az egyébként is ideillő „hű” választását támasztja alá.¹³

Amennyire hálás vagyok Ádám Péternek tévedéseim kiigazításáért, éppen annyira elszomorít, hogy ezeknek az általa gyártott, a szó szoros értelmében mondvacsinált hibáknak a felsorolásával nem az első teljes magyar Montaigne jobbá tétele a bevallott célja, hanem a fordító tudatlanságának és alkalmatlanságának bizonyítása.¹⁴ Holott felesleges volt ennyi érvet koholnia tudatlanságom bizonyítására, mert azt készséggel beismerem magamtól is;

ha máshonnan nem, Montaigne-től tudom, mennyire elenyésző az a személyes tudás, amelyre egy ember élete során szert tehet, mindahhoz képest, ami rejtve marad előtte; és hogy mennyire nevetségessé teszi magát az, aki tudományával kérkedik.

Mindazonáltal úgy vélem, nincs olyan nagy különbség az én tudatlanságom és Ádám Péter tudatlansága között, hogy okunk volna egymást tudatlannak nevezni. És különösen nincs okunk arra, hogy a másik tudatlanságának tulajdonítsuk azt, amiben nem értünk vele egyet. Főképpen akkor nem, ha aranyigazságnak tekintjük saját előfeltevéseinket, amelyek véleményeinket megalapozzák. Ádám Péternek összes eddig nem említett, szám szerint huszonkilenc észrevétele (vagy sajnos inkább vádpontja) esetében ez a helyzet.

Érthetetlennek nevezi azokat a mondataimat, amelyek Montaigne stílusához és szokásához híven (és azokon a helyeken, ahol ő sem teszi) nem nevezik meg újra egy korábbi mondattal azonos alanyukat vagy tárgyukat, hanem úgy folytatódik a szöveg, mintha nem volna akár négy-öt mondatnyi kitérő is közéjük iktatva (példák a szerkesztőségben). Velem szemben én ezt a montaigne-i észjárás, írásmód, ductus és szövegfaktúra olyan lényeges elemének tartom, és elsimítását olyan durva hibának, hogy nem szeretném elsinkófalni az Esszéik-ből sem Ádám Péter kedvéért, sem egy feltételezett olvasó kedvéért, aki annyi szellemi erőfeszítésre nem hajlandó, hogy megkeresse a hiányzó alanyt vagy tárgyat (és aki feltehetően amúgy sem venné a kezébe ezt a könyvet).

Hibának rója fel bírálóm, ha Montaigne konkrét, a szó szerinti jelentést és az általa hordozott érzéki képzetet is felidéző kifejezését megtartom, ahelyett, hogy egy pusztán fogalmi tartalmú, „szabatos” szóval helyettesíteném. Így a „*tel sur le papier qu'à la bouche*” szerinte nem „*papíron és fennhangon egyaránt*”, hanem „*mind írásban, mind élőbeszédben*”; a „*servé*” nem „*összefogott*”, hanem „*szabatosság*”; a „*peigné*” nem „*jölfésült*”, hanem „*modoros*”; a „*vehement*” nem „*heves*”, hanem „*eleven*”; a „*brusque*” nem „*nyers*”, hanem „*lendületes*”;¹⁵ a „*viande*” nem „*hús*”, hanem „*élelem*”;¹⁶ a „*courageux*” nem „*bátor*”, hanem „*lelkes*”, sőt „*energikus*”;¹⁷ az „*en bataille et en repos*” nem „*a csatában és szendergés közben*”, hanem „*háborúban és békében*”;¹⁸ a „*fréquentation du monde*” nem „*járás-kelés a világ-*

ban”, hanem „*az emberi kapcsolatok ápolása*”.¹⁹ E javaslatainak közös nevezője az, hogy amikor Montaigne egy-egy kissé váratlanabb kifejezéssel megtorpantana és képzeletünk működtetésére készítetne minket, ő sietve elhárítja az akadályt, elegyengeti, ami kiáll, simává teszi, ami nyers és dürrückös. Az elkészülő (szóródó) jelentést visszatereli a logosz isteni rendjébe.

Egyáltalán, a jelentések efféle előre meghatározott rendje lebeghetett a szeme előtt, amikor a Robert-féle történeti szótárt felütve oldalakra menő szószedettel próbálta ráncba szedni fordításomat. Ha kicsit belegondol, bizonyára tudja, mekkora naivitás azt hinni, hogy Montaigne fordítása ilyesféle szószedetekkel megoldható. De még ha nem Montaigne-ről volna is szó, a jelentés nem egy ceruzavonás, amellyel két szót összekötünk. A szavak, még a közbeszédben is, hát még irodalmi szövegben, gyakran tartózkodnak szó szerinti jelentésükön („*sens literal*”) kívül, metonimikusan vagy metaforikusan átvitt értelemben („*sens figuré*”). Azonfelül soha nem egyedül állnak, hanem összekapaszkodnak egymással, kontextust alkotnak, mely ugyancsak minduntalan kimozdítja őket szó szerinti jelentésükből. Szándékosan nem szótári jelentésről beszélek, mert a szótárak – a használhatóság gyakorlati szempontját tartván szem előtt – rendszeresen keverik a szavak e két jelentését. Így amikor Ádám Péter azt találja a Robert-ben, hogy a „*fille*” a XVI. században „*kurvát*” is jelenthetett, akkor az nem azt jelenti, hogy „*fille = kurva*”, hanem azt a tényt rögzíti, hogy abban a korban a „*fille* = leány, vkinek a lánya” (szó szerinti jelentés) szót metonimikus (és persze eufemisztikus célzatú) jelentésátvitellel prostituáltak megjelölésére is használták. És minthogy a Robert e téren nyilván nagymértékben támaszkodik Montaigne szövegeire, meglehet, hogy ez a közlése éppen azon a helyen alapul, amelynél Ádám Péter a szememre veti, hogy a „*fille*”-t nem „*kurvát*”-nak fordítottam, tehát a kör szépen be is zárul. Lehetséges mármost, hogy Montaigne ezen a helyen²⁰ valóban kurvát gondolt és leányt mondott, én azonban fordítóként óvakodnék annak eldöntésétől, hogy mit gondolt Montaigne. Már csak azért is, mert ez egykettőre oda vezet, hogy szótárral a kezemben én fogom eldönteni, ki a kurva és ki nem az – aminél szebb meghatározást keresve sem találhatnánk a logocentrizmusra.

Metaforikus átvitt jelentést kíván helyettesíteni bírálóm szó szerinti jelentéssel, amikor az „*examiner*” kifejezés esetében a „*vizsgáztatni*” helyén az „*ellenőrizni*” vagy „*kikérdezni*” szót szeretné látni;²¹ metonimikus, amikor az „*art*” esetében a „*művészet*” helyén a „*tudományág*”-at vagy „*mesterség*”-et (megfelelkezvén arról is, hogy a „*sept arts libéraux*” magyarul „*hét szabad művészet*”, holott tudományokról van szó; és hogy a „*peindre*” [festeni] és „*lineaments*” [vonalak] kifejezés sem lehet véletlen ugyanabban a mondatban);²² amikor a „*maison*” esetében a „*ház*” helyén „*nemesi család*”-ot (ismét megfelelőkezvén a hasonló magyar szóhasználatról is);²³ amikor az „*esprit*” esetében a „*szellem*” helyén a „*figyelem*”, „*érdeklődés*”, sőt „*kíváncsiság*” szavakat szeretné látni;²⁴ és amikor az „*acquérir la gloire des yeux*” kifejezés esetében „*elnyerjek a szemek dicsőségét*” helyett ezt javasolja: „*elkápráztatni a közönséget*”.²⁵

Ezen az utóbbi példán jól látható az is, mit veszíthetünk, ha egy kifejezés szó szerinti jelentését az átvitt értelmének megfelelő szó szerinti jelentéssel adjuk vissza. A francia szövegben az „*acquérir*”, „*gagner*” és „*fruit*” szavak összekapaszkodnak, kontextust alkotnak, amely elvész, ha az „*acquérir*”-t nem szó szerinti jelentésében (megszerezni, elnyerni) adjuk vissza. Ha pedig az „*opinion*”-t Ádám Péter javaslata szerint „*vélekedés*” helyett „*eszmé*”-nek fordítanánk a 199. oldalon,²⁶ akkor olyan kontextust teremtenénk, amely az eredetiben nincs benne. Egy olyan kultúrában, mely ismeri az antik filozófiát, az egyházatyákat vagy akár csak Augustinust, az „*eszmé*” (idéje) foglalt szó, és a „*vélekedésnek*” pontosan az ellentétét jelenti. Ráadásul ebben a mondatban éppen Platón vélekedéseiről van szó, amelyek helyébe e javaslatot megfogadva Platón ideáit varázsolnánk. Ugyancsak a lappangó kontextussal („*sens oblique*”) nem vetnek számot a következő helyesbítések: „*travail*”: „*munka*” helyett „*győtrelem igényeket*”²⁷ (mert Montaigne épp azt akarja elkerülni, hogy a nevelés győtrelem legyen; ahol nincs így megkötve a kontextus, „*fáradás*”-nak fordítom: 26.195–196, 42.339; az is igaz, hogy ezt még néhány helyen megtehettem volna: 26.202, 26.215, 31.272, 39.314, 40.318, 44.345); „*de bon biais*”: „*megfelelő távlatból*” helyett „*jó (vagyis nem torzító) látószög-ből*”²⁸ (mert a tükör nem a látószöveget, hanem a távlatot változtatja meg); „*leçon*”: „*lecke*” he-

lyett „*a tanítás hogyanja, módszere*”²⁹ (mert itt és másutt is inkább „*tananyag*”); „*auteur*”: „*szerző*” helyett „*auktor (vagyis a klasszikus ókor írója)*” (uo.) (mert Montaigne korabeli szerzőket is ezzel a szóval jelöl, pl. 34.284); „*la table et le lit*”: „*az asztal, az ágy*” helyett „*koszt és kvartély*”³⁰ (próbáljuk meg behelyettesíteni!); „*en son enfance*”: „*gyermekfővel*” helyett „*kora ifjúságában*”³¹ (mert mentegeti a barátját, ezért szándékosan túloz).

És végül ide tartozik ugyanennek az esszének a nevezetes mondata: „*Par ce que c'étoit lui, par ce que c'étoit moy.*” Montaigne itt egyetlen barátjáról beszél: „*Ha mindenképpen meg kellene mondanom, miért szerettem őt, úgy érzem, csak ezt felelhetném: Mert ő volt; mert én voltam.*” Ádám Péter fájjalja, hogy megváltoztattam elődöm megoldását, mely szerinte sokkal jobb volt: „*mert ő – ő volt, s mert én – én voltam*”. Holott ez a megoldás nem csupán a közvetlen jelentés szintjén távolodik el az eredetitől („*mert én voltam [az]; mert ő volt [az]*”), hanem ráadásul Étienne de la Boétie és szerzőnk kapcsolatát annak végzetszerű volta helyett a két fél valamiféle patetikus önazonosságával indokolja.

Egy olyan nyelv esetében, amelyet – régisége folytán – tapasztalatból nem ismerhetünk, vitatott kérdések és homályos helyek esetében csupán két támpont áll rendelkezésünkre: a szövegösszefüggés és a szótárak. Láttuk már, hogy Ádám Péter nagy jelentőséget tulajdonít az utóbbiaknak. Csakhogy éppen egy régi nyelv esetében – hacsak nem korabeliek – a szótárak szerzői sem támaszkodhatnak egyébre egy-egy szó jelentésének megállapításánál, mint a kontextusra. Magyarán, egy régi szöveg homályos helyének értelmezésekor, akár hivatkozunk szótárra, akár nem, egyedül a kontextus alapján dönthetünk. Hiszen a szó kontextuális értelmének megállapítása nélkül azt sem tudhatjuk, hogy megtaláltuk-e már azt az értelmét, mely az adott szöveghelynek megfelel, vagy további szótárakat kell e célból fel lapoznunk. Ezért mulatságos némileg Ádám Péter anekdotája Réz Ádámról és a Páriz-Pápai-féle szótárról abban a formájában, ahogy előadja nekünk. Természetesen hasznos és érdekes filológiai adalék annak felfedezése, hogy Montaigne az adott helyen a középkori latinítás szokása szerint értelmezett egy szót – de hogy, mint bírálóm állítja, Réz Ádám a Páriz-Pápaiból állapította volna meg – végre! – a

szöveghely voltaképpen értelmét, azt a fentiek alapján kötve hiszem.

A mondottak bizonyítására végezetül felsorolnám bírálóm néhány javaslatát, amelyeknél jobban tette volna, ha nem a Robert-re, hanem a kontextusra figyel. Itt van ez a mondat: „*Quiconque combat les loix, menace les plus gents de bien d'escourgees et de la corde.*”³² Ádám Péter felüti a szótárt, és azt találja benne, hogy a „*quiconque*” jelentése: „bárki”. A mondat tehát szerinte ezt jelenti: „Manapság bárki lábbal tapodhatja a törvényt, és bárki korbáccsal meg akasztófával riogathatja a tisztességes embereket.” Most tekintsünk el attól, hová lett a „*les plus*”, honnan került ide a „*manapság*”, hogy lett a „*fenyeget*” értelmű „*menace*”-ből „*riogat*” („*effrayer*”), és hova lett a mondat tömörsége, melynek része az is, hogy egyetlen „*quiconque*” felütéssel kezdődik. Mert nem ez a legnagyobb baj, hanem az, hogy a mondat egyáltalán nem ezt jelenti. Lássuk az ellenpróbát: Ugyanez a szerkezet még háromszor megtalálható az Első KÖNYV-ben:

(1) „*Le legislateur des Thuriens ordonna, que quiconque voudroit ou abolir une des vieilles loix, ou en establir une nouvelle, se presenteroit au peuple la corde au col: afin que si la nouvelle n'estoit approuvee d'un chacun, il fust incontinent estranglé.*”³³

(2) „*Il a beau employer des nations estrangeres pour sa garde, et estre toujours ceint d'une haye d'hommes armez: quiconque aura sa vie à mespris, se rendra toujours maistre de celle d'autrui.*”³⁴

(3) „*Quiconque en discerne la beauté, d'une veüe ferme et rassise, il ne la void pas: non plus que la splendeur d'un esclair.*”³⁵

Alakítsuk át e mondatok vonatkozó részét Ádám Péter javaslata szerint:

(1) „*A thiürosziak törvényhozója elrendelte, hogy bárki akarhat egy régi törvényt eltörölni, vagy újat hozni és megjelenhet kötéllal a nyakában a nép előtt, hogy azonnal megfojthassák, ha az újításnak bárki ellene van.*”

(2) „*Hiába védenek idegen népek zsoldosai, és vesz körül minden percben fegyveresek sorfala: bárki semmibe veheti saját életét és mindig ura lehet mások életének.*”

(3) „*Bárki elkülönítheti benne a szépséget szilárd és nyugodt pillantással, és éppen úgy nem láthatja, mint a villám ragyogását.*”

Amellett, hogy mindhárom esetben, akár csak a példában is, be kellett szúrunk egy „és”-t, hogy a művelet sikerüljön, holott Mon-

taigne-nél egyetlen mellérendelést sem találunk „*et*” vagy „*ou*” nélkül, az első és a harmadik mondat nyilvánvalóan értelmetlen, és a középső is zavaros kissé. Szerintem a „*quiconque*” jelentése itt nem „bárki”, hanem ugyanarról a mondat szerkezetről van szó, aminek a régi magyarságban a „*valaki*” kezdetű periódus felelt meg, és amit ma „*az...*” „*aki*” szerkezettel adunk vissza. Tehát régiesen: „*Valaki szilárd és nyugodt pillantással elkülöníti benne a szépséget, éppen úgy nem látja, mint a villám ragyogását.*” És mai nyelven: „*Aki szilárd és nyugodt pillantással elkülöníti benne a szépséget, az éppen úgy nem látja, mint a villám ragyogását.*” És így tovább.

Ádám Péter felüti a szótárt, és azt találja, hogy a „*passant*” a XVI. században „*révész*” is jelentett. Eszerint pécézi ki tehát a 204. oldalon olvasható mondatot.³⁶ Amellett, hogy a mondatnak így nem sok értelme van, még értelmetlenebb volna tudós embernek kikiáltanunk egy révészt, egy másikat meg jó embernek,³⁷ és egy tolvajnak sem sok haszna volna abból, ha elvágná egy révész torkát.³⁸

A „*selon le temps*” szerinte azt jelenti: „*az ilyen [polgárháborús] időben [amelyben élünk]*”, holott szó szerint annyit jelent, mint a mi régi „*koronta*” vagy „*koronként*” kifejezésünk (26.202). A „*nous en sommes à l'espreuve*” annyit tesz, hogy „*kipróbálták rajtunk*”; az általa javasolt „*ezt saját bőrünkön tapasztalhatjuk*” legalábbis nem visz közelebb ehhez, mint az enyém: „*ezt tanúsíthatjuk*” (uo.).

Felüti a szótárt, és azt találja benne, hogy a „*parsimonie*” jelentése „*takarékosság*” (az én szótáramban: „*fősvénység*”, „*garasoskodás*”). Mármost bárki elolvassa az LII. fejezetet, láthatja, hogy Montaigne nem a takarékoság, hanem a garasoskodás példáit sorolja.³⁹ És ugyanebben az értelemben használja a szót egy másik helyen is.⁴⁰

Két olyan helyet hagytam a végére, amelyeknél nem tudom eldönteni, melyikünknek van igaza. Az első esetben az „*appartenances de nostre vie*” kifejezés⁴¹ értelme, tranzitív vagy intranzitív jelentésétől függően, „*amihez életünk hozzátartozik*” és „*ami életünkhöz hozzátartozik*” egyaránt lehet. A kontextus miatt, mint-hogy a sztoikus tanítás szerint lekötöttségeinket kell korlátoznunk, nem pedig életünket, én az előbbire hajlok, és „*életünk függőségei*”-nek fordítottam. A második esetben a „*fauce image de la generation corporelle*” kifejezés⁴² okoz fej-

törést. Ádám Péter „a gyermeknemzés torz képe” megoldást javasolja; engem azonban gondolkodóba ejtett, hogy a mondat a „*generation corporelle*” és a „[*generation*] en l'*esprit*” ellentétére épül, mely utóbbi „még csak születőben van, ki sem csírázott még”.

Mindezek után már csak az van hátra, hogy külön megköszönjem Ádám Péternek, amiért fordításomat „*lapos*”-nak és „*szürké*”-nek minősítette. Hasonló szavakkal marasztalta el ugyanis a „*dix-septième*” ízlése Montaigne stílusát. Valóban azt szeretném, ha az én Montaigne-om úgy viszonyulna az Ádám Péter által elképzelt ideális fordításhoz, mint egy fekete-fehér fényképfelvétel egy színesre retusált fotóhoz vagy egy „térhatású” képeslaphoz.

Jegyzetek

1. OC 48: „*et qu'il est plus respectueux et civil de l'attendre, pour le recevoir, ne fust que de peur de faillir sa route*”. – 13.68: „és hogy ildomosabb és tiszteletteljesebb odahaza fogadni, kivéve, ha attól félünk, hogy nem talál oda”. Itt a „*ne fust que*” kifejezést értettem félre; helyes értelme: „már csak”. A mondat helyesen tehát: „és hogy ildomosabb és tiszteletteljesebb odahaza fogadni, már csak azért is, mert félő, hogy elkerüljük”. A francia szöveghelyeket a következő kiadás alapján adom meg: OEUVRES COMPLÈTES [OC], szerk. A. Thibaudet és M. Rat, Paris, Gallimard, 1962.

2. OC 85–86: „*voire en la saison la plus licentieuse de mon aage [...] Parmi les dames et les jeux, tel me pensoit empesché à digerer à part moy quelque jalousie, ou l'incertitude de quelque esperance, cependant que je m'entretenois de je ne sçay qui surpris les jours precedens d'une fièvre chaude, et de sa fin au partir d'une feste pareille, et la teste pleine d'oïveté, d'amour et de bon temps, comme moy: et qu'autant m'en pendoit à l'oreille*”. (A kiemelés mindenütt tölem származnak; itt a nézőpontváltásokat jelölik.) Először is nem ismerem föl, hogy a „*tel*” egy új alanyt vezet be, és innen kezdve ez a nem is olyan hosszú, mégis többszörösen összetett mondat öt nézőpontváltást tartalmaz. Ettől fordításom (20.118) értelme teljesen félrecsúszott, emiatt nem fogtam gyanút, hogy a „*m'en pendoit à l'oreille*” kifejezés kötött fordulat, hanem szó szerint próbáltam lefordítani. A helyes szöveg, Ádám Péter szíves közreműködésével, a következő: „még legféltelenebb ifjúságom idején is, [...] hölgyek körében vagy játék közben, míg más azt hihette rólam, hogy holmi féltékenységen vagy bizonyos remények ingatagságán kérődzöm magamban, már nem is tudom, kin jártak gon-

dolataim, akit néhány nappal előbb meglepett a forrólláz, és egy hasonló ünnepségről távozván érte a vég, és az ő feje is léhasággal, szerelemmel és jókedvvel volt tele, mint az enyém: és hogy rám is ugyanez várhat”.

3. 26.232: „Hiszen mindig ripóknak tartottam azokat, akik kárhoztatták ezt a szórakozást, és igazságtalannak azokat, akik az arra érdemes komédiásokat nem engedték be szabad királyi városainkba, elirigylvén a néptől e nyilvános élvezeteket.” 26.213: „akkor nem látok más orvosságot, mint hogy nevelője idejében fojtsa meg, amikor nem látja senki, vagy küldjék el cukrászinasnak valamelyik szabad királyi városba, még ha herceg fia is”.

4. OC 150: „*Nostre ame ne branle qu'à credit, liee et contrainte à l'appetit des fantasies d'autrui, serve et captivee sous l'authorité de leur leçon*.” – 26.198: „Lelkiünket csak hitel hozza mozgásba, mások képzeletének étvágya köti meg és korlátozza, tanításuk tekintélyének szolgálja és foglja.”

5. OC 156: „*Cela mesme de luy voir trier une legiere action en la vie d'un homme, ou un mot, qui semble ne porter pas cela, c'est un discours*.” – 26.206: „Ugyanígy, ha egy jelentéktelen cselekedetet, egy látszólag lényegtelen szót emel ki egy ember életéből: az egy egész elmélkedés.”

6. OC 161: „*que les dieux ont mis plustost la sueur aux advenues des cabinet de Venus que de Pallas*”. – 26.212: „hogy az istenek jobban megizzasztják a Venus lakosztályába, mint a Pallasz lakosztályába igyekvőket”.

7. OC 14: „*Seroit-ce que la force de courage luy fust si naturelle et commune, que pour ne l'admirer point, il la respectast moins?*” – 1.22: „Vájon a bátorság volt Nagy Sándor szemében annyira természetes, hogy nem tudván csodálni, tisztelni sem tudta?”

8. OC 158: „*Elles servent toutes voirement en quelque maniere à l'instruction de nostre vie, et à son usage: comme toutes autres choses y servent en quelque maniere aussi*.” – 26.208: „Valamennyi egyaránt szolgál útbaigazításul életünkhöz és annak használatához, amiképpen minden egyéb dolog is ezt teszi.”

9. OC 193: „*Mais il avoit un'autre maxime souverainement empreinte en son ame, d'obeyr et de se soumettre tres-religieusement aux loix, sous lesquelles il estoit nay*.” – 28.254: „Am egy másik irányelv is kitörölhetetlenül lelkebe vésődött: hogy áhitattal engedelmeskedjen és aláesse magát a törvényeknek, amelyekbe beleszületett.”

10. OC 193: „*Parce que j'ay trouvé que cet ouvrage a esté depuis mis en lumiere, et à mauvaie fin, par ceux qui cherchent à troubler et changer l'estat de nostre police, sans se soucier s'ils l'amenderont, qu'ils ont meslé à d'autres escrits de leur farine, je me suis dédit de le loger icy*.” – 28.253: „Minthogy megtudtam, hogy ezt a művet azóta kiadták, mégpedig gonosz céllal, olyanok, akik államrendünket igyekeznek megzavarni és megváltoztatni, ahelyett hogy megjavítása volna a gondjuk, és hogy saját sütetű egyéb írásokkal zagyválták össze, elálltam attól, hogy itt közreadjam.”

11. OC 172: „*Limitation du parler; par sa facilité, suit incontinent tout un peuple. Limitation du juger; de l'inventer; ne va pas si viste*.” – 26.226: „A beszédmodot,

könnyűsége okán, egy egész nép követi tüstént; az ételöképesség és a lelemény utánzása nem ilyen egyszerű.” Ádám Péter rejtélyes javaslata: „Beszédünk, mivel az ember mindig a kényelmesebb utat választja, mindenben azonnal követi a sokaság nyelvhasználatának divatjait.”

12. OC 38: „Un ancien pere dit, que nous sommes mieux en la compagnie d'un chien connu, qu'en celle d'un homme, duquel le langage nous est inconnu.” – 9.53: „Egy régi bölcs szerint jobb egy ismerős kutya társasága, mint az olyan emberé, akinek nyelvét nem értjük.”

13. OC 151: „Je m'attens qu'elle serve d'ornement, non de fondement: suivant l'avis de Platon, qui dit, la fermeté, la foy, la sincerité, estre la vraye philosophie: les autres sciences, et qui visent ailleurs, n'estre que fard.” – 26.200: „Amellett vagyok, hogy diszül, nem pedig alapul szolgál, Platón követve, aki szerint az igazi filozófia a szilárdság, a hit és az őszinteség: a többi tudomány és minden, ami más célt tűz ki, csak képmutatás.”

14. „Akárhol üjtük fel a könyvet... azonnal látni, hogy a fordító sokszor a szavak szótári jelentésével sincs tisztában.” – A tárgyalt szövegrészekre és a velük kapcsolatban felmerült értelmezési és elméleti problémákra vonatkozó jegyzetanyag közlése sajnos végletesen meghaladná egy ilyen válasz cikk lehetőségeit. Csupán egyetlen újabb írásra hívnám fel itt a figyelmet, mely Montaigne szövegének szemantikai folyékony-ságát és szakadós szintaxisát tárgyalja: M. Jeanerret: *PERPETUUM MOBILE*, *Magazine littéraire*, 1992. 10. 18–23. A teljes műre vonatkozó, elég terjedelmes glosszáriumot terveim szerint az összkiadás negyedik kötete fogja tartalmazni.

15. OC 171: „Le parler que j'aime, c'est un parler simple et naïf, tel sur le papier qu'à la bouche: un parler succulent et nerveux, court et serré, non tant delicat et peigné, comme vexement et brusque.” – 26.225: „Az egyszerű és keresetlen beszédet kedvelem, papíron és fennhangon egyaránt; az izes és erőteljes, rövid és összefogott beszédet, mely nem annyira finom és jóléssült, mint inkább heves és nyers.” Ádám Péter megoldása: „Az egyszerű és természetes stílusnak vagyok híve, mind írásban, mind élőbeszédben, én az erőtől duzzadó és izes kifejezéseket szeretem, a tömörséget és szabatos-ságot, az olyan stílust, ami nem finomkodó, nem is modoros, hanem eleven és lendületes.” Nem szólva arról, hogy egy felesleges állítmánnyal és egy felesleges ismétléssel hígítja fel a mondatot, azt sem veszi figyelembe, hogy a „természetes” („naturel”) kifejezésnek kitüntetett helye van Montaigne gondolkodásában, következésképpen nem lehet csak úgy elővarázsolni a kalapból.

16. OC 150: „C'est tesmoignage de crudité et indigestion que de regorger la viande comme on l'a avalée.” – 26.198: „A megrágtatlanság és emésztetlenség bizonyítéka, ha úgy adjuk vissza a húst, ahogy felfaltuk.”

17. OC 154: „Si son gouverneur tient de mon humeur, il luy formera la volonté à estre tres-loyal serviteur de son Prince, et tres-affectionné, et tres-courageux: mais il luy refroidira l'envie de s'y attacher autrement que par un devoir public.” – 26.203: „Ha nevelőjében van vala-

mi az én természetemből, úgy alakítja majd akarát, hogy nagyon hűséges, ragaszkodó és bátor híve legyen uralkodójának, de lehűti a kedvét, ha másképpen, mint a köz érdekében akarna szolgálni.”

18. OC 86: „et si nous pensons, combien il en reste, sans cet accident qui semble nous menasser le plus, de millions d'autres sur nos testes, nous trouverons que gaillards et fievreux, en la mer et en nos maisons, en la bataille et en repos elle nous est également pres”. – 20.118: „és ha arra gondolunk, mennyi van még azon kívül, mely leginkább fenyegetni látszik minket, hogy millió másik tornyosul fejük fölé, akkor rájövünk, dévajul és izgatottan, hogy a tengeren és a házukban, a csatában és szendergés közben egyformán közel van hozzánk”.

19. OC 156: „Il se tire une merveilleuse clarté pour le jugement humain, de la frequentation au monde.” – 26.206: „Az emberi ételöképességet bámulatosan megvilágosítja a járás-kelés a világban.” Még inkább alátámasztja ezt a választást a folytatás: „Nous sommes tous contrainsts et amoncellez en nous, et avons la veuë raccourcie à la longueur de nostre nez. On demandoit à Socrates d'où il estoit, il ne respondit pas, d'Athenes, mais, du monde.” – „Mindannyian magunkba zárkózunk, és csak az orrunk hegyéig látunk. Szókratészt megkérdezték, honnan jött. Nem azt felelte, hogy Athénből, hanem hogy a világból.”

20. OC 51: „Chacun a ouy faire le conte du Picard, auquel estant à l'eschelle on presente une garse [...] Et on dit de mesmes qu'en Dannemarc un homme condamné à avoir la teste tranchée, estant sur l'eschaffaut, comme on luy presenta une pareille condition, la refusa, par ce que la fille qu'on luy offrit, avoit les jouës avalées, et le nez trop pointu.” – 14.72: „Mindenki hallhatta a pikárdiai ember történetét, akinek a vesztőhely lépcsőjén megmutattak egy leányzót [...] És ugyanígy Dániában, egy fejvesztésre ítélt embernek a vérpadon hasonlót lehetőséget kínáltak, amit az visszautasított, minthogy a felajánlott leányzónak petyhüdt volt az arca, az orra meg túl hegyes.” Montaigne a „garse” szót egyszer használja még ebben a könyvben, „barátnő”, „szerető” értelemben (30.260), a „fille” szót pedig hússzor, mindig „leány, a leánya vkinek” értelemben.

21. OC 144: „Et n'est enfant des classes moyennes, qui ne se puisse dire plus sçavant que moy: qui n'ay seulement pas dequoy l'examiner sur sa premiere leçon, au moins selon celle-ci.” – 26.191: „Bármelyik diák a középső osztályokból tudósabbnak mondhatná magát nálam, és nincs olyan tárgy, amelynek akár legelső leckéjéből le tudnám vizsgáztatni, legalábbis annak szellemében nem.”

22. OC 144: „Et à l'aventure encore sçay-je la pretention des sciences en general, au service de nostre vie: mais d'y enfoncer plus avant, de m'estre rongé les ongles à l'estude d'Aristote monarque de la doctrine moderne, ou opiniatré apres quelque science, je ne l'ay jamais faict: ny n'est art dequoy je peusse peindre seulement les premiers lineaments.” – 26.191: „És esetleg még azt is tudom, hogy általában a tudományok mivel vélik szolgálni életünket. De beljebb sohasem hatoltam, körmömet rágva nem tanulmá-

nyoztam Arisztotelészt, a modern tanok egyeduralkodóját, s nem kötöttem meg magam valamely tudomány mellett; nem ezzel foglalatostokodom, s nincs olyan művészet, amelynek akár alapvonalait fel tudnám rajzolni.”

23. OC 153: „Joint que ce respect que la famille luy porte, la cognoissance des moyens et grandeurs de sa maison, ce ne sont à mon opinion pas legeres incommodez en cet aage.” – 26.202: „Ehhez járul, hogy a családról a gyermekre is háruló tisztelet, háza nagyságának és gazdagságának tudata véleményem szerint nem kevésbé zavaró ebben az életkorban.” Mint látható, ráadásul a „család”-ot külön is említi Montaigne.

24. OC 159: „Ce sont là preceptes espineux et mal plaisans, et des mots vains et descharnez, où il n’y a point de prise, rien qui vous esveille l’esprit.” – 26.210: „Abban nehézkés és kellemetlen előírások vannak, hiú és semmitmondó szavak, melyek nem adnak támpontot, és nem ébresztik fel szellemünket.”

25. OC 157–158: „Les uns exercent le corps, pour en acquérir la gloire des yeux: d’autres y portent des marchandises à vendre, pour le gain. Il en est (et qui ne sont pas les pires) lesquels n’y cherchent autre fruit, que de regarder comment et pourquoi chaque chose se fait: et estre spectateurs de la vie des autres hommes, pour en juger et reigler la leur.” – 26.207: „Egyesek testi ügyességüket mutogatják, hogy elnyerjék a szemeik dicsőségét; mások odaviszik a portékájukat, hogy nyereséggel eladják. És vannak, mégpedig nem is a legrosszabbak, akik nem keresnek más hasznot, mint hogy lássák, miként és miért csinálják mindezt, s hogy mások életének nézőiként a magukét megítélik és igazítsák.”

26. OC 150: „Car s’il embrasse les opinions de Xenophon et de Platon, par son propre discours, ce ne seront plus les leurs, ce seront les siennes.” – 26.199: „Mert ha Xenophón avagy Platon vélekedéseit saját elmékedése révén fogadja be, azok már nem az előbbieké, hanem az ő saját vélekedései lesznek.”

27. OC 151: „ainsi les pieces empruntees d’autrui, il les transformera et confondra, pour en faire un ouvrage tout sien: à sçavoir son jugement, son institution, son travail et estude ne vise qu’à le former.” – 26.199: „ugyanígy fogja ő is a másoktól vett részeket átalakítani és összeolvasztani, hogy olyan művet hozzon létre, amely egészen az övé, tudniillik az ítéletét. Nevelésének, munkájának és tanulásának egyedüli célja, hogy erre képes legyen.”

28. OC 157: „Ce grand monde, que les uns multiplient encore comme especes sous un genre, c’est le miroir; où il nous faut regarder, pour nous cognoistre de bon biais.” – 26.207: „Ez a nagy világ, melyet egyesek, neme egyik fájának tekintve, még sokasítanak is, olyan tükör, melybe bele kell nézniünk, hogy megfelelő távlatból ismerjük meg magunkat.”

29. OC 159: „Sa leçon se fera tantost par devis, tantost par livre: tantost son gouverneur luy fournira de l’auteur mesme propre à cette fin de son institution: tantost il luy en donnera la moelle, et la substance toute maschee.” – 26.210: „Leckéje éppúgy áll majd társalgásból, mint könyvekből; hol nevelője látja el a tanulmányai céljához

alkalmas szerzővel, hol annak jól megrágott lényegét és velejét kapja.” Mea culpa, a mondat közepe ettől függetlenül elég szerencsétlenül hangzik, és helyesebb volna így: „hol egyenesen az okulását szolgáló szerzőtől választ egy részletet nevelője”.

30. OC 164: „Au nostre, un cabinet, un jardin, la table, et le lict, la solitude, la compagnie, le matin et le vespre, toutes heures luy seront unes: toutes places luy seront estude.” – 26.215: „A mienkben egy írószoba, egy kert, az asztal, az ágy, a magányosság, a társaság, a reggel vagy az este, minden óra egyaránt és minden hely okulására szolgál.”

31. OC 193: „Et affin que la memoire de l’auteur n’en soit interessee en l’endroit de ceux qui n’ont peu cognoistre de pres ses opinions et ses actions: je les advise que ce subject fut traicté par luy en son enfance, par maniere d’exercitation seulement, comme subject vulgaire et tracassé en mil endroits des livres.” – 28.253–254: „És hogy szerzőjének jó emlékezetén csorba ne essen azok körében, akik nem ismerhették közelről vélekedéseit és cselekedeteit, figyelmükbe ajánlom, hogy gyermekfővel nyúlt ehhez a tárgyhoz, pusztán gyakorlásképpen, mint olyanhoz, mely szétszórtan és mindközönösen megannyi könyvben felfalálható.”

32. OC 153 és 26.202: „Az fenyegeti a legtöbb jóra való embert korláccsal vagy akasztófával, aki szembeszegül a törvénnyel.”

33. OC 118 és 23.158–159: „A thürosziak törvényhozója elrendelte, hogy aki egy régi törvényt akar eltörölni, vagy újat akar hozni, kötéllal a nyakában jelenjen meg a nép előtt, hogy azonnal megfojthassák, ha az újításnak bárki ellene van.”

34. OC 128 és 24.170: „Hiába védenek idegen népek zsoldosai, és vesz körül minden percben fegyveresek sora: mert aki a saját életét semmibe veszi, mindig ura lesz mások életének.”

35. OC 227–228 és 37.297: „Aki szilárd és nyugodt pillantással elkülöníti benne a szépséget, az éppen úgy nem látja, mint a villám ragyogását.”

36. OC 155: „Il sondera la portee d’un chacun: un bouvier, un masson, un passant, il faut tout mettre en besongne, et emprunter chacun selon sa marchandise: car tout sert en mesnage: la sottise mesmes, et foiblesse d’autrui luy sera instruction.” – 26.204: „Ki fogja puhatolni, ki mire képes: egy ökorhajcsár, egy kőműves, egy járőkelő; mindet munkába kell fogni, mindegyiktől elfogadni, amit kínál, mert mindennek hasznát lehet venni; még mások ostobasága és gyengesége is okulására szolgál.”

37. OC 135: „Criez d’un passant à nostre peuple: O le sçavant homme! Et d’un autre, O le bon homme!” – 25.180: „Kídltsuk csak egy járőkelőről a nép hallatára: Ó, milyen tudós ember! És egy másikról: Ó, milyen jó ember!”

38. OC 309: „le voleur l’employe à son ayde, pour franchir le hazard et les difficultez, qui s’opposent à l’execution de ses meschantes entreprises: ou le remercie de l’aisance qu’il a trouvé à desgosiller un passant.” – 56.403–404: „a tolvaj cinkosaként alkalmazza, hogy megszabaduljon a gonosz tervei végrehajtását hátráltató kockázatoktól és ne-

hézségektől, vagy megköszöni neki, hogy olyan könnyen sikerült elvágnia egy utazó torkát”.

39. DE LA PARSIMONIE DES ANCIENS – A RÉGIEK FÖSVÉNYSÉGÉRŐL.

40. OC 23: „Cette autre curiosité contraire, en laquelle je n'ay point aussi faute d'exemple domestique, me semble germaine à ceste-cy: d'aller se soignant et passionnant à ce dernier point, à régler son convoi, à quelque particulière et inusitée parsimonie, à un serviteur et une lanterne.” – 3.33–34: „A testvére lehetne az előbbinek az ezzel ellentétes furcsaság, amelynek hazai példáiban ugyan-csak nem szűkölködöm, amikor is az utolsó órán, aggodalomtól és szenvedélytől űzve, a temetési menetet valaminő különös és szokatlan szűkmarkúsággal egy szolgára és egy lámpásra korlátozzák.”

41. OC 158: „Si nous scävions restreindre les appartenances de nostre vie à leurs justes et naturels limites, nous trouverions, que la meilleure part des sciences, qui sont en usage, est hors de nostre usage.” – 26.208: „Ha életünk függőségeit helyes és természetes határaik közé tudnánk szorítani, azt találnánk, hogy a hasznosnak tartott tudományok legtöbbször semmi haszna számunkra.” M. Screech angol fordítása mindkét értelmezést megengedi: „If we knew how to restrict our life's appurtenances to their right and natural limits...” (THE COMPLETE ESSAYS. Penguin Books, 1991. 178.) Hans Stille

legújabb német fordítása pedig az enyémhez hasonlóan értelmezi: „Wenn wir die Bedürfnisse unseres Lebens in ihre angemessenen und natürlichen Grenzen verweisen können...” (ESSAIS, szerk. H. M. Enzensberger, Frankfurt, Eichborn, 1998. 87.)

42. OC 185: „que cette premiere fureur, inspirée par le fils de Venus au coeur de l'amant, sur l'objet de la fleur d'une tendre jeunesse, à laquelle ils permettent tous les insolents et passionnés efforts, que peut produire une ardeur immoderée, estoit simplement fondée en une beauté externe: fautive image de la generation corporelle: Car en l'esprit elle ne pouvoit, duquel la montre estoit encore cachée: qui n'estoit qu'en sa naissance, et avant l'aage de germer”. – 28.244: „hogy ez az első őrjöngés, amelyet Venus fia lobbant föl a szerelmes keblében a zsenge ifjúság virága iránt, és amelynek minden illetlen és szenvedélyes kitörést megengednek, amit csak a mértéktelen gerjedelem szülhet, egyszerűen csak külső szépségen, a testi kifejlés hamis képzetén alapult. Mert a szellemin, amelynek mivolta még rejtve van, amely még csak születőben van, ki sem csírázott még, nem alapulhatott”. Screech megoldása („a false image of generation in the body”, i. m. 210.) ugyanilyen kétértelmű, Stille értelmezése pedig Adám Péterével esik egybe: „eine entartete Form des körperlichen Zeugunstribs” (i. m. 100.).

Csordás Gábor

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Soros Alapítvány
támogatásával jelenik meg

